

farō | tijdschrift over cultureel erfgoed

Jaargang 15, nr 3, september 2022

Driemaandelijks tijdschrift. Afgiftekantoor Antwerpen. Erkenning: P808155



Dossier Gevaarlijk erfgoed: asbest

*Onzichtbaar en alomtegenwoordig, ook
in collecties*

Het Moedige Museum

Uw oordeel over FARO

Bij het pensioen van An
Renard, Trudi Noordermeer en
Piet Chielens

03

EDITO

06

HET MOEDIGE MUSEUM

Debat in het Musée de l'Homme

12

DE KRACHT VAN EEN STERK
DRANKJE

40 jaar Jenevermuseum

17

AFSCHEID VAN PIET CHIELENS
Interview

24

WAT VINDT U VAN ONS?

FARO-dienstverlening en
communicatiemix geëvalueerd

32

ONDERZOEKER MET EEN MISSIE
Interview met Setareh Noorani

39

PENSIONERING AN RENARD EN
TRUDI NOORDERMEER
Dubbelinterview

DOSSIER GEVAARLIJK ERFGOED: ASBEST



© WHI

46 DE A VAN ASBEST | Joeri Januarius

48 ASBEST ALS DELFSTOF | Pieter Gurdebeke

52 ASBESTOBJECTEN UIT COLLECTIES | Peter Loockx

55 ASBEST IN CIJFERS

56 ER ZIT ASBEST IN MIJN COLLECTIE | Praktijkgetuigenissen

60 REINIGEN ZONDER ZORGEN | Karin von Lerber

66 OVER HET BELANG VAN ASBEST VANDAAG | Joeri Januarius

70 ASBEST EN ONDERZOEK | Joeri Januarius

74 HET BELANG VAN EEN ASBESTBEHEERSPROGRAMMA |
Peter Loockx

EN OOK

04

TELEX

22

SPREKEND ERFGOED

Een stripverhaal in hout

36

HET ATELIER

Bernard Meier, zelfstandig
klokkenrestaurator

44

EXPAT

Valerie Trouet

78

MIJN ERFGOEDPLEK

Jimmy Dewit

COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed
15 (2022) 3 | ISSN 2030-3777

REDACTIERAAD Eva Begine, Roel Daenen, Katrijn D'hamers, Jelena Dobbels, Elien Doesselaere, Julie Lambrechts, Anne-Cathérine Olbrechts, Henrike Radermacher, Alexander Vander Stichele, Hildegard Van Genechten, Jacqueline van Leeuwen, Olga Van Oost, Gregory Vercauteren en Jeroen Walterus | redactie@faro.be

HOOFDREDACTEUR Roel Daenen
roel.daenen@faro.be **BEELDREDACTIE**
Katrijn D'hamers **EINDREDACTIE**
Birgit Geudens en Annemie Vanthienen **VORMGEVING** Silke Theuwissen **DRUK** Drukkerij Albe De Coker **ADVERTEREN** Roel Daenen **ABONNEMENTEN** België
€ 25 | buitenland € 30 | los nummer
€ 8 | www.faro.be/tijdschrift
VERANTWOORDELIJKE UITGEVER Olga Van Oost, p.a. Priemstraat 51, 1000 Brussel **COVERBEELD** © Tony Rich, Asbestorama

faro is een blad voor en door de cultureel-erfgoedsector. Bezorg ons uw suggestie voor een artikel, onderwerp of thema voor een rubriek of dossier. Hoe? Mail naar redactie@faro.be.

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw. De redactie heeft ernaar gestreefd de wettelijke bepalingen in verband met de intellectuele eigendom van de beelden na te streven. Indien u meent dat voor een bepaald beeld het auteursrecht van de maker of zijn/haar erfgenamen werd geschonden, neem dan contact op met de redactie. De inhoud van de teksten en artikels vertolken enkel de visie van de auteurs en niet noodzakelijk die van het bestuur van FARO.



U vindt naast sommige artikels logo's die verwijzen naar de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen van de VN. Voor meer uitleg, zie www.sdgs.be.



What's in a name?

Beste lezer,

Praag, 24 augustus 2022. Na jaren discussiëren werd op de Bijzondere Algemene Vergadering van de International Council of Museums (ICOM) de nieuwe internationale museumdefinitie aangenomen. Met 92,41 % van de stemmen is er grote gelijkgezindheid en daarmee komt een einde aan een intensief proces van internationaal overleg, uitwisseling en discussie. Een mijlpaal.

De nieuwe definitie luidt: *"A museum is a not-for-profit, permanent institution in the service of society that researches, collects, conserves, interprets and exhibits tangible and intangible heritage. Open to the public, accessible and inclusive, museums foster diversity and sustainability. They operate and communicate ethically, professionally and with the participation of communities, offering varied experiences for education, enjoyment, reflection and knowledge sharing."*

Drie jaar geleden, tijdens de ICOM-conferentie in Kyoto, liepen de discussies hoog op. Met als (twijfelachtig) hoogtepunt dat er werd gestemd ... om niet te stemmen over de toenmalige definitievoorstellen. Ook al waren de discussies zeer geanimeerd, het was vooral met een wrang gevoel dat veel deelnemers huiswaarts keerden. Die patstelling gaf bovendien een dreun aan ICOM, die daardoor de facto in een gezagscrisis belandde.

Een internationale museumdefinitie lijkt misschien slechts een definitie, in de praktijk is ze dat niet. Ze vormt het fundament van een museum- of erfgoedbeleid, en biedt ook een onderscheidend kader voor organisaties. De definitie is ook voor beleidsmakers relevant: hen biedt ze een vertrekpunt om beleid mee te maken, en ze is vaak de basis om al dan niet subsidies te verstrekken. Voor museum- en erfgoedprofessionals ten slotte is ICOM dé internationale referentie waarbinnen (samen)gewerkt kan worden. Soms is het moeilijk om aan een politiek bestuur het belang en de uniciteit van een 'erkend museum' aan te tonen. ICOM is dan de referentie, op voorwaarde natuurlijk dat die organisatie zelf krachtig en geloofwaardig is. Met deze museumdefinitie heeft ICOM duidelijk een tweede adem gevonden.

Natuurlijk is deze definitie een compromis en is de kern van de vorige versie behouden. Maar opvallend is wel dat maatschappelijke uitdagingen en het werken met gemeenschappen worden geëxpliciteerd. Meer dan ooit worden musea aangespoord om open, toegankelijke huizen te zijn, die de vinger aan de pols van de samenleving houden. Zal deze definitie een impact hebben op de manier waarop in Vlaanderen met erfgoed wordt omgegaan? Of bevestigt ze het huidige beleid (dat al zeer sterk vertrekt vanuit maatschappelijke uitdagingen)? Laat ons hierover de komende tijd zeker van gedachten wisselen!

De redactie

redactie@faro.be

ZOEK MEE NAAR SPOREN UIT WO II IN LIMBURG

WO II liet ook in Limburg heel wat sporen na. Soms zichtbaar, vaak verborgen. Op het online platform *Onder de radar* gaan Limburgers op zoek naar overblijfselen, zoals bunkers, loopgraven, vliegvelden, noodbruggen, schuilorden ... Via een gedetailleerde kaart struint u door de vondsten en herontdekt u wat al die tijd onder de radar bleef.

Maar ook u kunt uw steentje bijdragen! Kent u zelf een relict of een overblijfsel uit WO II? Hebt u een origineel verhaal over dit relict? Prik het dan op de kaart of op een van de vele luchtfoto's en voeg vervolgens uw eigen verhaal, foto's en filmpjes toe. Zo bouwt u mee aan een platform voor geïnteresseerden, onderzoekers, heemkringen, musea ... en biedt u hen kansen om nieuwe onderzoeken te starten, leuke publieksprojecten te organiseren en het erfgoed beter te bewaren voor de toekomst.

<https://www.onderderadar.be>

INTERNATIONALE PAARDENPROCESSIE HAKENDOVER ERKEND ALS IMMATERIEEL ERFGOED



Wikimedia Commons, CC BY-SA 2.5

De Internationale Paardenprocessie Haken Dover kreeg een plaats op de Inventaris Vlaanderen van het Immaterieel Cultureel Erfgoed. De eeuwenoude processie vindt traditiegetrouw plaats op paasmaandag en trekt jaarlijks meer dan 20.000 pelgrims en toeschouwers. Samen met honderden ruiters begeleiden ze het beeld van de Goddelijke Zaligmaker naar

het altaar op de Tiense Berg, waar de zegening plaatsvindt. Als hoogtepunt galopperen de paarden driemaal rond het altaar en de bedevaarders.

Wat ooit begon als een religieus initiatief, is vandaag uitgegroeid tot een volks en cultureel evenement, en een verbindend element voor het hele dorp. Meer info: <https://pp-h.be> en <https://bit.ly/3OUSUJy>.

Bestemming België



Wie het zomerse vakantiegevoel nog even wil vasthouden, zet best het nieuwe boek *Bestemming België* op de leeslijst. (Cultuur)historici en docenten erfgoedstudies Andreas Stynen (KU Leuven) en Gerrit Verhoeven (UAntwerpen) brengen niet alleen de turbulente toeristische ontwikkeling van België in kaart, maar zoomen ook in op de grote diversiteit van het toerisme. Op het programma prijken (schijnbaar) tijdloze trekpleisters, maar ook meer verrassende bestemmingen zoals de slagvelden van de Eerste Wereldoorlog, het koloniale Léopoldville, pelgrimsoord Banneux, of Hofstade-les-Bains.

A. Stynen en G. Verhoeven, *Bestemming België. Een geschiedenis van toerisme in dertien etappes (1830-2030)*. Ertsberg, 2022. ISBN 9789464369502



BRUSK-campagnebeeld. Design: Robbrecht en Daem Architecten & Salens Architecten. Foto: MakeMe © Musea Brugge

MUSEA BRUGGE VERHUIST EN BLOGT

De komende jaren bouwt Musea Brugge aan een nieuw centraal depot, de Erfgoedfabriek, en aan BRUSK, een nieuwe tentoonstellingshal. Aan die twee projecten gaat een intensieve voorbereiding vooraf: respectievelijk 50.000 en 25.000 erfgoedobjecten en kunstvoorwerpen worden klaargemaakt voor transport. Het werk achter de schermen draait dan ook op volle toeren: objecten worden volop geregistreerd, gefotografeerd, schoongemaakt en ingepakt. Om dat vaak onzichtbare werk ook voor bezoekers in de schijnwerpers te zetten, lanceert Musea Brugge de blog *Musea Brugge verhuist*, met elke maand een nieuwe bijdrage.

www.museabrugge.be/collecties/verhuis.

Antwerp Symphony Orchestra viert 125^e verjaardag Koningin Elisabethzaal



© Jesse Willems en Antwerp Symphony Orchestra

Op 25 juli 1897 werd de Feestzaal van de Dierentuin, de voorloper van de huidige Koningin Elisabethzaal, ingehuldigd. Om die 125e verjaardag in de verf te zetten, organiseert het Antwerp Symphony Orchestra nog de hele maand september feestelijke concerten in en rond zijn residentie. In november verschijnt *125 jaar*

Koningin Elisabethzaal: van houten kiosk tot Gouden Zaal bij uitgeverij Hannibal Books. Het boek belicht de boeiende geschiedenis van de Koningin Elisabethzaal en haar unieke band met het Antwerpse muzikaleven. Wist u trouwens dat de beroemde zaal ooit gebruikt werd als ziekenhuisboeg én als locatie voor de Olympische boks- en worstelwedstrijden?

MSK VIERT 225 JAAR



De gevel van het MSK in 1913 © MSK Gent

Het Gentse MSK heeft twee keer reden om te feesten. In 2023 bestaat het maar liefst 225 jaar, en dit jaar al blazen de Vrienden van het Museum 125 kaarsjes uit. Die jubilea worden vanaf september gevierd met één groot cultureel feestjaar.

Met twee tentoonstellingen – over de Gentse kunstenaar Albert Baertsoen en de barokmeester Theodoor Rombouts, een historisch parcours in de zalen en een reeks kunstprojecten in de stad – kijkt het MSK terug op zijn boeiende geschiedenis. Daarbij worden ook de bezoekers uitgenodigd om te vertellen hoe zij de toekomst van het MSK zien. Het museum wil tijdens het feestjaar immers niet enkel terugblikken: het is het uitgelezen moment om na te denken over wat een kunstmuseum in de 21e eeuw kan betekenen.

Meer nieuws over wat er de komende maanden op til staat, verneemt u via de MSK-website: www.mskgent.be.

Lierse Ommegang krijgt nieuw fabeldier



Met twee jaar vertraging trekt de Lierse Ommegang op zondag 2 en 9 oktober 2022 weer door Lier. De stoet opent met een kleurrijke en muzikale evocatie van hoe de stad ooit was en hoe ze vandaag is. In het tweede deel evoceren tientallen figuranten het huwelijk van Filips de

Schone en Johanna van Castilië in Lier in 1496. Als afsluiter is er de Lierse Reuzentrein waarin de reuzen geflankeerd worden door een reeks fabeldieren en praalwagens.

Voor het eerst stapt tijdens deze Ommegang een nieuw fabeldier op, voorlopig enkel gekend onder de codenaam 'Het Beest'. De echte naam en hoe het eruitziet wordt pas op zaterdag 1 oktober onthuld. Wel zeker is dat 'Het Beest' diep geworteld is in de Lierse geschiedenis. Komt dat zien!

Meer over de historiek en het programma van de Lierse Ommegang, met op zaterdag 8 oktober ook het wetenschappelijk colloquium *De Reuzencultuur in de Lage Landen*, vindt u op www.ommeganglier.be.

Hilal: 50 jaar islamitische eredienst in Vlaanderen



Moskee Yunus Emre Camii, Genk. Adelbrecht82 via Wikimedia Commons, CC BY-SA 3.0

Tijdens Open Monumentendag kon u op verschillende plaatsen in Vlaanderen op moskeebezoek: u kon er kennismaken met de moskee, de islamitische gemeenschap en het islamitisch erfgoed. De bezoeken kaderden in het *Hilal*-project, een driejarig erfgoedproject van het KADOC, in samenwerking met een breed netwerk van erfgoedspelers.

Bedoeling is onder meer om de samenwerking tussen de erfgoedsector en de organisaties van de islamitische eredienst te stimuleren, met het veelzijdige moskee-erfgoed aan de slag te gaan en activiteiten voor een breed publiek uit te werken. Naast

de bezoeken op Open Monumentendag staan de komende maanden nog op het programma: een erfgoedpublicatie, een moskeegids, oral-historytrajecten, tentoonstellingen, geleide bezoeken en filmscreenings.

Meer weten? Surf naar https://kadoc.kuleuven.be/8_projecten/2022/2022_02_hilal.

HET BELANG VAN REVOLTE EN INTELLECTUEEL
DEBAT IN HET MUSÉE DE L'HOMME

HET MOEDIGE MUSEUM

Associeert u Parijs ook met erfgoed en musea? Toch is de kans eerder klein dat u dan aan het Musée de l'Homme denkt.¹ Nochtans bracht het niet alleen tal van gerenommeerde etnologen en museologen voort (waarvan sommigen een hoofdrol speelden bij de oprichting van ICOM), het was ook een centrum van het verzet tijdens WO II. Vandaag neemt het museum een uitgesproken maatschappelijke rol op, wat musea – ook in ons land – steeds vaker pogen te doen. Meer dan stof genoeg voor een gesprek met André Delpuech, tot voor kort directeur van het Musée de l'Homme.

Olga Van Oost

Delpuech ontvangt me in het Centre Alexandre-Koyré, het onderzoeksinstituut waar hij sinds kort werkt.² Hij is dus directeur-af, al blijft hij verbonden aan het museum via zijn onderzoek. Hij voelt zich “een vrij man”, nu hij zijn leidinggevende taak heeft beëindigd. Wanneer we elkaar ontmoeten is de oorlog tussen Rusland en Oekraïne enkele weken oud. Het doet denken aan die andere oorlog: “Toen op 14 juni 1940 het Duitse leger Parijs binnenmarcheerde, pakten vele inwoners hun biezen. Paul Rivet, de directeur van het Musée de l'Homme, reageerde op een andere manier. Vanuit zijn geloof in ‘het goede’ liet hij het gedicht *If* van Rudyard Kipling³ op de museumgevel hangen en besliste hij om het museum open te houden, de hele oorlog lang.”

Rivet was – zoals veel van zijn medewerkers – in de eerste plaats etnoloog en wetenschapper en zich sterk bewust van de kracht van kennis en

van het feit dat die zowel ten goede als ten kwade kon worden aangewend. In de jaren dertig kwam hij in Berlijn in contact met collega's die op basis van zogenaamde ‘wetenschappelijke argumenten’ een rassenleer ontwikkelden. “Rivet hanteerde een *raciale visie* – geen racistische:⁴ hij erkende het bestaan van verschillende ‘rassen’ (op het vlak van huidskleur) door de beschrijving van uiterlijke kenmerken, maar zonder hiërarchie,” zegt Delpuech. Hij verzette zich openlijk tegen het nieuwe regime, o.a. met een brief aan Pétain waarin hij schreef: “*Monsieur le Maréchal, le pays n'est pas avec vous, la France n'est plus avec vous.*” Opvallend: Rivet reageerde en kon dat overigens ongestraft doen; hij overleefde de oorlog.

André Delpuech verklaart: “Hij was een bekende intellectueel en opiniemaker die zich ook politiek engageerde, als gemeenteraadslid bij het Front Populaire en met de oprichting van het Comité de Vigilance des intellectuels antifascistes.⁵ Deze

»



Het Musée de l'Homme, misschien minder bekend bij toeristen, maar met een boeiende geschiedenis.
 © Jean-Pierre Dalbéra, via Flickr, CC BY 2.0



Voor Delpuech heeft het Musée de l'Homme de plicht om, misschien nog meer dan andere musea, een actieve rol op te nemen in het actuele en maatschappelijke leven. © Musée de l'Homme

Rivet was in de eerste plaats etnoloog en wetenschapper en zich sterk bewust van de kracht van kennis en van het feit dat die zowel ten goede als ten kwade kon worden aangewend. In de jaren dertig kwam hij in Berlijn in contact met collega's die op basis van zogenaamde 'wetenschappelijke argumenten' een rassentheorie ontwikkelden.

groep gaf het blad *Vigilance* uit, met de strijd tegen de fascistische ideologie als doel. In dezelfde periode werd door het Musée de l'Homme het blad *Race et Racisme* uitgegeven, om op een wetenschappelijke manier de nazistische ideologie en de tegenstelling tussen het 'Arische ras' versus 'het joodse volk' te deconstrueren en te ontmantelen. Paul Rivet was toen een spraakmakende figuur die in een adem werd genoemd met Albert Einstein en andere wetenschappers. Dat maakte hem in zekere zin ongenaakbaar.”

Desondanks moest Rivet zijn positie verdedigen. “Zo wilde de Zwitserse antropoloog George Montandon zijn plaats innemen – een antisemiet en racist in hart en nieren die tijdens de oorlog *Comment reconnaître le juif?* schreef. Montandon en zijn vrouw werden overigens in 1944 door het verzet vermoord. En het museum moest geregeld compromissen sluiten: zo werd het verplicht de tentoonstelling *Pionniers et Explorateurs coloniaux* te organiseren, een verheerlijking van het Franse koloniale rijk.

RÉSEAU MUSÉE DE L'HOMME

Al van begin jaren dertig zorgde Rivet met zijn ideeën, engagement en netwerk voor een klimaat dat openlijk de racistische ideologie van het nazisme bestreed. Het museum ving ook vluchtelingen op – doorgaans collega-etnologen zoals Boris Vildé en Anatole Lewitsky, beiden afkomstig uit Rusland. Na de Franse nederlaag richtten Vildé, Lewitsky en bibliothecaresse Yvonne Oddon een verzetsgroep op. Het trio werd later versterkt met onderzoekster Germaine Tillion. Delpuech: “Ze begonnen vanaf september-oktober 1940 met een netwerk in het noorden van Frankrijk, gaven het blad *Résistance* uit en verzamelden

informatie. Wat ze deden was uitermate moedig, want alles moest van nul af worden opgebouwd. Het was overigens meer een ‘nevel’ dan een echt gestructureerd netwerk.”

In het voorjaar van 1941 werden Vildé, Lewitsky en Oddon verraden. Tillion beschreef de gebeurtenissen in de aangrijpende biografie *Fragments de Vie* (2009).⁶ Na de arrestaties volgde een gemediatiseerd proces. De aankondiging van de executie van de twee mannen werd zelfs publiekelijk in de metro geafficheerd. Op 23 februari 1942 werden Vildé en Lewitsky met vier collega's van het Musée de l'Homme en een advocaat op de Mont Valérien doodgeschoten.⁷ Yvonne Oddon en twee andere vrouwen, eveneens ter dood veroordeeld, werden gedeporteerd. Tillion beschrijft in haar boek haar leven voor, tijdens en na de oorlog. Als etnoloog bouwde ze vooral in Algerije expertise op en ze zag het als haar plicht om het leven in het kamp nauwgezet te observeren en te beschrijven. Tillions bespiegelingen grijpen naar de keel. Zoals vaak met bronnenmateriaal over de kampen – denk maar aan *Is dit een mens?* van Primo Levi – verbaas je je erover wat een mens een ander kan aandoen.

Dat maakt het nodig om de verzetsgeschiedenis van het Musée de l'Homme – waarover al behoorlijk wat is geschreven – te herhalen en de moord op de verzetslieden te herinneren. Dat deed het museum in februari 2022: het plaatste een video online waarin de bekende Franse influencer Nota Bene in een kwartier deze geschiedenis vertelt.⁸ Nog een aanrader is de graphic novel *Des Vivants* van Raphael Meltz, Louise Moaty en Simon Roussin (2021) waarin de daden van deze dappere vrouwen en mannen worden geschetst.⁹

AURA VAN HET RÉSEAU

Oddon was bevriend met Tillion, die als onderzoekster in het museum werkte en via via betrokken raakte bij het verzet. Ook zij werd gedeporteerd en overleefde Ravensbrück. De rol van dit duo valt niet te onderschatten, zowel tijdens als na de oorlog. “Ze waren getraumatiseerd door de oorlog en het verlies van hun vrienden en familieleden. Ze stelden alles in het werk om het verzetsnetwerk na de oorlog te reconstrueren én de collaborateurs en hun verraders te identificeren. Samen kwamen ze 750 personen op het spoor die op de een of andere manier bij het verzet betrokken waren geweest. Dat ging van kleine rolletjes zoals het regelen van een boot in Bretagne tot en met de zeer actieve verzetsleden. Hierdoor is vrij



Foto boven: ondanks het verzet van museumdirecteur Rivet tegen een hiërarchische rassentheorie, moest het museum geregeld compromissen sluiten: zo werd het verplicht in 1943 de tentoonstelling 'Pionniers et Explorateurs coloniaux' te organiseren, een verheerlijking van het Franse koloniale rijk. © Musée de l'Homme

Foto onder: Yvonne Oddon, Germaine Tillion, Boris Vildé en Anatole Lewitzky – museummedewerkers en collega-etnologen - vormden samen een verzetsgroep tijdens WO II maar werden al na minder dan een jaar verraden. De twee mannen werden geëxecuteerd op 23 februari 1942. Deborah Lipshitz werd ook opgepakt en stierf later in een concentratiekamp. © Musée de l'Homme

snel een zeker aura ontstaan rond het verzetsnetwerk van het museum. Dat was pionierswerk, want het heeft tot de jaren 70 geduurd vooraleer het regime van Vichy grondig werd onderzocht.”

Na de oorlog werd ICOM (International Council of Museums) opgericht, binnen Unesco. Aan de basis daarvan lag de overtuiging dat het essentieel is om erfgoed te koesteren en door te geven, en dat een internationale gemeenschap daarbij verantwoordelijkheid draagt. Erfgoed is immers essentieel in de betekenisgeving van mensen: wanneer het door oorlogsgeweld vernield wordt gaat er ook steeds een stuk menselijkheid verloren. Oddon, die onnoembare gruwelen aan den lijve ondervond, zal dit zeker hebben beaamd. Ze was dan ook een van de ICOM-grondleggers. Daarvoor werkte ze samen met Georges Henri Rivière, een collega die ze in het museum had leren kennen en die later grote bekendheid verwierf in de Franstalige museologie.

MUSÉE QUAI BRANLY

In de jaren 30 en 40 was het Musée de l'Homme toonaangevend in Europa, ook op het vlak van onderzoek. Na de oorlog brak een nieuwe tijd aan. Delpuech: “Heel veel factoren zorgden ervoor dat het museum zijn sterke positie zou verliezen. Ik noem er enkele. Onder Paul Rivet was het hét etnologisch onderzoekcentrum met talloze wetenschappers in huis. In 1939 werd het Centre national de la recherche scientifique (CNRS) opgericht en na de oorlog gingen de universiteiten zich toeleggen op dit domein. Stilaan kwam er een transfer van het onderzoek van musea naar andere onderzoeksinstituten. Hiernaast begon ook de etnologie als wetenschap te veranderen: de aandacht ging veel meer uit naar het materiële – de objecten – terwijl de klemtoon daarvoor op de immateriële cultuur lag en de gemeenschappen. Dat zien we heel duidelijk in het werk van Rivet, Rivière en ook Claude Lévi-Strauss. Na de oorlog werden de middelen om te reizen en onderzoek te doen schaarser. Steeds meer kolonies werden onafhankelijk, waardoor het voor etnologen moeilijker werd om toegang te krijgen tot bepaalde gebieden.”

MORTS POUR LA FRANCE



ANATOLE LEWITZKY



1er numéro de "Résistance" - 15 décembre 1940



BORIS VILDÉ

Anatole LEWITZKY (1901-42), Russe naturalisé français, licencié-ès-lettres, élève de l'Institut d'Ethnologie, chargé de département au Musée de l'Homme, fut l'un des plus actifs organisateurs de ce musée et se fit connaître par ses études sur le chamanisme.

Boris VILDÉ (1908-42), Russe naturalisé français, licencié-ès-lettres, élève de l'Institut d'Ethnologie, attaché au département d'Europe de ce Musée, fit deux missions en Estonie et en Finlande.

Tous deux, mobilisés en 1939-40, furent inculpés durant l'occupation dans l'affaire de "Résistance" et fusillés au Mont-Valérien le 23 février 1942.

Le Général de Gaulle leur décerna la médaille de la Résistance, avec les citations suivantes:

LEWITZKY. Jeune savant d'une valeur exceptionnelle, a pris dès l'occupation, en 1940, une part active à la résistance clandestine. Arrêté par la Gestapo, a fait face aux Allemands avec une dignité et un courage admirables.

VILDÉ. Universitaire et chercheur de premier ordre, s'est consacré entièrement à la résistance clandestine dès 1940. Arrêté par la Gestapo et condamné à mort, a donné, au cours du procès et devant le peloton d'exécution un magnifique exemple de courage et d'abnégation.

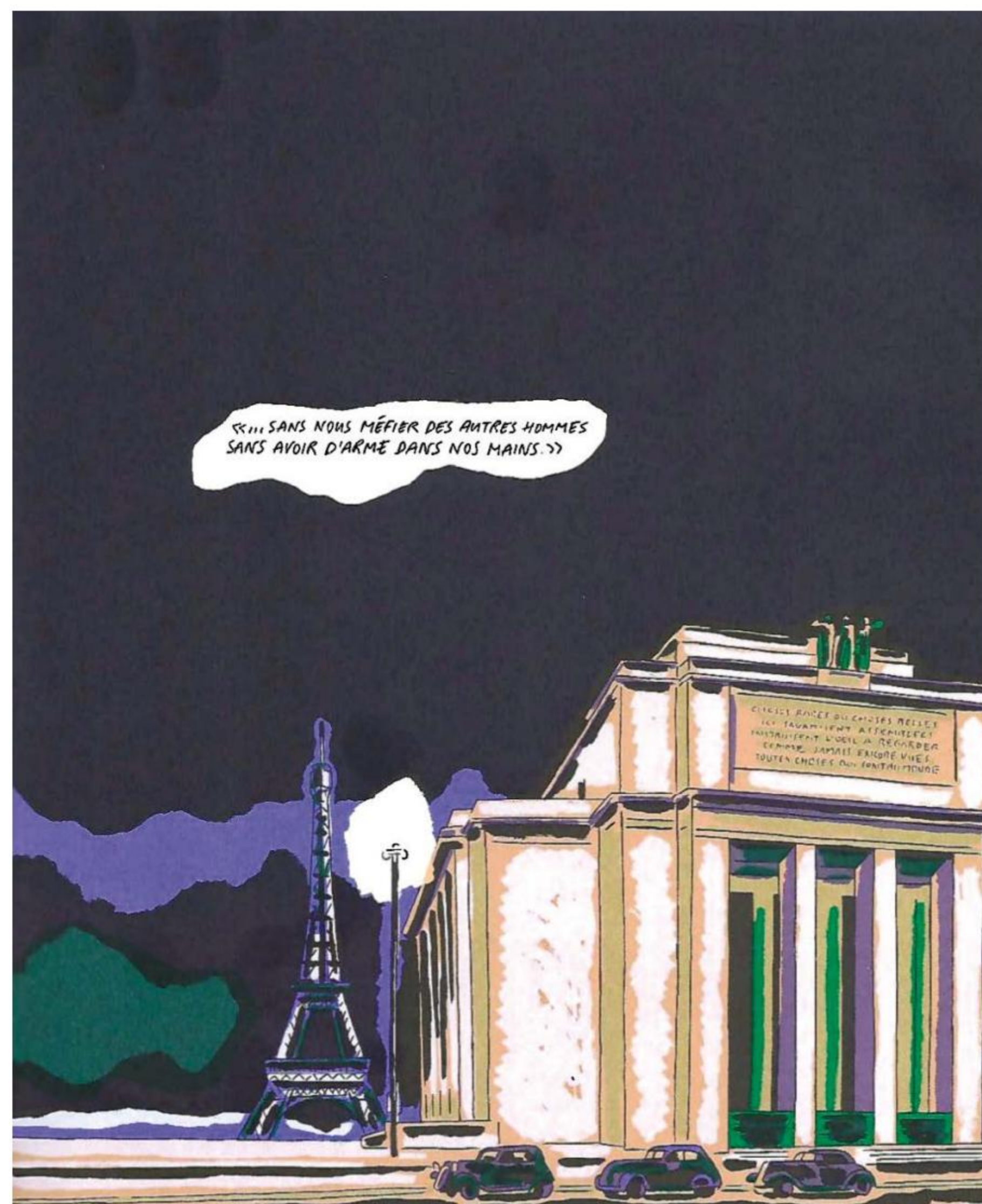
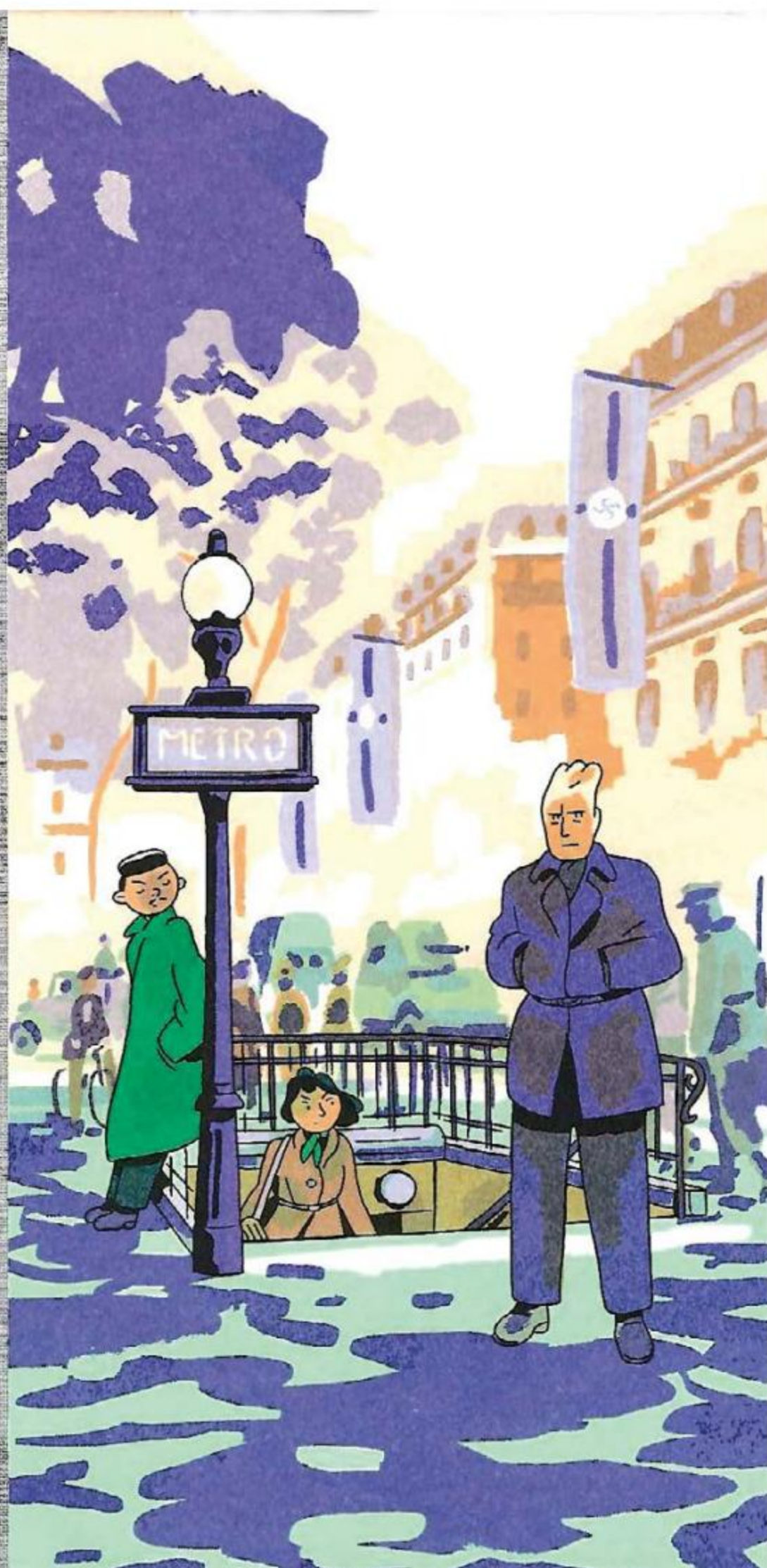
Alger, 3 novembre 1943.



Deborah LIFSCHITZ (1907-44), Russe naturalisée française, élève de l'Institut d'Ethnologie, diplômée de l'Ecole des Hautes Etudes, attachée au Département d'Afrique noire de ce Musée, fit deux missions en Abyssinie et au Soudan français. Juive, elle fut arrêtée le 21 février 1942, détenue aux Tourelles, puis à Drancy et transférée au camp d'Auschwitz où elle est morte dans des conditions inconnues.

RAPHAËL
MELTZ
LOUISE
MOATY
SIMON
ROUSSIN
DES
VIVANTS

2024



Dat is natuurlijk de paradox: hoe ‘humaan’ en goedbedoeld onderzoekers als Rivet de etnologie of antropologie ook benaderden, het was een discipline die floreerde door het koloniale systeem. Franse onderzoekers konden makkelijk naar de kolonies reizen, kregen hulp ter plekke en genoten ontzag. Vanaf de dekolonisatie veranderde dat; het boek van de uit Martinique afkomstige onderzoeker-schrijver en politicus Aimé Césaire, *Over het postkolonialisme* uit 1955, is (ook) op dat vlak een belangrijke bron.

Delpuech bereidt momenteel een publicatie voor over de (minder gekende) geschiedenis van het Musée de l’Homme in de jaren 60 en 70. Ten tijde van president Chirac werd besloten om een *nieuw* museum op te richten dat inhoudelijk sterk aanleunde bij het Musée de l’Homme: Quai Branly. Delpuech werkte daar enkele jaren als conservator en onderzoeker: “Quai Branly was vanaf het begin gecontesteerd. En dat is het tot op de dag van vandaag. Oorspronkelijk was het idee om het Musée de l’Homme te renoveren, maar men heeft uiteindelijk gekozen voor iets waarmee de president kon uitpakken.” Deelcollecties van het Musée de l’Homme gingen naar het nieuwe museum en ook naar het Mucem in Marseille. “De keuze voor een apart museum was misschien te verantwoorden, maar uiteindelijk werd het opgevat als een zeer geësthetiseerd verhaal waarbij collecties van diverse culturen (Aboriginals met Mayacultuur etc.) werden vermengd. Het

Dat is natuurlijk de paradox: hoe ‘humaan’ en goedbedoeld onderzoekers als Rivet de etnologie of antropologie ook benaderden, het was een discipline die floreerde door het koloniale systeem.

probleem van Quai Branly is dat Europa wordt gescheiden van ‘de rest’ van de wereld. In zekere zin wordt daardoor de koloniale expo heruitgevonden.”

INTELLECTUELEN EN HET PUBLIEKE DEBAT

Hoe het met de maatschappelijke rol van musea zit? Delpuech, ferm: “Toen Rivet de nazistische ideologie probeerde te ontrafelen, profileerde hij zich niet als *links* of *rechts*. Hij wilde met wetenschappelijke argumenten aantonen dat er geen ‘superieur ras’ is.” Onderzoekers, intellectuelen hebben een taak op te nemen in het publieke debat. “We doen toch niet alleen aan wetenschap




De graphic novel 'Des vivants' van Raphael Meltz, Louise Moaty en Simon Roussin (2021) schetst de verzetsgeschiedenis van het museum aan de hand van de hoofdrolspelers. © Musée de l'Homme

omdat we graag studeren over de cro-magnonmens, de mediterrane samenleving en het Amazonewoud? Het Musée de l'Homme heeft de plicht om, misschien nog meer dan andere musea, een actieve rol op te nemen in het actuele en maatschappelijke leven. Er écht aan deelnemen, met die wetenschappelijke blik." Dat betekent volgens hem: iets proberen doen aan de opkomst van extreemrechts in Frankrijk en de rest van Europa. Een evolutie die hij verfoeit. Delpuech maakt zich in het bijzonder druk over Éric Zemmour, de extreemrechtse presidentskandidaat die doodleuk zei dat "Pétain toch zo slecht niet was." "Het historisch revisionisme is echt een probleem. Hetzelfde geldt trouwens voor Marine Le Pen," zucht Delpuech.

MUSÉE DE L'HUMANITÉ?

Het museum kijkt ook best in eigen boezem: "De huidige naam is niet meer van deze tijd. *Musée de l'Humanité* zou beter zijn. Natuurlijk, er wordt 'de mens' mee bedoeld, maar dit is niet duidelijk genoeg (*homme* betekent ook man, red.). Momenteel gaat er een petitie rond om de naam te wijzigen. Ook de Ligue des Droits de l'Homme zal zijn naam wijzigen." De discussie leefde al bij de oprichting van de Liga voor de Mensenrechten, in 1948. In het Engels werd er effectief voor 'human rights' gekozen terwijl een "kleine mannelijke Franse lobby vasthield aan het woord 'homme'. Ironisch en pijnlijk. Een naamsverandering zou inderdaad niet slecht zijn." Zoals het Museum of Man, in San Diego.¹⁰ En wat mag er nog op de schop? Het begrip etnografie. Dat wordt bijvoorbeeld in het MEG, het Musée d'ethnographie de Genève¹¹ vandaag in vraag gesteld, "omdat het een te sterke koloniale bijklank heeft."

Een museum (en bij uitbreiding elke erfgoedinstelling) dat een rol wil spelen in de maatschappij, mag geen schrik hebben van verandering. ■

 Olga Van Oost is algemeen directeur van FARO.

Bronnen en literatuur

1. www.museedelhomme.fr
2. www.koyre.ehess.fr
3. In het Frans: *Tu seras un homme, mon fils*, <https://short-edition.com/fr/classique/rudyard-kipling/tu-seras-un-homme-mon-fils-1>
4. In de jaren 70 werd ook van de term 'racisme' afstand genomen o.i.v. Unesco omdat men oordeelde dat ook deze term te veel de nadruk legde op het 'onderscheid' tussen mensen. Zie ook C. Pommereau, 'Du musée d'Ethnographie du Trocadéro à Musée de l'Homme. Une Longue Histoire', in: *Le nouveau Musée de l'Homme*. BeauxArts éditions, 2015, pp. 6-13.
5. C. Blanckaert (dir.), *Le musée de l'Homme. Histoire d'un musée laboratoire*. Paris, Éditions Artlys|Muséum national d'histoire naturelle, 2015.
6. T. Todorov (dir.), *Germaine Tillion. Fragments de vie*. Paris, Éditions du Seuil, 2009. G. Tillion, *La traversée du mal. Entretien avec Jean Lacouture*. Paris, arléa, 2015.
7. A. Monod, *Le réseau du Musée de l'Homme. Une résistance pionnière 1940-1942*. Paris, Riveneuve éditions, 2015. www.mont-valerien.fr
8. <https://bit.ly/notabenemusee>. U vindt op het YouTube-kanaal van het museum ook een uitgebreid gesprek tussen André Delpuech en onderzoekster Christine Laurière over dit onderwerp: <https://bit.ly/museedelhommeinterview>
9. Zie ook: <https://faro.be/blogs/olga-van-oost/de-verzetsgeschiedenis-van-musee-de-lhomme-verstript>
10. www.kpbs.org/news/midday-edition/2020/08/03/san-diego-museum-of-man-changes-name-to-san-diego
11. www.meg.ch/fr/expositions/archives-diversite-humaine

DE KRACHT VAN EEN STERK DRANKJE

40 JAAR JENEVERMUSEUM, 40 JAAR VAKMANSCHAP

Hoe groot de collectie van het Jenevermuseum in Hasselt is? Zo'n 30.000 items, schatten directeur Davy Jacobs en Ann Vandeput, diensthoofd van Musea Hasselt.¹ Het museum van het 'drupke' bestaat veertig jaar in 2022. De rode draad? Vakmanschap.

Rik Van Puymbroeck

Over jenever wordt vaak met verkleinwoorden gepraat. Witteke, drupke, glaasje. Jenevertje zelfs, zoals in een gedicht van Jacques Aussems dat opgenomen werd in *Straks gaat het jenever sneeuwen*, een boek van liefst 270 bladzijden met enkel gedichten over het drankje. Dat van Aussems begint zo: "Jenevertje, jenevertje, laat ons jouw geestkracht drinken, en voor dit blij versterkertje hoort men de glaasjes klinken."²

Klein begon het Jenevermuseum allicht wel begin de jaren 80, als een burgerinitiatief dat met pijn in het hart (en soms hoofd) de jeneverstokerij in Hasselt bedreigd zag; maar nu is er dus de enorme collectie. Ze past al lang niet meer alleen in het gebouw aan de Witte Nonnenstraat en ze blijft maar groeien. "Ooit hebben we wel eens een opkuis gedaan", zegt Ann Vandeput. "Daar bestaat een mooi woord voor: ontzamelen. (glimlacht) Dat klinkt beter dan afstoten, maar het blijft even moeilijk. Je zit met gemeenschapsgoederen waar-

van jij dan zegt dat ze niet meer relevant zijn. Wie zégt dat die niet meer relevant zijn?"

Het Frans heeft een prachtige uitdrukking die past bij die rijkdom, ze noemen dat *l'embarras du choix*. Al verlangt onze taal wel naar een goed alternatief, want jenever is bij uitstek een verhaal van hier. Van België en Nederland, want niet toevallig is er ook in Schiedam een Nationaal Jenevermuseum. Wat jonger weliswaar (in Hasselt werd het 'Beschermcomité van het Nationaal Jenevermuseum Hasselt vzw' al in 1980 opgericht), maar met dezelfde missie: de herinnering aan en de toekomst van jenever garanderen. Over de kracht van een sterk drankje.

*Jenever is bij uitstek
een verhaal van hier.*



Het Jenevermuseum is een levend museum en ademt vakmanschap. De meester-stokers scheiden de kop en de staart van het hart, de drinkbare ethylalcohol die afgewerkt wordt tot jenever. © Kris Van de Sande

Wat gek is: het duurde tot 1987 dat het Jenevermuseum in de voormalige stokerij Theunissen ondergebracht werd. Beschermd gebouw sinds 1975, in *Het Belang van Limburg* al snel aangeduid als de ideale locatie voor het museum, maar dat had dus wat jaren nodig. Wat rijping. Van ideeën, plannen, realisatie. “Het museum was al open sinds 1982, maar het was niet veel meer dan een eenvoudige opstelling in het oude Grauwzusterklooster, waar nu het Modemuseum is”, zegt Jacobs. Toen Ann Vandeput in 1988 coördinator van het Jenevermuseum werd, zat hij nog op school. Maar in 1999 kwam Jacobs in dienst als educatief medewerker van het Jenevermuseum en nadat het stadsbestuur besliste om het Modemuseum, het Stadsmus en dit Jenevermuseum onder één bestuur te plaatsen, werd Vandeput diensthoofd. En Jacobs dus de nieuwe coördinator. Mooier nog: directeur.

LEVEND MUSEUM

Ze vertellen over de beginjaren. Over hoe een vzw met mensen als Adriaan Linters, Roland Wissels en Jacques Collen in heel België op zoek ging naar productiemateriaal (“dat was er niet meer in het gebouw van Theunissen”). Hoe ze dat vonden in de Oostkantons, in Gent, in Limburg zelf natuurlijk. Hoe moeilijk dat toch was. “In de jaren 70 ging het heel slecht met de stokerijen. Vele gingen, tja, op de fles en heel veel materiaal dat voor ons nu razend interessant zou zijn, werd op containers gegooid”, zegt Davy. “Die pioniers van de vzw hebben iets gedaan wat je vandaag amper nog voor mogelijk houdt. Al hun vrije tijd staken ze in het zoeken en het verzamelen, in de opbouw eigenlijk van ons museum. Maar het *béste* besluit dat ze toen namen was dat ze een museum wilden met daarin een *wérkende* stokerij. Dat heeft het museum levend gemaakt en dat maakt het tot vandaag levend.”

Het had ook een consequentie. “Het betekende dat je iemand moet hebben die *kán* stoken”, zegt Ann Vandeput. “We leidden een technisch bediende daarvoor op en hij mocht overal in de potten gaan kijken om te zien hoe dat proces verliep. Kennissen en relaties wezen ons de weg in de wereld van de accijnzen en in 1991 kon de installatie voor het eerst getest worden. Die eerste test gebeurde met water, om te weten of de ketels en leidingen wel waterdicht waren. Toen het recept op punt stond, konden we stoken.”

Ann Vandeput, diensthoofd Musea Hasselt, en Davy Jacobs, directeur Jenevermuseum. © Inge Delee

Van borrelglasjes, kruiken, promotionele affiches tot houten flessenkratten en koperen alambieken: de collectie van het Jenevermuseum is zeer uitgebreid en zeer divers. © Kris Van de Sande

*Het **béste** besluit dat ze toen namen was dat ze een museum wilden met daarin een **wérkende** stokerij.*

“Hessels drupke op punt”, titelde *Het Belang van Limburg* in 1991. We citeren de eerste zinnen: “Tijdens een intieme bijeenkomst werden vrijdagmiddag de eerste druppels van de nieuwe Hasseltse jenever kritisch door het keelgat gegoten. Het resultaat luidde ‘positief.’” De taal verraadt de andere tijd, maar voor het museum begon een enorme bloeiperiode. Het waren de jaren van de dagtrips met touringcars, die namen het Jenevermuseum op in hun programma’s. Jarenlang was de enige advertentie die het museum plaatste er eentje in de Touringgids. “Tot 2009 kregen we 50 tot 60.000 bezoekers per jaar. Dat jaar was een kantelpunt in het Vlaamse culturele leven. Dat zag iedereen en ook wij. Overal ging het bergaf. Toen we het jaar daarop ‘maar’ 40.000 bezoekers hadden, was er even paniek. Nu zitten we aan 30 tot 40.000 en dat



blijft zo. Vandaag werken we natuurlijk anders dan in de beginjaren. Ann deed alles zelf, samen met de vzw van vrijwilligers die zich allemaal een beetje eigenaars voelden. Het museum had niet eens een communicatiemedewerker. Maar stilaan professionaliseerde Ann alles. In 1998 werd de eerste vaste presentatie met een echte, door een professioneel bureau gecoördineerde, scenografie geopend, in vier talen begeleid, met interactieve filmpjes. In 1999 trad de ‘moderne tijd’ helemaal in. Zowel op het vlak van educatieve werking, de publiekswerking, de communicatie als wat onderzoek betreft, zetten we toen enorme stappen. En ook de digitalisering deed haar intrede. De Vlaamse overheid introduceerde haar collectie-registratieprogramma en daar tekenden wij op in.”

MET EEN NATIONAAL PERSPECTIEF

In 2005 bracht het Jenevermuseum een brochure uit naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van de vzw.³ Toen was er sprake van een collectie van 18.158 stuks, eerder in dit verhaal viel het cijfer van 30.000 al. Dat gaat van luciferdoosjes met reclame voor jenever of likeur tot een os in het museum-onthaal. Maar veel zit ook in een museumdepot in de werkplaatsen van de stad Hasselt. Waarom die collectie zo groot werd, zit in het eerste deel van de toenmalige naam van het museum: Nationaal

Jenevermuseum.⁴ “Van in het begin hadden we een heel scherp collectieprofiel”, zegt Ann. “De vzw wilde niet enkel op Hasselt focussen, neen, meteen was duidelijk dat we dit vanuit een nationaal perspectief wilden bekijken. Dit museum gaat over het hele grondgebied van België. Er is een stoommachine uit Booischot, we hebben veel Antwerps en Luiks materiaal. Dat is van belang omdat onze industrie altijd leefde op het ritme van de regelgeving, en die is sinds 1830 federaal.”

Is het Jenevermuseum uniek? Zoals geschreven zijn er collega’s in Schiedam (“wij zijn Belgisch georiënteerd, zij Nederlands, als wij Nederlands materiaal aantreffen, schenken wij hun dat en omgekeerd”), maar bij ons is er alvast geen ander gelijkaardig museum. “Halverwege de jaren 2000 zijn er door de vzw en de stad expliciet budgetten vrijgemaakt voor marketing en communicatie. Al zeggen we het zelf: het is opmerkelijk dat we steeds nieuwe en andere manieren vinden om dat nichethema jenever te benaderen en het onder de publieke aandacht te brengen. Vorig jaar nog organiseerden we een flipperkasttentoonstelling. Dat geeft aan hoe breed we onze werking invullen. We hebben expo’s rond poëzie gemaakt, rond jenever in de beeldende kunst en volgend jaar organiseren we een tentoonstelling met emailborden van sterkedrank in België. Niet

»





Naast de huisgestookte jenevers en likeuren van het museum, kan de bezoeker proeven van maar liefst meer dan 100 Belgische jenevers. © Kris Van de Sande

enkel over jenever, maar ook bijvoorbeeld Martini ga je daar tegenkomen. Maar onze grootste troef is onze altijd gastronomische insteek. In een museumticket zit een borrel inbegrepen en in ons proeflokaal heb je keuze tussen meer dan honderd Belgische jenevers. We werken samen met topchefs, er worden cocktails gemaakt, we zoeken daar bewust naar.”

Het allermooiste? Davy Jacobs moet niet lang nadenken. Hij glundert ook bij de herinnering. “Dat was de periode van *De Smaak van De Keyser* (een tiendelige tv-reeks naar een scenario van Marc Didden over een Hasseltse jeneverstoker, red.) in 2009. Toen leefde dat hier ongelooflijk en we zijn er heel goed in geslaagd om veel nieuwe mensen met jenever te laten kennismaken.”

OMGAAN MET ALCOHOL

Nieuw, dat betekent ook jong. Mensen van nu. Met de voeten voluit in de tijd van nu. Een tijd waarin alcoholverbruik niet meer op dezelfde manier bekeken wordt als lang geleden. “Alcohol is een zeer gepolariseerd thema. Als museum moet je heel goed weten hoe je daarmee omgaat. Wij vinden dat een museum een plek is waar je verschillende meningen moet laten horen. Moet je zelf positie innemen? Misschien, maar het Jenevermuseum kan een ideale plek zijn voor debat. We hebben ook educatieve programma’s voor jongeren over *slow drinking* en zintuigen. Het gaat over meer dan alcohol trouwens, en net voor de zomer breidden we ons aanbod nog uit met een 0,0 procent distillaat. Het publiek vraagt ernaar en wij kunnen een waardig alternatief aanbieden dat meer is dan de zoveelste Pepsi Max”, zegt Davy. “Maar evident is het niet. Kijk naar de Jeneverfeesten. We hebben daar een rol in als Jenevermuseum. We willen een verhaal van matigheidsbeleving brengen, zonder met het vingertje te wijzen. Al in de 14e eeuw werd gewaarschuwd voor de gevolgen van overmatig alcoholgebruik. *‘Het doet oec den mensche droefheit vergeten ende maecten van hertten vro ende oec stout ende coene.*”⁵ Sensibilisering is dus belangrijk, maar niet om afbreuk te doen aan het verhaal. Integendeel.”

Daarnet viel het woord ‘smaak’. Misschien is dat wel de kern, denkt Ann Vandeput. “Smaak, de waardering voor het product, ook mensen die geen alcohol drinken moeten zich hier thuis voelen”, zegt ze. “En de rode draad door de museumwerking is vakmanschap. Dat wordt trouwens een *keyword* als het gaat over de toekomst van musea. Het gaat over vakmanschap, duurzaamheid en inclusie en die terecht verscherpte belangstelling geeft kansen en laat ons anders naar de zaken kijken. Maar met wat ze vandaag de korte keten noemen, waren jeneverstokers altijd al bezig. Er was vanzelf een ecologische kringloop, want met het afval van het stookproces werden de beesten gevoerd die gebruikt werden om op de velden te werken waar de granen groeiden.”

Hoe besluiten we? We bladeren nog eens door *Straks gaat het jenever sneeuwen*, een bijzonder mooi gevonden titel van een bundel vol jeneverpoëzie en houden halt op bladzijde 21. De pagina waaruit die titel kwam. Het gedicht is van J. Bernlef.⁶

Winterlied


*Straks gaat het jenever sneeuwen
dan maken wij glijbanen van jenever*

*Stel je eens voor 's morgens op je raam
prachtige jeneverbloemen*

*En over de hele natuur
een waas van jenever.*

Jenever, jenever, jenever. We vallen in herhaling. Dat kan gebeuren met een verhaal over sterkedrank. ■

Wilt u weten hoe het Jenevermuseum dit najaar zijn 40e verjaardag viert? Houd jenevermuseum.be in de gaten voor alle smaakvolle feestelijke activiteiten.

 Rik Van Puymbroeck is journalist bij *De Tijd* en liefhebber van jenever(poëzie).

 Bronnen en literatuur

1. Eind 2021 bestond de collectie van het Jenevermuseum uit 29.969 geïnventariseerde objecten.
2. R. Smeets (red.), *Straks gaat het jenever sneeuwen. De mooiste jenevergedichten uit de Nederlandstalige literatuur*. Gent, Poëziecentrum, 2020, p. 160.
3. A. Vandeput, E. Van Schoonenberghe, *25 jaar vzw Nationaal Jenevermuseum*. Hasselt, Nationaal Jenevermuseum Hasselt vzw, 2005.
4. Om o.m. de perceptie van het museum als federale instelling te vermijden wordt sinds 2014 het epitheton ‘Nationaal’ niet langer aan de naam van het museum toegevoegd.
5. Uit de oudst gekende publicatie in het Nederlands over alcohol: *Aqua vite, dats water des levens...* Handschrift. Brussel, Koninklijke Bibliotheek Albert I (hs 15624-15641, fol. 6v).
6. Smeets, *Straks gaat het jenever sneeuwen*, p. 21.



PIET CHIELENS (IFFM) MET PENSIOEN

“We waren niemand, en wilden iemand zijn”

Eind oktober 2021 ging In Flanders Fields Museum-directeur Piet Chielens met pensioen, na een carrière van 25 jaar bij het museum. Dat betekent niet: boeken toe, en vaeret wel, museum. *Bien au contraire*: sindsdien zet Chielens zich in als vrijwilliger. Het maakt van hem een (nog) vrij(er) man, met veel plannen en een even grote drive. Een gesprek over leven en werk, en over de koterijen in het cultuurbeleid.

Olga Van Oost en Roel Daenen

We ontmoeten Piet op een mooie zomerdag in het kenniscentrum van het museum, op de benedenverdieping van de Lakenhallen.

Aan een aantal werkplaatsen wordt geconcentreerd gearbeid; hier is het dat tentoonstellingen en projecten worden uitgedacht, plannen worden gesmeed en ‘in de diepte’ wordt gewerkt. Dat kenniscentrum is een van die realisaties waar Piet Chielens zichtbaar trots op is. “Ik heb vaak gezegd dat ik als historicus geboren ben,” lacht hij. Je zou het hem niet nageven, maar Piet studeerde geen geschiedenis, wel economie. “Maar gezien de plek waar ik geboren ben, Reningelst, nabij Poperinge, heb ik die voorliefde voor geschiedenis als vanzelf meegekregen.” Hij noemt de Westhoek weleens “de grootste begraafplaats van Europa.”

Via via werd Chielens – geheel onverwacht – na zijn studies gevraagd om een bankfiliaal te leiden;



© Avansa Regio Brugge, via Flickr, CC BY 2.0

»

hij was een van de weinige jongeren die eind jaren 1970 na hun studies in Gent, Brussel of Leuven terugkeerden naar de streek, die destijds af te rekenen had met een hoge werkloosheidsgraad. “Ik had niet echt een carrièreplan. Tijdens mijn studies had ik wel al wat voor de BRT



© In Flanders Fields

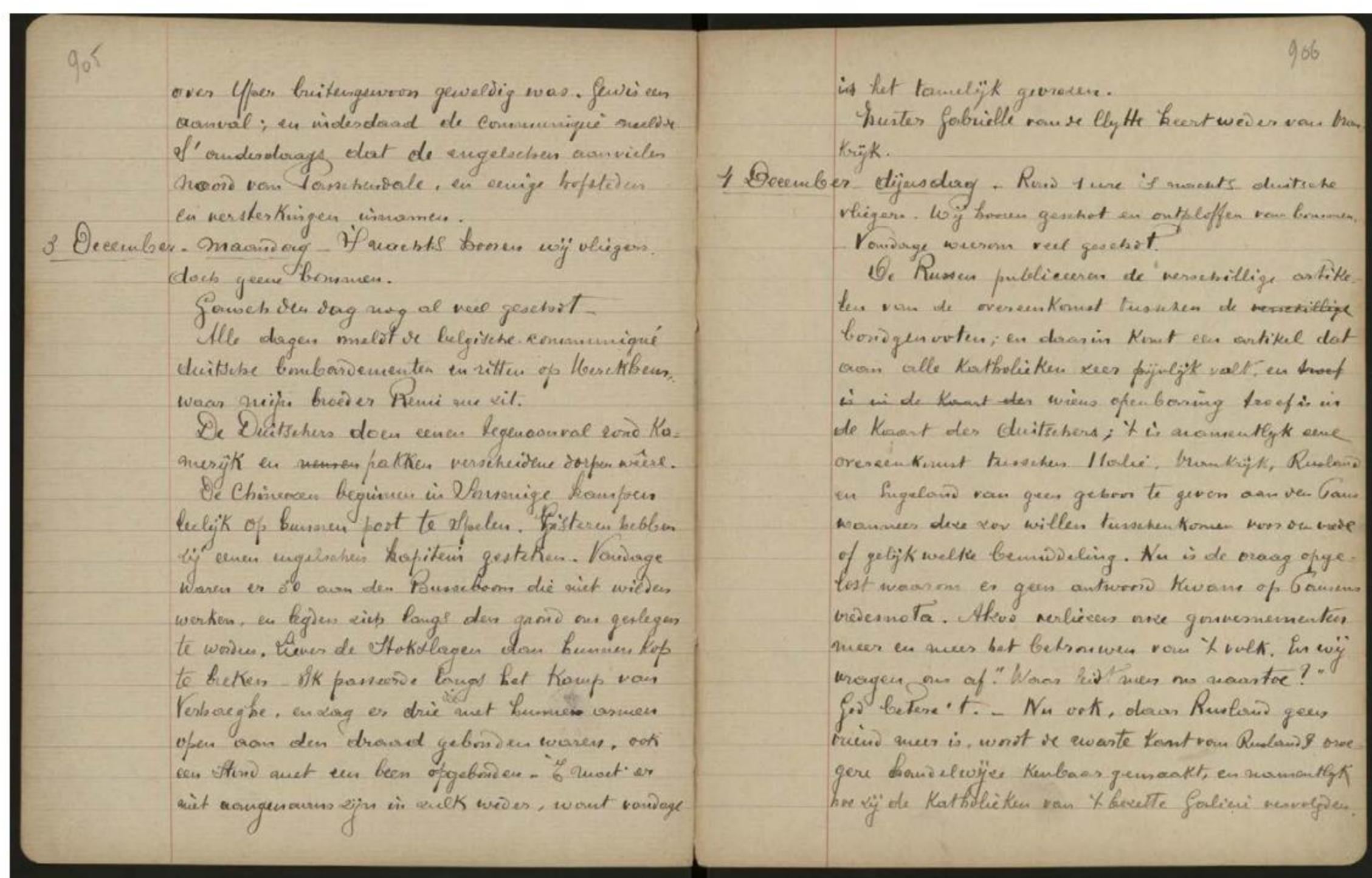
gewerkt en ik overwoog om de journalistiek in te gaan. Ik was zo'n vragend jongetje dat de hele tijd benieuwd was. Als bankdirecteur deed ik hetzelfde, want onder mijn cliënteel telde ik zeventien veteranen van de Eerste Wereldoorlog. Die hadden al snel door dat ik meer interesse had in hun verhalen dan in hun centen." (lacht) Hij legde van kindsbeen af een onverzadigbare honger aan de dag naar verhalen uit de eerste hand en ander bronnenmateriaal. Bepalend bleken de oorlogsdagboeken van pastoor Achiël Van Walleghem¹ die hij al op de lagere school las. In 1992, nog tijdens zijn 'bank-tijd' dus, stond hij mee aan de wieg van de Vredesconcerten in Passendale. Het kriebelde.

PARTICIPATIEF AVANT LA LETTRE

"Mijn verhaal bij het In Flanders Fields Museum (IFFM) begint in 1995. De dienst toerisme van de Provincie West-Vlaanderen vond dat het museum niet meer aangepast was aan de tijd, in schril contrast met de resultaten van een ander onderzoek. Daaruit bleek dat men de komende jaren steeds meer belangstelling voor de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog verwachtte, en dus ook bezoekers. Maar jaar na jaar kwamen er

Als bankdirecteur deed ik hetzelfde, want onder mijn cliënteel telde ik zeventien veteranen van de Eerste Wereldoorlog. Die hadden al snel door dat ik meer interesse had in hun verhalen dan in hun centen.

steeds minder bezoekers naar het museum. Jan Dewilde was destijds de *enige* werknemer van de Ieperse musea en was dus ook verantwoordelijk voor alle musea; het Onderwijsmuseum, het Merghelynck Museum, het Stedelijk Museum en de voorganger van IFFM. Die eerste drie zijn nu versmolten tot het Yper Museum.² Van een archiefwerking was toen amper sprake." Zowel bij de provincie als de stad wist men dat er iets moest gebeuren. Maar wat? Er werd een zeskop-



Fragment (3 en 4 december 1917) uit de oorlogsdagboeken van Achiel Van Wallegghem, dorpspastoor van Dikkebus. Bron: In Flanders Fields



Achiel Van Wallegghem. Bron: In Flanders Fields

pige denktank opgericht om een nieuwe invulling aan het museum te geven. Die bestond uit drie vrijwilligers, iemand van de provincie, Jan Dewilde en ook Piet, die hiervoor gevraagd werd.

“Voor mij was de kern van het inhoudelijk concept duidelijk. Ik wou heel graag de verhalen brengen van doodgewone mensen in oorlogstijd – een invalshoek die ik van nature uit hanteerde, maar die toen zeer innovatief bleek. Het was dus participatie avant la lettre. (glimlacht) Wat we *niet* wilden was een expliciet, klassiek groot oorlogsnarratief neerzetten. Maar wel: hoe vergaat het anonieme mensen op het wereldtoneel? Het doel was om die grote oorlogsgeschiedenis naar een heel divers publiek te vertalen, én dus ook om daardoor een breder publiek te bereiken. Impliciet wilden we ook een pacifistische en internationalistische boodschap brengen, want een nieuw museum hoorde bij de opdracht van Ieper Vredesstad die toen ontstond. De combinatie hiervan was op dat moment uniek. Bovendien belangt deze oorlog ook echt iedereen aan – je kan de 20^e eeuw en ook vandaag niet begrijpen als je geen inzicht hebt in de Eerste Wereldoorlog.”

Toen het concept er lag, werd Piet gevraagd om in de jury mee te oordelen over de scenografie. “Ook dat zou een erg belangrijk aspect van het nieuwe museum blijken. Op dat moment had je

in België weinig innovatieve bureaus. Akkoord, je had er met een binnenhuisarchitect, een vormgever en iemand die teksten schreef en dat was het wel zo’n beetje. Met het Britse bureau Event Communications was er meteen een klik, ook dankzij hun theatrale scenografievoorstellen. En toen ik dacht dat het verhaal er voor mij opzat, werd ik gevraagd om het nieuwe museum te helpen realiseren en mee te gaan leiden.”

Het kenniscentrum zat al embryonaal in het nieuwe museumverhaal vervat. “Eind jaren 80 had de stad Ieper de bibliotheek van veearts Caenepeel³ aangekocht, een verzameling van 1.500 à 2.000 werken met voornamelijk regimentsgeschiedenissen. Dat was het fundament van onze collectie van het kenniscentrum en dus een inhoudelijk zeer belangrijke bron, voor alles wat we doen.”

OVERTROFFEN VERWACHTINGEN

Volgens Piet had het nieuwe museum nooit de wind in de zeilen kunnen krijgen zonder de steun van de provincie. De stad Ieper had er op haar eentje eenvoudigweg niet de middelen voor. “Het waren de deputés van cultuur en toerisme die het dossier op tafel legden, die ervoor zorgden dat de denktank ontstond én dat de ideeën konden gerealiseerd worden.” Het eerste doel was de 80-jarige herdenking van het einde van de oorlog in 1998. “Voor de opening van het museum was ik in dienst van de provincie, als provinciaal coördinator. De stad wilde en kon pas investeren van zodra er via het publiek ook inkomsten waren. Het was echt een avontuurlijke tijd. (glimlacht) Het werd me heel snel duidelijk dat we onze ambities *via het publiek* – zeg maar hoge bezoekersaantallen – moesten realiseren. In die beginjaren hadden we een veel te klein team om dat te doen, en toch hebben we het gedaan. Ook nu nog zijn we met te weinig.” Al gauw bleek dat het museum de verwachtingen waarmaakte, en nog meer dan

»

Je kan de 20e eeuw en ook vandaag niet begrijpen als je geen inzicht hebt in de Eerste Wereldoorlog.



Gone West © comingworldrememberme, VisitFlanders, via Flickr, CC BY-NC-ND 2.0

dat; al na een half jaar waren er zo'n 100.000 bezoekers geweest. Dat werden er jaarlijks gemiddeld zo'n 216.000, tot de renovatie in 2012. Zes jaar later verwelkomde het IFFM bijna een kwart miljoen bezoekers.⁴

Over het belang van bezoekersaantallen gesproken: dat brengt ons linea recta naar het erfgoedbeleid. "De zwartste dag in mijn carrière was toen beslist werd om 'cultuur' aan de provinciale bevoegdheid te onttrekken. Dat bovenlokale niveau heeft er op verschillende momenten in mijn carrière voor gezorgd dat er op lokaal vlak wat kon gebeuren. 'Brussel' kan dat nooit opvangen. Hoe kunnen kleinere plekken als Vleteren, Alveringem en ook Ieper ... ooit grote investeringen doen? Voor elke euro die de stad en gemeente op tafel legde, paste de provincie er een bij. Dat is weggefallen en betekent de facto de halvering van de middelen." Toch zijn er ook positieve aspecten te melden: "De professionalisering van de erfgoedsector is toegenomen; te beginnen met de komst van het Museumdecreet in 1998, wat nu het Cultureelerfgoeddecreet is. Toen dienden we nog in met alle Ieperse musea samen. Uiteindelijk kozen we ervoor om de musea op te splitsen, en werd IFFM 'landelijk ingeschaald'. De andere musea werden regionaal en lokaal. Het grote probleem is dat het globale, Vlaamse budget voor erfgoed en musea echt ontoereikend is. Dat zorgt voor een achterstand, die kristalhelder is als je een benchmark houdt met de musea in het buitenland. Wij hebben ons steeds ingeschreven in grote buitenlandse, vooral Europese programma's rond WO I: een voortdurende zoektocht naar middelen. Daarenboven konden we vaak via 'toerisme' een beroep doen op extra middelen – en dus niet via cultuur. Middelen uit cultuur zorgen ervoor dat je *fundamenteel onderzoek* kan doen." De link met toerisme is vanzelfsprekend, zeker in de Westhoek. "Er is zoveel erfgoed dat

buiten ligt, in de streek rondom het museum. Het museum is in feite dat erfgoed aan het borgen, met allerlei projecten over het landschap. Ook waren er tijdens de herdenking van 100 jaar WO I een aantal initiatieven. Ik denk met name aan het zeer succesvolle project *Gone West*."⁵

Onderzoek blijkt een van Piets stokpaardjes: "Onderzoek moet je steeds uit de brand slepen. Er wordt ook veel te snel gezegd dat 'de academische wereld het wel zal opnemen'. Maar dat klopt gewoon niet! Wij zijn de hele tijd met onderzoek bezig en agenderen het, in tegenstelling tot de universiteiten. Daar spelen andere factoren mee, ook met betrekking tot de financiering. Zeker, de militaire geschiedenis van WO I wordt gegeven aan de militaire school in Brussel. Maar dat is zowat de enige plek. In de jaren 90 was Sophie De Schaepdrijver ermee bezig. Niet in België, maar wel aan een *Amerikaanse* universiteit ..." Sinds 2010 geven Piet en Dominiek Dendooven samen een cursus geschiedenis van WO I aan KU Leuven Kulak. "We hebben aangegeven dat de universiteit die dient over te nemen, maar zij

Het grote probleem is dat het globale, Vlaamse budget voor erfgoed en musea echt ontoereikend is. Dat zorgt voor een achterstand, die kristalhelder is als je een benchmark houdt met de musea in het buitenland.

willen dat het een plek in het museum krijgt. Als dat de bedoeling is, moet die opleiding verzelfstandigen en moeten er middelen tegenover staan. De interesse is er nochtans.”

FALEND CULTUURBELEID

Wie een economisch-fiscale achtergrond heeft, kijkt steevast met een meer dan gewone belangstelling naar de cijfers. “Minister Jan Jambon maakte recent veel budget vrij voor de kunstensector. Zo’n inhaalbeweging zou er voor ons, de erfgoedsector, ook moeten komen. Er zou minstens 30 % bij het huidige bedrag moeten komen: dan pas zouden we iets kunnen doen. Ik ben ervan overtuigd dat het budget echt omhoog moet. Bovendien is het problematisch dat er in de beoordeling op geen enkele manier rekening wordt gehouden met de inrichtende machten van de musea. Vanuit een gelijkheidsprincipe dan nog wel. (ferm) Maar er is wel degelijk een verschil wanneer jouw inrichtende macht Antwerpen, Gent of Ieper is! Dat is gewoonweg niet te vergelijken. Dan krijg je een hele andere verhouding in inkomsten- en kostenstromen. Bovendien stel ik vast dat er overall AGB’s (autonoom gemeentebedrijf, red.)⁶ in het leven worden geroepen waarin musea

worden ondergebracht. Daar kan je je toch vragen bij stellen, omdat zo’n rechtspersoonlijkheid de facto toelaat om btw van de federale overheid te recupereren. Het is een juridisch-fiscale constructie die doelbewust voor inkomsten zorgt, een – jawel – *transfer!* En die op die manier een falend cultuurbeleid – want met te weinig financiering – moet corrigeren. Het is een typisch voorbeeld van onze creativiteit, een koterij die door de politiek is opgetrokken. Ik vind dat niet alleen kwalijk, maar ook gevaarlijk. Waarom? Omdat het duidelijk wordt dat door dit soort handelen politici het belang van cultuur voor het welzijn en de democratie onvoldoende of niet erkennen. Cultuur is immers onmisbaar voor de kwaliteit van de samenleving. We hebben cultuur nodig om van mensen kritische en gelukkige burgers te maken, vanuit de aloude Bildungsgedachte. Onze politici maken een denkfout als ze menen dat we zonder cultuur kunnen, of dat cultuur overbodige luxe is. Een beter besef van culturele waarden is de basis. En als die basis er zou zijn, zou er ook minder controle, wantrouwen en regelneerij nodig zijn.” ■

 Olga Van Oost is algemeen directeur van FARO. Roel Daenen is er coördinator communicatie en hoofdredacteur van dit tijdschrift.

Bronnen en literatuur

1. De originele dagboeken zijn opgenomen op de Topstukkenlijst, zie <https://topstukken.vlaanderen.be/topstukken/topstuk?id=543>. In 2014 werden ze heruitgegeven bij Lannoo, <https://www.lannoo.be/nl/oorlogsdagboeken-1914-1918>
2. <https://www.ypermuseum.be>
3. https://issuu.com/stadieper/docs/95_iedereenieper_juni
4. Zie voor een uitgebreide biografie van het museum het fraaie *Nous irons en Flandres. Festschrift voor Piet Chielens*, een door het museum uitgegeven vuistdik huldeboek, naar aanleiding van het pensioen van Piet.
5. <https://www.west-vlaanderen.be/gonewest>
6. <https://lokaalbestuur.vlaanderen.be/verzelfstandiging-en-samenwerking/gemeentelijke-verzelfstandiging/autonoom-gemeentebedrijf>

ZAKEN-

Donderdag 27 okt 2022
09:00–17:30

La Vallée
Adolphe Lavalléestraat 39
1080 Brussel

Met Cultuurzaken maakt Cultuurloket van cultuur een (nood)zaak. Een hybride kennis- en ontmoetingsevent van en voor de cultuursector, over duurzaam ondernemen in cultuur. Op donderdag 27 oktober 2022 vindt de eerste editie plaats, met als thema: duurzaam fondsenwerven voor cultuurorganisaties. Inschrijven via bit.ly/cultuurzaken2022

CULTUUR

Duurzame
fondsenwerving voor
cultuurorganisaties



EEN STRIPVERHAAL IN HOUT

Wat als ... erfgoed zou kunnen spreken? Een hypothetische, maar interessante vraag. Want welke verhalen zouden we dan kunnen ontdekken?

Op 10 juli opende in de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Kortrijk het nieuwe belevingsmuseum Kortrijk 1302. Het pronkstuk is de zogenaamde 'kist van Oxford', waarvan het voorpaneel geldt als de oudste bekende afbeelding van de Guldensporenslag. Het dateert wellicht van kort na de slag en werd gemaakt door een Brugse schrijnwerker.

En waarom 'de kist *van Oxford*'? Omdat het meubel daar in 1905 werd ontdekt. Aanvankelijk rees er twijfel over de authenticiteit van het eikenhouten paneel; dendrochronologisch onderzoek wees uit dat het hout rond 1280 werd gekapt. Vermoedelijk via diplomatieke weg kwam de kist in Engeland terecht, omstreeks 1600 kreeg ze nieuwe zijpanelen. Het houtsnijwerk is typisch voor de gecondenseerde, stripverhaalachtige vertelstijl van die tijd, die ook op miniaturen te bewonderen is. Allerhande precieze details zoals banieren, wapens en wapenschilden wijzen erop dat de maker uitstekend geïnformeerd was.

Het loont zeer de moeite om te proberen de verschillende taferelele op het voorpaneel te ontcijferen. Het verhaal op de kist start met de Goedevrijdagopstand van 18 mei 1302, beter bekend als de *Brugse Metten*. Zo zien we hoe een Franse (of Fransgezinde) man op zijn bed de keel wordt overgesneden, ongetwijfeld nadat hij er niet in slaagde om 'Schild en vriend' foutloos uit te spreken. Een ander tafereel toont de dwangburch van Kortrijk, in Franse handen – let op de lelievlag op de kantelen. Dit is het moment waarop de Fransen, tijdens de slag, een uitvalspoging waagden.

De derde en laatste scène die u hier ziet is het slagveld na de slag. Dat ligt bezaaid met opengereten lichamen, er zijn ook twee plundersaars te zien die elkaar met messen te lijf gaan, een massagraf en iemand die helmen verzamelt. Handig voor de volgende veldslag. ■

www.kortrijk1302.be



» Door: Roel Daenen | Foto's: overzichtsbeld: © Stad Kortrijk, detailfoto's: © Warden & Scholars, New College, Oxford



FARO-DIENSTVERLENING EN
COMMUNICATIEMIX GEËVALUEERD

WAT VINDT U VAN ONS?

In het vorige nummer van dit tijdschrift las u over de noden van de erkende en/of gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisaties. Dat artikel omvatte een deel van de onderzoeksresultaten van de nodenbevraging die FARO eind 2020, begin 2021 uitvoerde. In de nodenbevraging voor individuele erfgoedwerkers zaten ook vragen over de dienstverlening en communicatiekanalen van FARO. In dit artikel gaan we hier dieper op in.¹

Saidja Steenhuyzen & Alexander Vander Stichele

Individuele erfgoedactoren, instellingen of organisaties adviseren en begeleiden is een van de kerntaken van FARO. Hadden de deelnemers aan het onderzoek de voorbije drie jaar advies en/of begeleiding gevraagd en/of gekregen?

Iets meer dan de helft (55,8 %) van de respondenten stelt dat ze advies en/of begeleiding hebben gevraagd en gekregen. Tussen de werksoorten stellen we wel verschillen vast. We gingen ook na wat hen motiveerde om FARO te contacteren. De overgrote meerderheid binnen alle werksoorten geeft aan dat dat te herleiden is tot de expertise die FARO heeft. Daarbij worden enkele zaken specifiek aangehaald, zoals:

- de kennis van de medewerkers en het systeem van aanspreekpunten;²
- de panoramische kijk van FARO op actuele en internationale tendensen;
- de (praktijk)ervaring die FARO heeft.

Een tweede motivator om advies en/of begeleiding te vragen is de positie van FARO in de sector. Gezien haar steunpuntfunctie is ze voor velen de meest voor de hand liggende organisatie om advies/of begeleiding aan te vragen. Ook haar unieke positie tussen het beleid en de sector wordt aangestipt als meerwaarde.

Respondenten stellen ook dat de organisatie beschikt over een breed netwerk waarvan men kan gebruikmaken (voor specifieke expertise en goede praktijken, voor het eigen netwerk ...). Ook de kwaliteit en werking van FARO wordt gezien als meerwaarde; deze wordt meermaals als “toegankelijk” en “professioneel” omschre-

Respondenten stellen dat de organisatie beschikt over een breed netwerk.



FARO-collega Wouter Lammens op bezoek bij het Industriemuseum in Oberhausen © FARO

ven. Aansluitend worden ook de medewerkers in de bloemetjes gezet en omschreven als “gedreven”, “vlot”, “enthousiast”, “snel” ... Ten slotte wordt de uitwisseling en wisselwerking aangehaald: enerzijds gaat het om de uitwisseling tussen erfgoedorganisaties en -collega’s, anderzijds om de wisselwerking en dialoog die kan ontstaan met (of dankzij) FARO.

Vervolgens vroegen we de respondenten om de adviesverlening en de begeleiding op maat te evalueren. Daarbij legden we hen een aantal zaken voor waarbij ze telkens konden aangeven hoe tevreden ze erover waren.

In tabel 1 ziet u dat de adviesverlening of begeleiding over het algemeen een zeer hoge tevredenheid haalt. Meer dan 90 % van de respondenten geeft aan ‘tevreden’ of ‘heel tevreden’ te zijn. Desondanks kan en wil FARO het (nog) beter doen. Daarom vroegen we de respondenten naar concrete suggesties. Heel wat deelnemers gaven een antwoord: die antwoorden waren erg divers en gingen van heel algemene suggesties tot zeer specifieke.

Ook de kwaliteit en werking van FARO wordt gezien als meerwaarde; deze wordt meermaals als “toegankelijk” en “professioneel” omschreven. Aansluitend worden ook de medewerkers in de bloemetjes gezet en omschreven als “gedreven”, “vlot”, “enthousiast”, “snel”.

»

Tabel 1: Mate van tevredenheid over diverse aspecten van de adviesverlening/begeleiding. (N = 119, missing = 1)

	Helemaal niet tevreden	Niet tevreden	Enigszins tevreden	Tevreden	Heel tevreden
De snelheid waarmee u geholpen werd.	0,0 % (n = 0)	0,8 % (n = 1)	9,2 % (n = 11)	52,1 % (n = 62)	37,8 % (n = 45)
De mate waarin de adviseur naar u luisterde en uw vraag/vragen goed begreep.	0,0 % (n = 0)	0,8 % (n = 1)	5,0 % (n = 6)	58,8 % (n = 70)	35,3 % (n = 42)
De inhoudelijke kwaliteit van het advies of de begeleiding (volledigheid, correctheid, betrouwbaarheid, enz).	0,0 % (n = 0)	0,8 % (n = 1)	6,7 % (n = 8)	52,1 % (n = 62)	40,3 % (n = 48)
De relevantie van het advies of de begeleiding voor de oplossing van uw probleem of vraag (hoe nuttig het voor u was).	0,0 % (n = 0)	2,5 % (n = 3)	8,4 % (n = 10)	57,1 % (n = 68)	31,9 % (n = 38)
De klantvriendelijkheid van het contact in het algemeen.	0,0 % (n = 0)	0,0 % (n = 0)	1,7 % (n = 2)	40,3 % (n = 48)	58,0 % (n = 69)

Tabel 2: Hoe vaak nam u de voorbije drie jaar deel aan een FARO-vormingsactiviteit? Opdeling per werksoort. (N = 163)

	Een keer	Enkele keren (ong. een keer per jaar)	Regelmatig (twee tot drie keer per jaar)	Vaak (vier keer per jaar of meer)
Musea	17,6 % (n = 15)	48,2 % (n = 41)	31,8 % (n = 27)	2,4 % (n = 2)
Archieven	26,9 % (n = 7)	42,3 % (n = 11)	30,8 % (n = 8)	0,0 % (n = 0)
Erfgoedbibliotheken	40,0 % (n = 4)	40,0 % (n = 4)	10,0 % (n = 1)	10,0 % (n = 1)
Erfgoedcellen	0,0 % (n = 0)	28,6 % (n = 6)	47,6 % (n = 10)	23,8 % (n = 5)
Dienstverlenende organisaties	23,8 % (n = 5)	42,9 % (n = 9)	23,8 % (n = 5)	9,5 % (n = 2)
Totaal	19,0 % (n = 31)	43,6 % (n = 71)	31,3 % (n = 51)	6,1 % (n = 10)

Tabel 3: Mate van tevredenheid over diverse aspecten van het FARO-vormingsaanbod. (N = 153-155, missing = 8-10)

	Helemaal niet tevreden	Niet tevreden	Enigszins tevreden	Tevreden	Heel tevreden
De wijze waarop de vormingen aangekondigd worden (helderheid over inhoud, doelgroep, leerdoelen ...).	0,0 % (n = 0)	0,0 % (n = 0)	4,5 % (n = 7)	64,5 % (n = 100)	31,0 % (n = 48)
De inschrijvingsmodule op de website.	0,6 % (n = 1)	0,8 % (n = 1)	5,8 % (n = 9)	55,8 % (n = 87)	37,8 % (n = 59)
De inhoudelijke kwaliteit van de vormingen.	0,0 % (n = 0)	0,6 % (n = 1)	11,0 % (n = 17)	60,6 % (n = 94)	27,7 % (n = 43)
De relevantie van het vormingsaanbod voor uw eigen werkterrein.	1,3 % (n = 2)	2,6 % (n = 4)	23,9 % (n = 37)	46,5 % (n = 72)	25,8 % (n = 40)
De didactische kwaliteiten van de lesgevers.	0,0 % (n = 0)	1,3 % (n = 2)	13,5 % (n = 21)	64,5 % (n = 100)	20,6 % (n = 32)
De kostprijs van de vormingen.	0,0 % (n = 0)	2,0 % (n = 3)	9,2 % (n = 14)	58,2 % (n = 89)	30,7 % (n = 47)



De FARO-ploeg, begin september 2022. (ontbreken op de foto: Saidja Steenhuyzen en Louise Kabiro). © FARO, foto: Dries Theuwissen

VORMINGEN

Vormingen organiseren is een van de kernactiviteiten van FARO. Ook hier vroegen we de invulders eerst of ze de voorbije drie jaar een of meerdere FARO-vorming(en) hadden bijgewoond.

Drie vierde van de respondenten geeft aan minstens een FARO-vorming gevolgd te hebben. De splitsing per werksoort toont opnieuw een spreiding tussen de werksoorten. Zo goed als alle erfgoedwerkers in dienstverlenende organisaties of erfgoedcellen geeft aan vorming gevolgd te hebben. Bij de collectiebeherende erfgoedorganisaties ligt dat cijfer wat lager: ongeveer drie vierde van de museummedewerkers woonde een of meerdere vormingsactiviteiten bij; bij de archieven gaat het om 60 %. De medewerkers uit de erfgoedbibliotheken nemen hier een tussenpositie in.

Aan diegenen die aangaven dat ze een FARO-vorming volgden vroegen we vervolgens hoe vaak ze dit deden. Tabel 2 maakt duidelijk dat ongeveer zes op de tien erfgoedwerkers dit sporadisch deden (maximum een keer per jaar). Ongeveer een derde nam regelmatig deel aan een FARO-vormingsactiviteit en een minderheid kan als ‘trouwe klant’ beschouwd worden. Zij namen vaak (i.e. vier keer per jaar of vaker) deel.

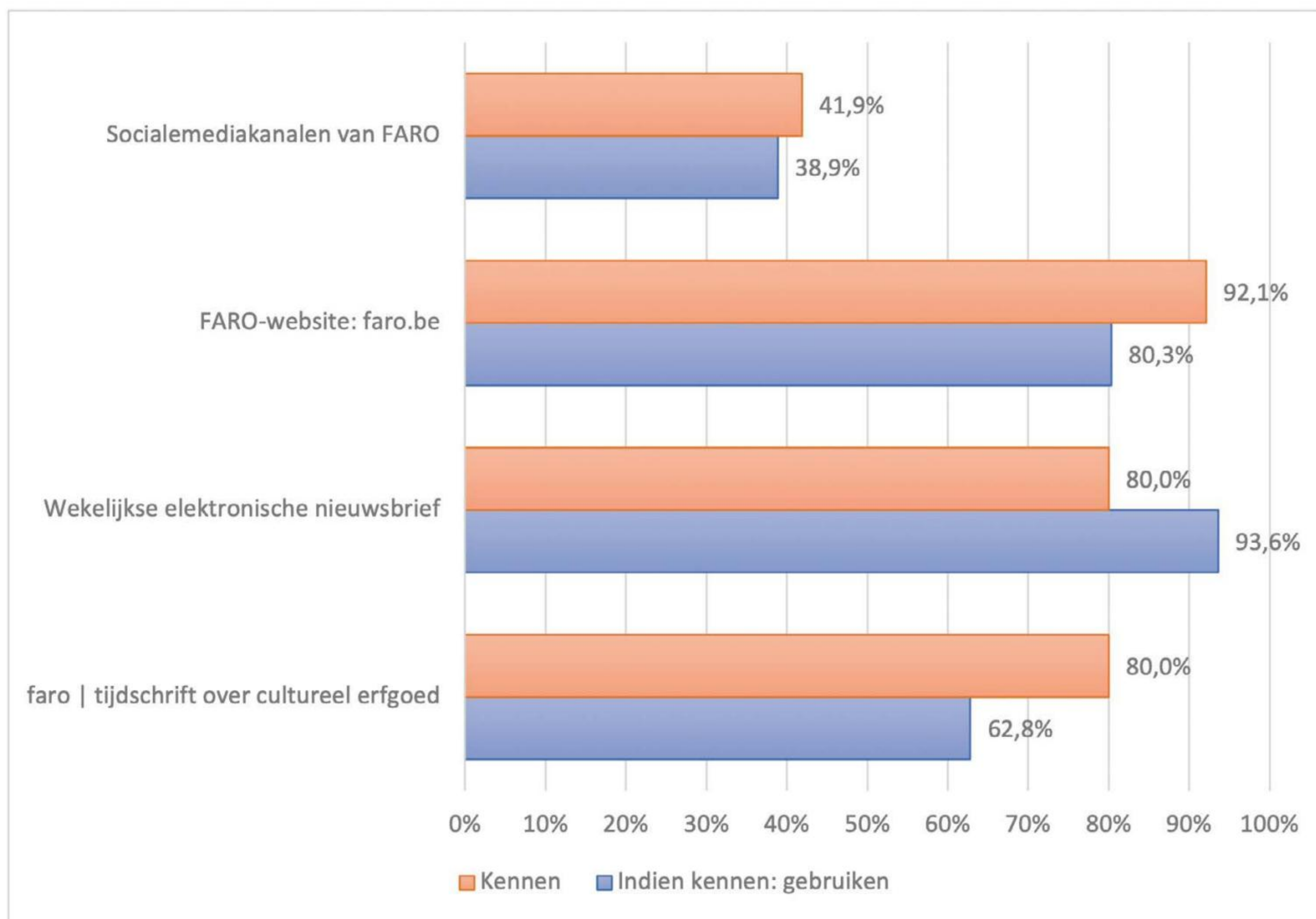
Opnieuw peilden we naar hun motivatie. Nogal wat respondenten refereren op de een of andere manier naar expertise of kennis. Enerzijds in de zin dat ze gebruikmaken van het vormingsaanbod om zelf nieuwe kennis en inzichten op te doen. Anderzijds vormt de bij FARO aanwezige expertise voor velen de motivatie om deel te nemen aan vormingen. Zowel ervaren erfgoedwerkers als starters doen een beroep op FARO om kennis te verwerven, respectievelijk om up-to-date te blijven door bijscholing en om de sector (nog beter) te leren kennen. Ook het aanbod op zich is een duidelijke reden om deel te nemen. Het feit dat de onderwerpen en de inhoud van de vormingen nauw aansluiten bij de eigen interesse en/of het werkterrein waarop men actief is, is voor velen een belangrijke reden om een vorming te volgen. Daarnaast verwijzen een aantal respondenten naar de specificiteit van het FARO-aanbod. Bepaalde vormingen of onderwerpen komen nergens anders aan bod. FARO vult ‘het gat in de markt’, wat volgens hen een duidelijke meerwaarde biedt. Anderen verwijzen naar het brede en diverse aanbod, terwijl enkelen het vormingsaanbod ook expliciet als “inspirerend”, “hedendaags” en “relevant” bestempelen.

Een bijkomend pluspunt van de FARO-vormingen is de mogelijkheid tot uitwisseling en ervarings-

»

Grafiek 3:

Percentage erfgoedwerkers dat aangeeft de verschillende FARO-communicatiekanalen te kennen (N = 215) en het percentage respondenten dat gebruikmaakt van de FARO-communicatiekanalen,gegeven men het kanaal in kwestie kent.



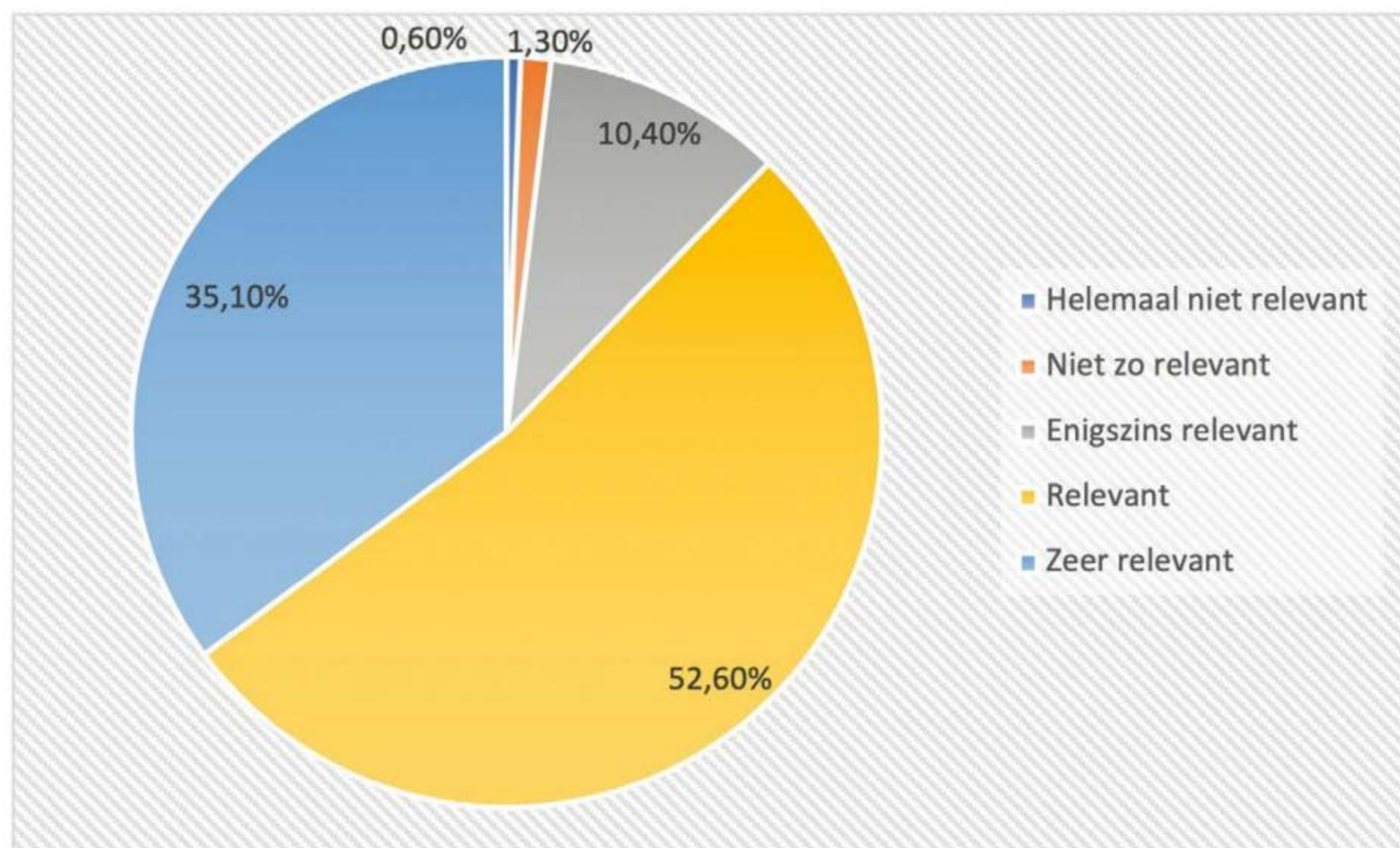
deling met collega's uit de sector. Het kan daarbij zowel gaan over het delen van kennis, ervaringen als goede praktijken. Hierbij aansluitend wordt de mogelijkheid tot netwerking aangegeven als een reden om een FARO-vorming te volgen. Zo goed als iedereen benadrukt de mogelijkheid tot de uitbreiding en/of het onderhoud van het eigen netwerk. Enkele respondenten verwijzen ook naar de verschillende werkvormen die gebruikt worden en geven aan dat het praktijkgerichte karakter van heel wat vormingen een meerwaarde is. Anderen benadrukken dan weer de combinatie van theorie en praktijk. Nogal wat respondenten geven ook expliciet aan dat ze de FARO-vormingen kwaliteitsvol, professioneel en laagdrempelig vinden. De kostprijs van de vormingen wordt beschouwd als laag en budgetvriendelijk. En de lesgevers of sprekers worden over het algemeen gezien als deskundig, goed en relevant.

Hoe tevreden zijn de respondenten over het vormingsaanbod van FARO? (Zie tabel 3). Over alle aspecten heen zien we een grote tevredenheid terugkomen. Minstens 70 % van de respondenten

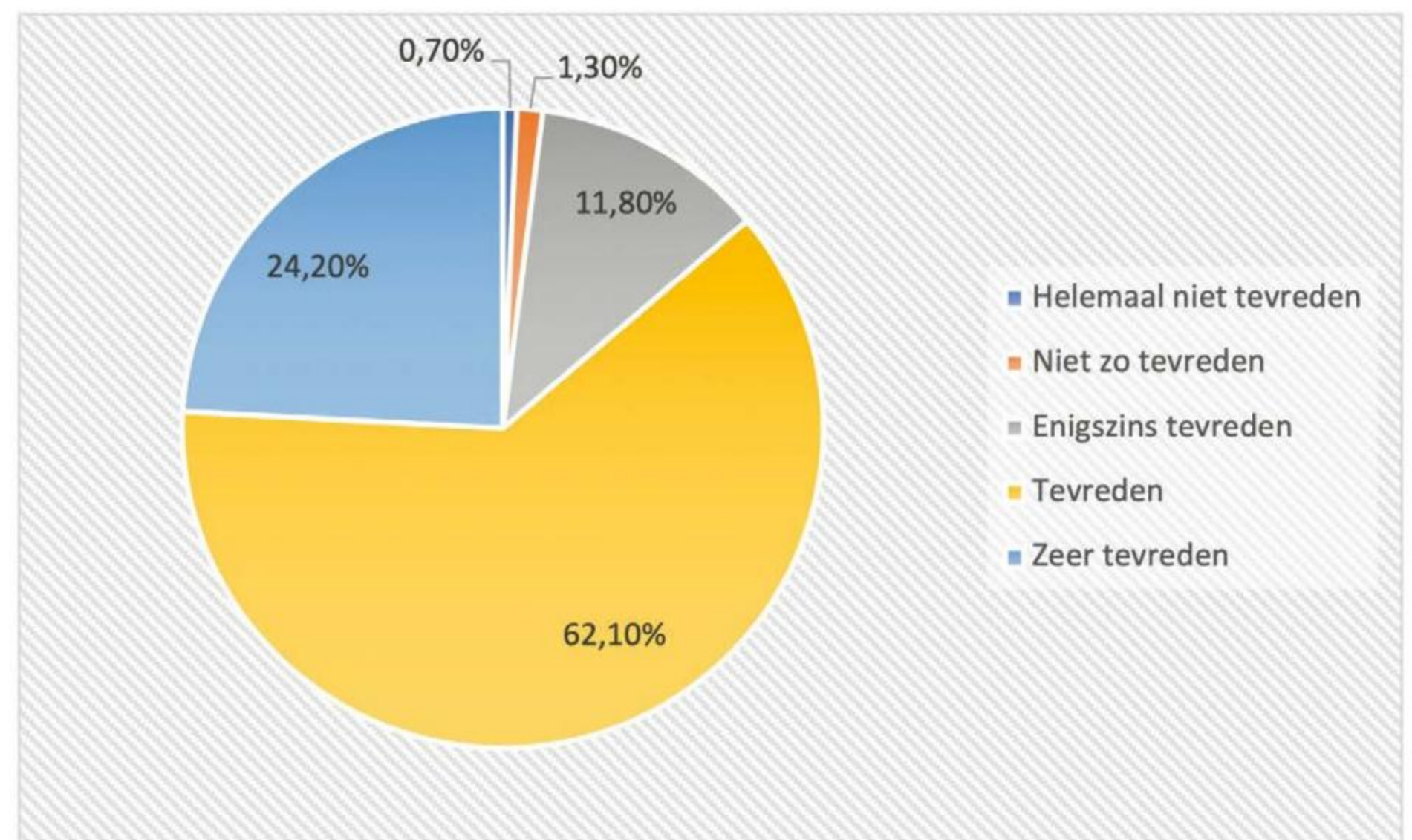
Nogal wat respondenten geven ook expliciet aan dat ze de FARO-vormingen kwaliteitsvol, professioneel en laagdrempelig vinden. De kostprijs van de vormingen wordt beschouwd als laag en budgetvriendelijk. En de lesgevers of sprekers worden over het algemeen gezien als deskundig, goed en relevant.

geeft telkens aan tevreden of heel tevreden te zijn. Bij de meeste aspecten van het vormingsaanbod ligt dit cijfer zelfs boven de 80 of 90 %. Het enige aspect dat er enigszins negatief uitspringt

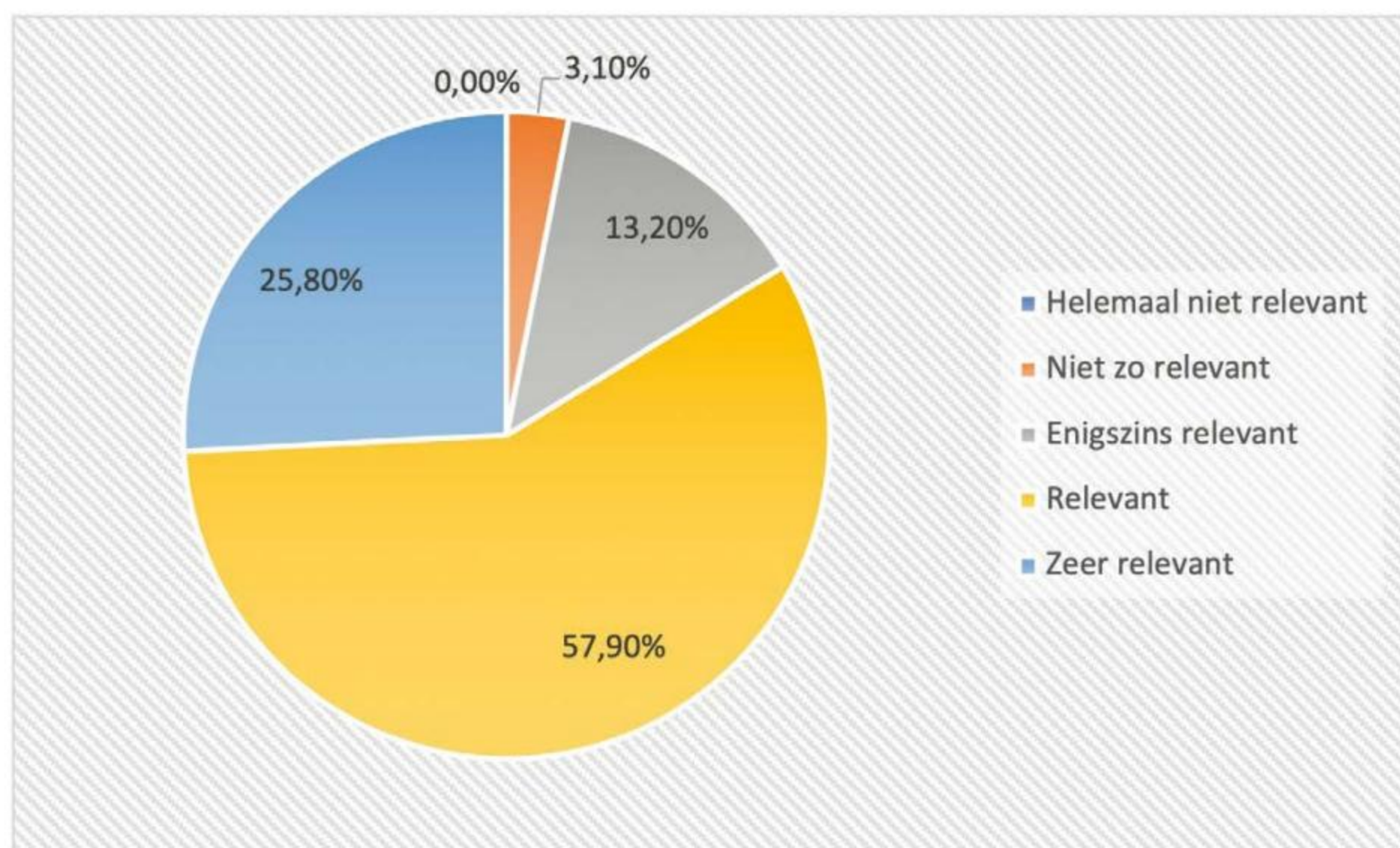
Grafiek 4: Indien lezer van *faro*: hoe relevant vindt men dit voor het eigen werkterrein? (N = 108)



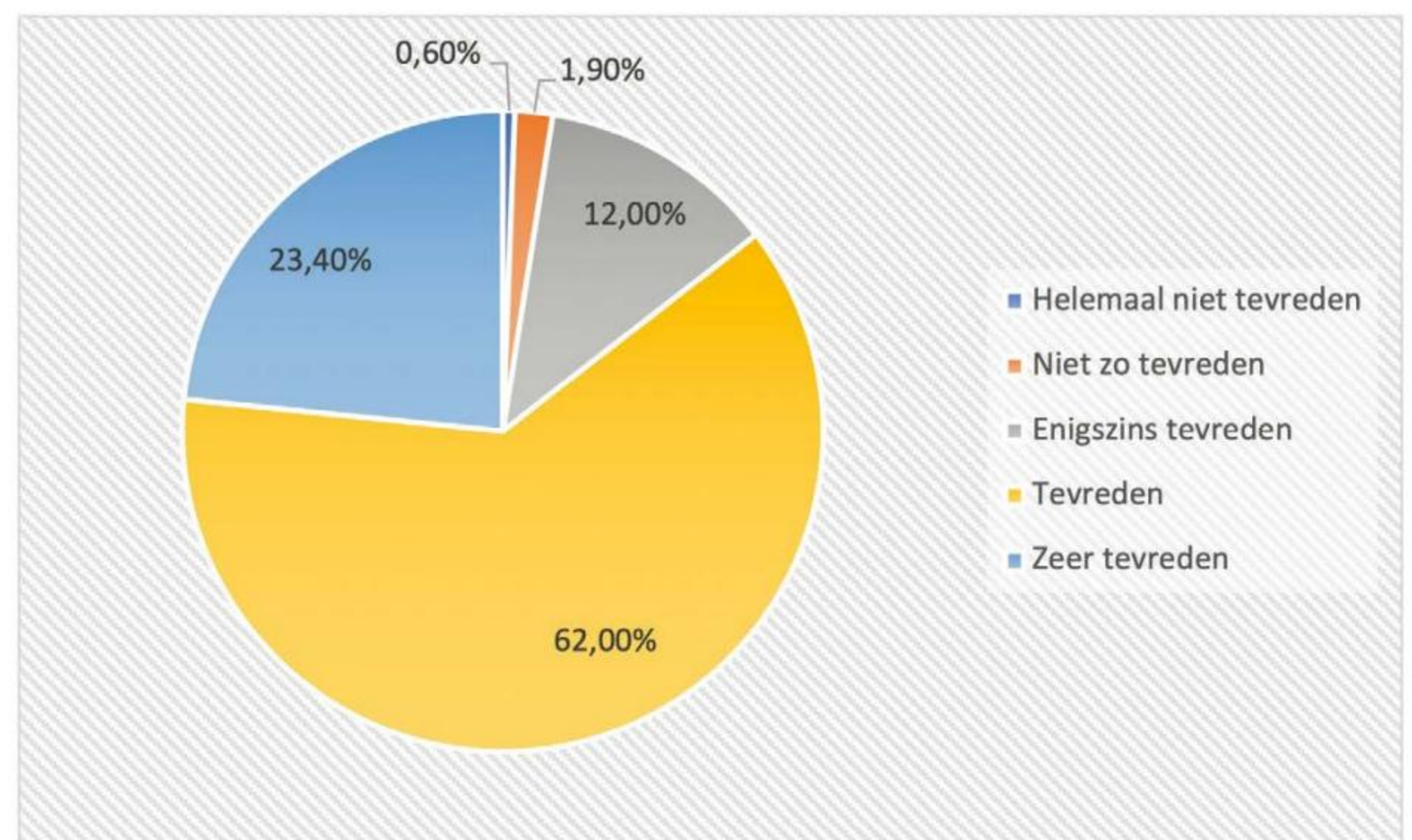
Grafiek 5: Indien lezer van *faro*: hoe tevreden is men erover?



Grafiek 6: Indien lezer van de wekelijkse nieuwsbrief: hoe relevant vindt men dit voor het eigen werkterrein? (N = 159, missing = 2)



Grafiek 7: Indien lezer van de wekelijkse nieuwsbrief: hoe tevreden is men erover? (N = 158, missing = 3)



is dat over de relevantie van het vormingsaanbod voor het eigen werkterrein. Hier zien we een bovengemiddeld aantal 'enigszins tevreden' antwoorden en ook iets meer respondenten die (helemaal) niet tevreden zijn. Ten slotte vroegen we naar suggesties. Net zoals bij de vragen over advies en begeleiding deden heel wat respondenten de moeite om concrete suggesties te geven over hoe FARO haar vormingsaanbod kan verbeteren. Ook deze suggesties werden geanalyseerd en worden, waar mogelijk, meegenomen.

DE FARO-COMMUNICATIE

Communicatie is voor FARO essentieel om de diverse doelgroepen zo gericht mogelijk te bereiken. We zetten daarom al jaren in op een brede communicatiemix. De verschillende communicatiekanalen van FARO werden dan ook ter evaluatie opgenomen in de nodenbevraging bij individuele erfgoedwerkers. Het gaat meer bepaald over dit tijdschrift (*faro*), de wekelijkse elektronische nieuwsbrief, de website (*faro.be*) en de socialemediakanalen (Facebook, LinkedIn, Twitter en Instagram). Voor elk van deze commu-

nicatiekanalen gingen we achtereenvolgens na of het gekend is en gebruikt wordt, wat de relevantie ervan is en de tevredenheid erover.

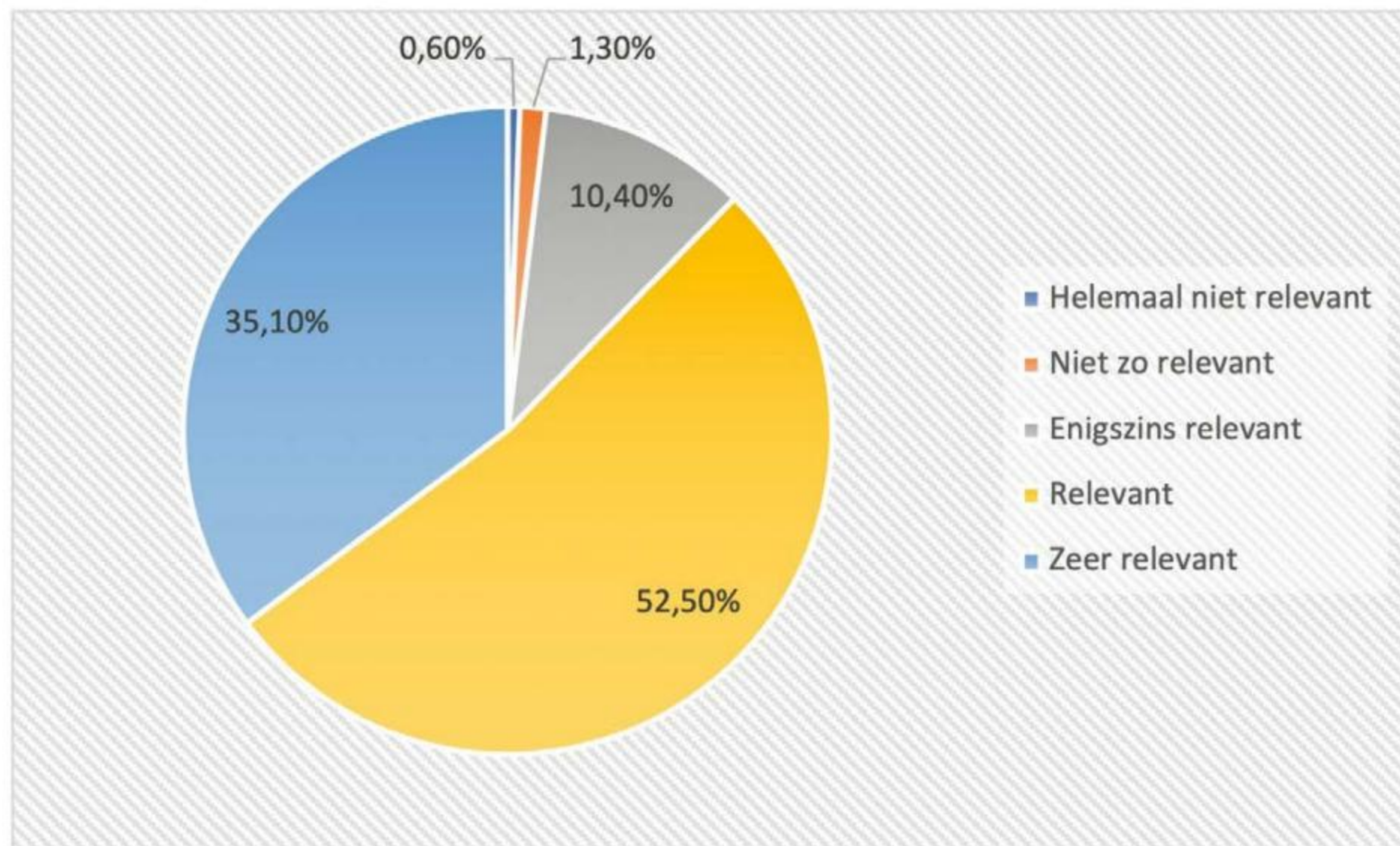
Uit grafiek 3 blijkt duidelijk dat de meeste van onze communicatiekanalen goed gekend zijn. Niet minder dan 92 % van de erfgoedwerkers die de bevraging invulden geven aan de website te kennen. Ook het tijdschrift en de wekelijkse elektronische nieuwsbrief zijn goed gekend. 80 % van de invullers kent ze. Iets minder scoren de socialemediakanalen van FARO, met maar 42 %. Slechts twee respondenten geven aan geen van de communicatiekanalen te kennen. Via de communicatiemix bereiken we de sector dus heel goed. »

In wat volgt bekijken we per communicatiekanaal in welke mate het gebruikt (i.e. bekeken en/of gelezen) wordt en hoe de gebruikers het evalueren.

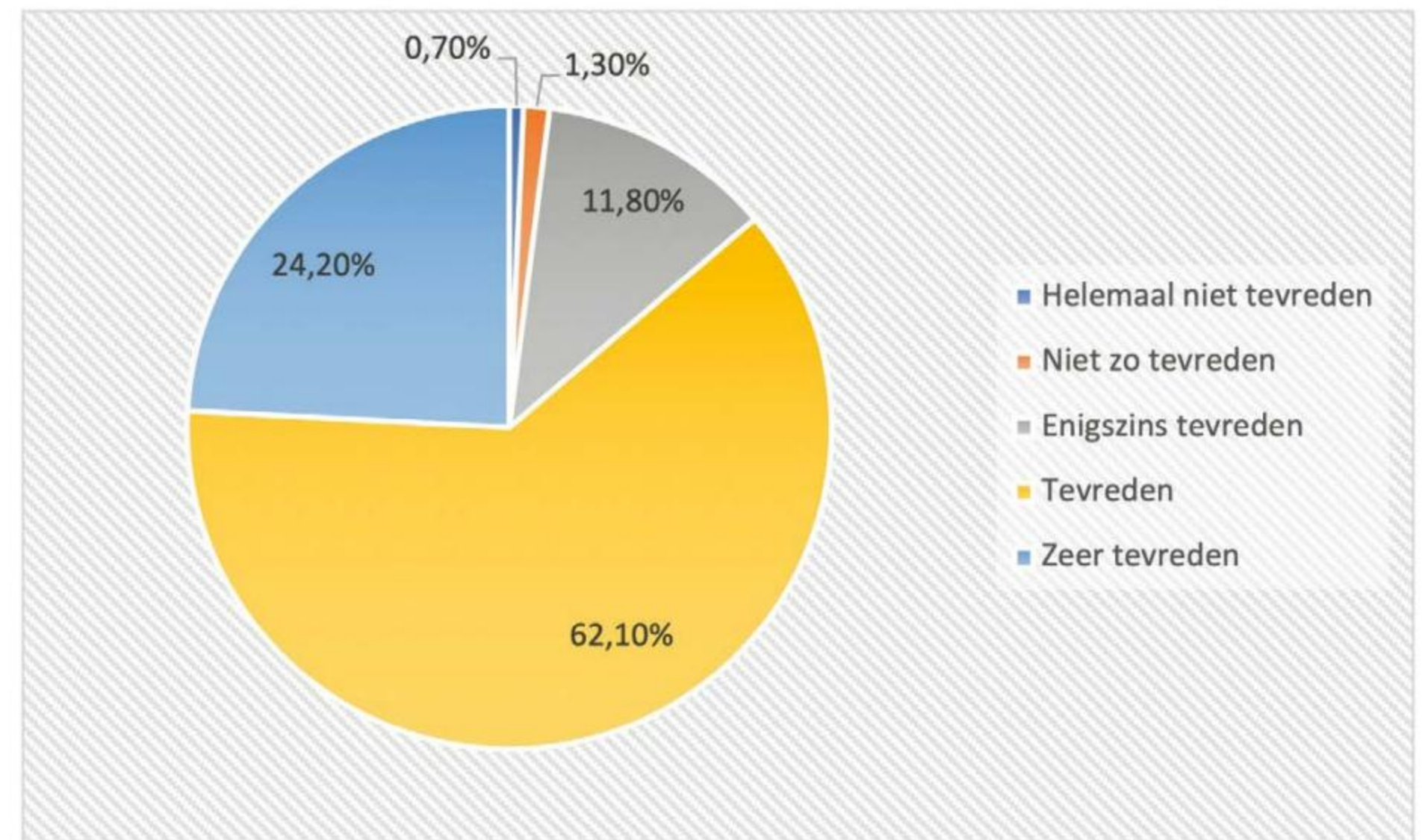
faro | tijdschrift over cultureel erfgoed

Grafiek 3 leerde ons dat 80 % van de respondenten aangeeft het tijdschrift te kennen. Uit dezelfde

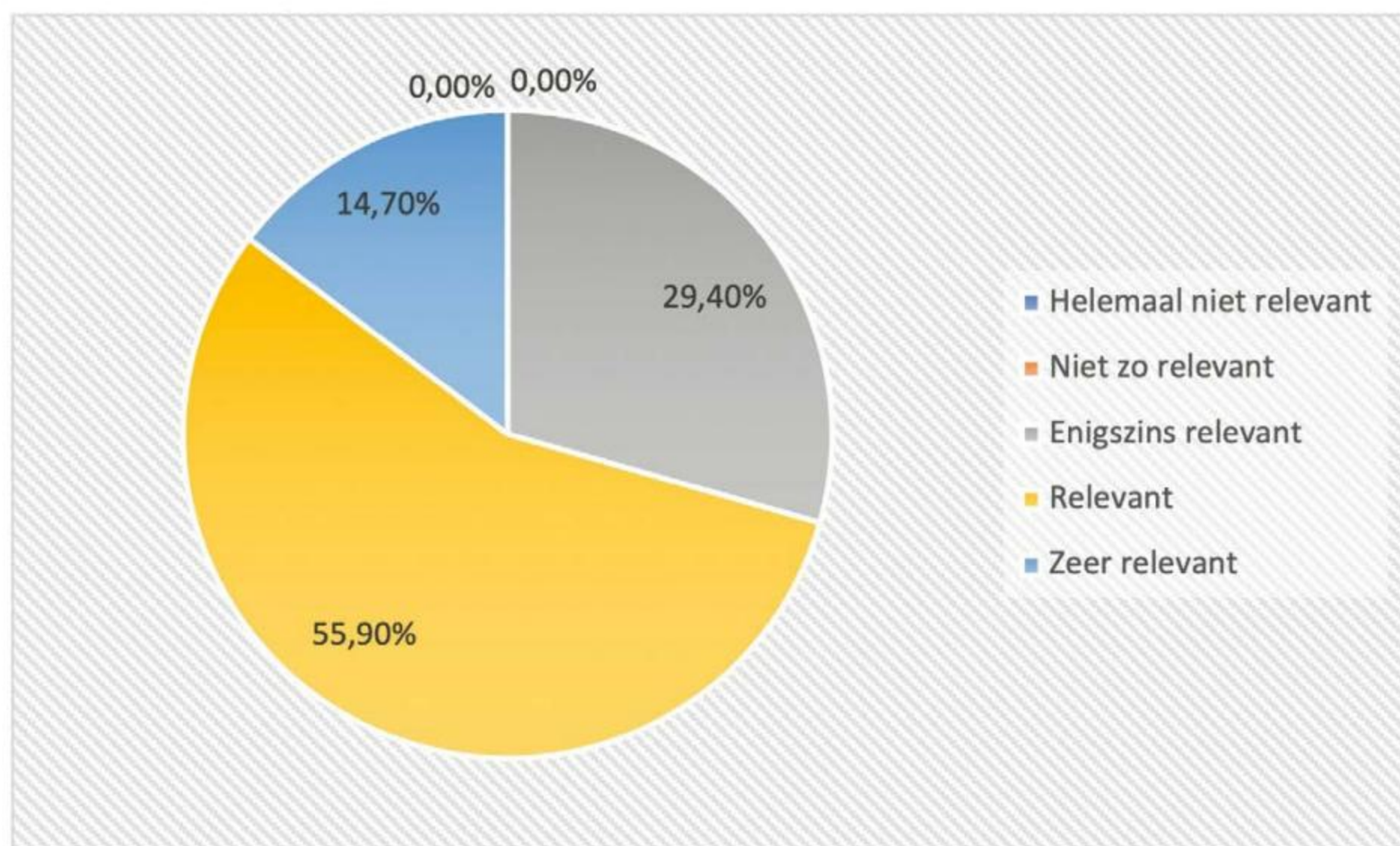
Grafiek 8: Indien gebruiker van faro.be: hoe relevant vindt men de website voor het eigen werkterrein?
(N = 154, missing = 5)



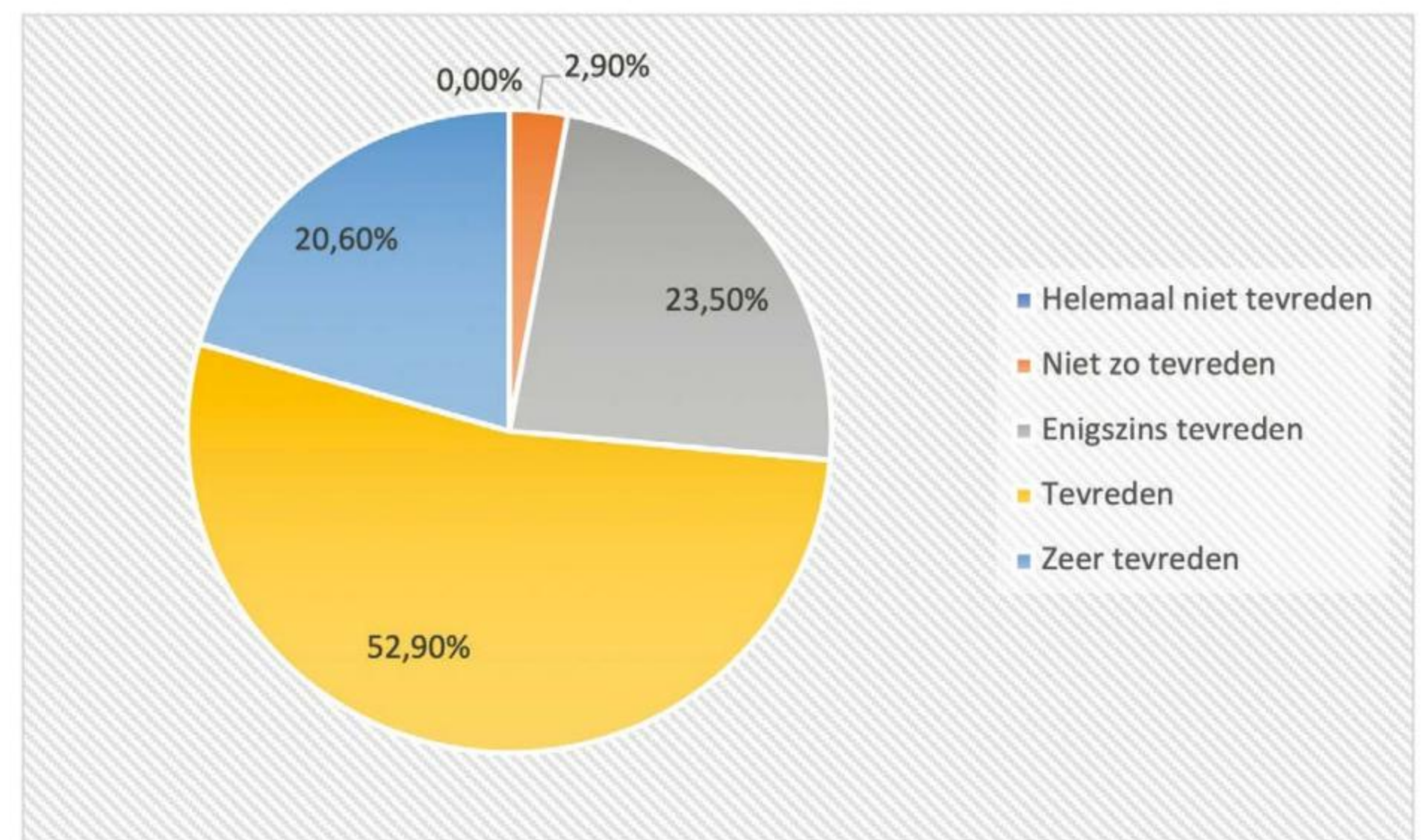
Grafiek 9: Indien gebruiker van faro.be: hoe tevreden is men erover? (N = 153, missing = 6)



Grafiek 10: Indien volger van de FARO-socialemediakanalen: hoe relevant vindt men deze voor het eigen werkterrein?
(N = 34, missing = 1)



Grafiek 11: Indien volger van de FARO-socialemediakanalen: hoe tevreden is men erover? (N = 34, missing = 1)



de grafiek blijkt dat meer dan de helft van deze groep (63 %) het tijdschrift ook leest. In welke mate of hoe goed men het tijdschrift leest weten we op basis van deze bevraging niet. Dit vraagt een apart lezersonderzoek.

De relevantie van het tijdschrift voor het eigen werkterrein en de algemene tevredenheid over het tijdschrift krijgt een goede beoordeling. Een overgrote meerderheid – meer dan 85 % – vindt het tijdschrift niet alleen ‘relevant’ tot ‘zeer relevant’ maar is hier ook ‘tevreden’ tot ‘zeer tevreden’ over (zie grafieken 4 en 5).

Wekelijkse elektronische nieuwsbrief

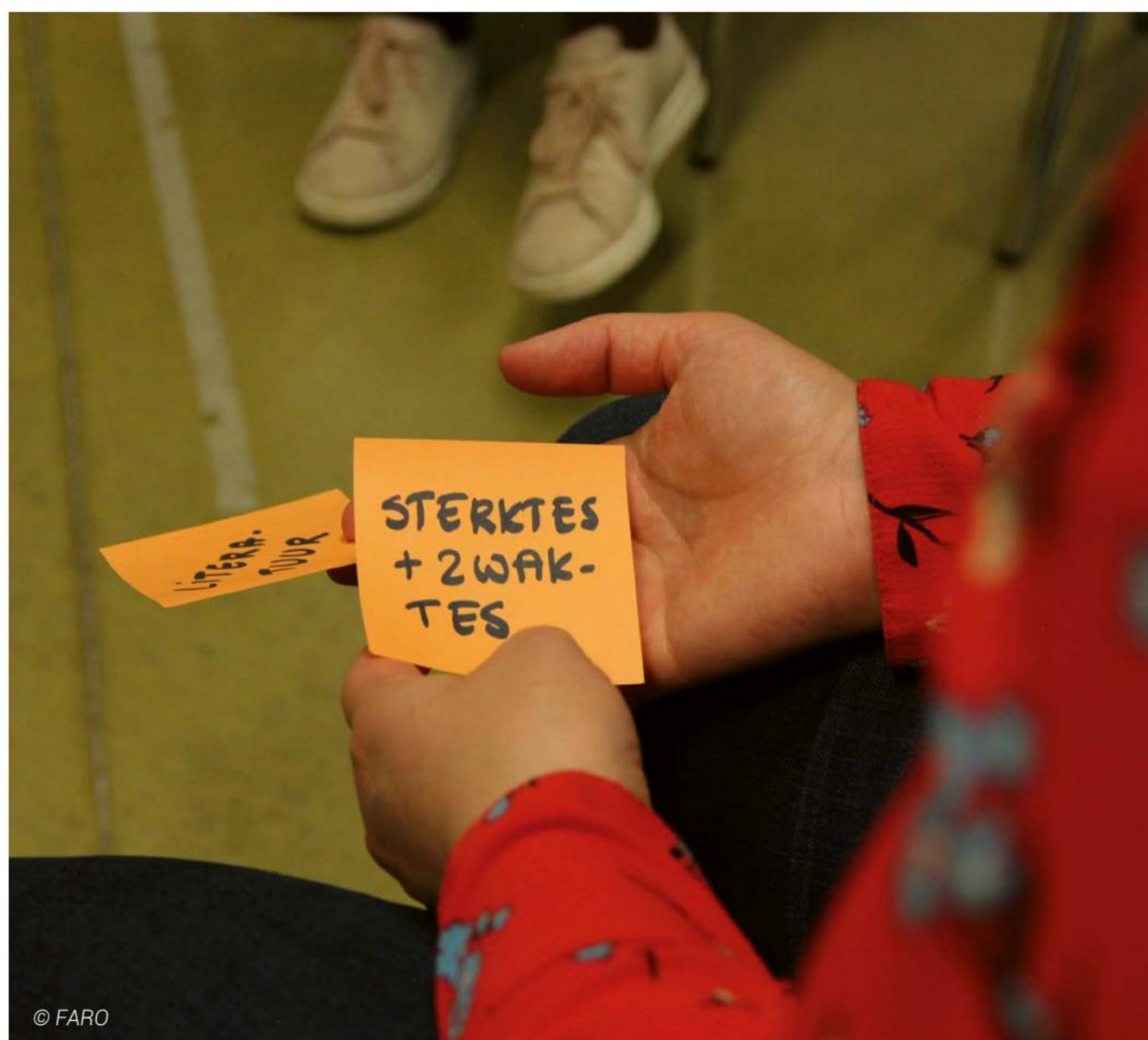
Net zoals bij het tijdschrift geeft 80 % van de respondenten aan de wekelijkse elektronische nieuwsbrief van FARO te kennen. Van deze groep geeft bijna iedereen (94 %) ook aan hem te lezen (grafiek 3). En wanneer we ook hier vragen naar de relevantie van en tevredenheid over de wekelijkse nieuwsbrief (grafieken 6 en 7), dan krijgen we opnieuw een goede beoordeling. Een overgrote meerderheid (meer dan 85 %) vindt de

wekelijkse elektronische nieuwsbrief ‘relevant’ tot ‘zeer relevant’ en is er ‘tevreden’ tot ‘zeer tevreden’ over.

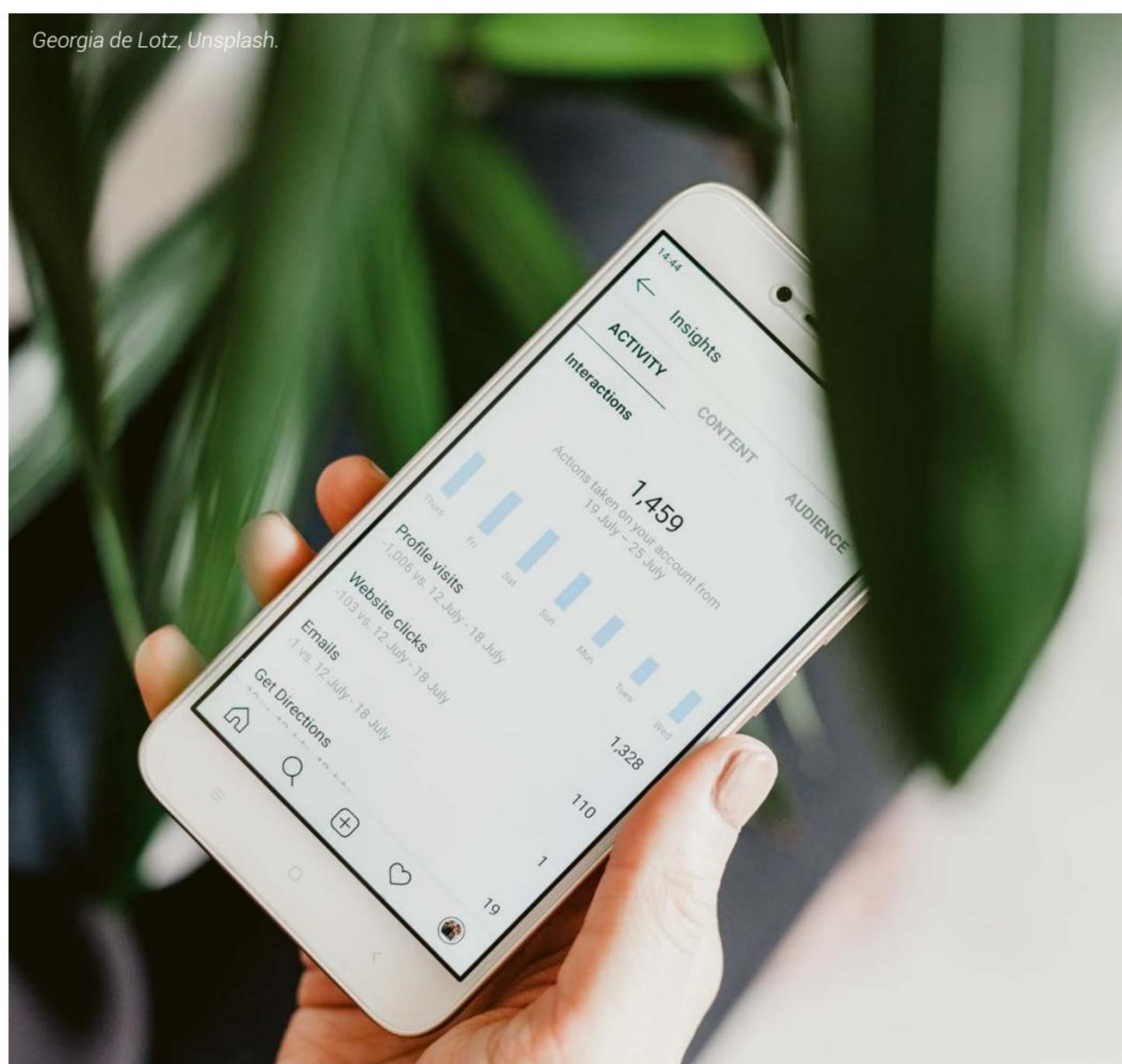
De FARO-website

92 % van de respondenten van de bevraging kent de FARO-website. Het is het bekendste communicatiekanaal van FARO. Van wie de website kent, geeft 80 % aan deze ook te gebruiken (grafiek 3). Net zoals bij de andere kanalen kunnen we hier niets zeggen over de manier *waarop*; ook dit vraagt een apart onderzoek.

Gevraagd naar de relevantie van en tevredenheid bij de gebruikers over de website krijgen we andermaal een goede beoordeling (zie grafieken 8 en 9). De overgrote meerderheid (ook hier weer meer dan 85 %) vindt de website ‘relevant’ tot ‘zeer relevant’ voor zijn werkterrein en is hier ‘tevreden’ tot ‘zeer tevreden’ over. Vooral bij dit communicatiekanaal zien we een groot aandeel respondenten (35 %) dat de antwoordcategorie ‘zeer relevant’ aanvinkt. De website kreeg tijdens de zomer een update.



© FARO



Georgia de Lotz, Unsplash.

FARO's-socialemediakanalen

Van alle communicatiekanalen zijn deze het minst bekend; slechts 42 % van alle erfgoedwerkers die meewerkten aan het onderzoek kent ze. Daarvan geeft slechts 39 % aan ze (actief) op te volgen (grafiek 3). De kloof met de andere communicatiekanalen is bijgevolg groot.


Ondans het feit dat de door FARO gebruikte socialemediakanalen niet zo gekend en gebruikt worden, wil dat niet zeggen dat ze daarom minder relevant

zouden zijn. Dat blijkt ook uit grafiek 11. Alhoewel er in vergelijking met de eerder besproken communicatiekanalen iets meer antwoorden in de categorieën 'enigszins relevant' zijn (een kleine 30 %), vindt nog steeds 70 % van de gebruikers deze communicatiekanalen relevant voor zijn werkterrein. En ook de tevredenheid over deze communicatiekanalen ligt over het algemeen hoog tot zeer hoog bij de gebruikers (grafiek 11).

TOT UW DIENST

Uit onze bevraging blijkt dat zowel de dienstverlening als de communicatiekanalen van FARO niet alleen prima gekend zijn, maar ook actief gebruikt – en vooral – positief beoordeeld worden. Natuurlijk zijn we hier heel blij en dankbaar om. Toch betekent dit niet dat we op onze lauweren rusten en vanuit deze positieve beoordeling een business-as-usual-scenario zullen volgen. Wel integendeel: constant bekijken we hoe we onze dienstverlening en communicatie(mix) kunnen aanpassen en verbeteren. Als voorbeeld verwijzen we graag naar onze vernieuwde website, faro.be. Tussentijdse evaluaties en specifieke lezers- en/of gebruikersonderzoeken helpen ons hierbij.³ Daarenboven leverde het onderzoek heel veel zinvolle opmerkingen en suggesties op. Ideeën waarmee we intussen aan de slag zijn gegaan. ■

Kon u uw ei (nog) niet (helemaal) kwijt in de nodenbevraging? Of heeft u intussen nieuwe ideeën en suggesties? Neem dan gerust contact op. Uw feedback is essentieel voor ons.

 Saidja Steenhuyzen is onderzoeker bij FARO, Alexander Vander Stichele is er coördinator onderzoek.

Bronnen en literatuur

1. De nodenbevraging bij individuele erfgoedwerkers vond plaats in het voorjaar van 2021. Ze werd ingevuld door 275 respondenten, waarvan er 215 tot de primaire doelgroep van FARO behoren. De bevraging bestond uit twee delen. In het algemene deel peilden we naar de evaluatie van de FARO-dienstverlening en -communicatie. Daarnaast peilden we naar de specifieke professionele noden, evenals naar de verwachtingen ten opzichte van FARO met betrekking tot deze noden. Naast het algemene deel was er nog een specifiek covidgerelateerd bevragingsonderdeel. In dit artikel geven we een samenvatting van de resultaten over de evaluatie van de FARO-dienstverlening en -communicatie. Voor een meer uitgebreide analyse en specifieke bevindingen per werksoort en/of werkterrein verwijzen we graag naar het volledige onderzoeksrapport. Dit kan u op eenvoudig verzoek verkrijgen bij de auteurs van deze bijdrage.
2. Zie: <https://faro.be/medewerkers>
3. Zie: <https://faro.be/blogs/roel-daenen/u-bent-zeer-tevreden-over-faro>

ONDERZOEKER MET
EEN MISSIE

“Soms heb je gewoon een andere lens nodig om iets te kunnen zien”

Setareh Noorani is, naast architect en onderzoeker bij Het Nieuwe Instituut in Rotterdam, ook de winnaar van de Museumtalentprijs 2021. Een aanmoedigingsprijs die jong talent in de schijnwerpers plaatst en hen kansen biedt om zich verder te ontwikkelen. Reden genoeg voor een gesprek.

Elien Doesselaere en Jelena Dobbels

Vast niet iedereen weet wat Het Nieuwe Instituut (HNI) doet. Stelt u de organisatie en uw rol even voor?

Setareh Noorani: “Het Nieuwe Instituut is in 2013 ontstaan uit de fusie van drie organisaties: het Nederlands Architectuurinstituut, Prensela, Instituut voor Design en Mode en Virtueel Platform, kenniscentrum voor digitale cultuur. We zijn een museum en platform voor architectuur, design en digitale cultuur, en ook een archiefinstelling, want we beheren de Rijkscollectie voor Nederlandse Architectuur en Stedenbouw.¹ Ik werk bij de afdeling Research & Development, die onderzoek stimuleert via alternatieve onderzoekspraktijken en collectieve vormen van kennisopbouw. Daar ben ik bij heel wat projecten betrokken, waaronder *Collecting Otherwise*



(2020). Dit is een van de onderzoeksprojecten die Het Nieuwe Instituut ontwikkelt in het kader van het initiatief *Rethinking the Collection*, binnen het raamwerk van *Architectuur Dichterbij*.² Kort samengevat: we onderzoeken in *Collecting Otherwise* de waarde en de betekenis van de Rijkscollectie vanuit het perspectief van de huidige maatschappelijke ontwikkelingen.”

“Binnen HNI werken verschillende mensen aan dit project. Er is ook een werkgroep, die uit HNI-medewerkers en mensen van buitenaf bestaat. Iedereen brengt eigen ervaring in, of die nu werkgerelateerd is, of voortvloeit uit een persoonlijke achtergrond. Samen vormen we een meerstemmige, multidisciplinaire en inter-

nationale werkgroep. Zo vliegen we die Rijkscollectie vanuit heel wat verschillende perspectieven aan. Dát is voor mij fundamenteel. We benaderen het project enerzijds op een meer metaniveau (“Waarom verzamelen we op deze manier?”), en anderzijds gaan we aan de slag met verschillende casussen.

Kunt u een voorbeeld geven van een concrete casus binnen *Collecting Otherwise*? Hoe pakken jullie zo’n meerstemmige benadering precies aan?

Noorani: “Per jaar werken we met een bepaalde focus. In 2020-2021 was dit *Seen/Unseen* en bekeken we archieven vanuit een feministische en queer lens. Doorgaans zijn dit minderheidsperspectieven die ‘niet gezien’ werden binnen de architectuurpraktijk en archivering. We gingen aan de slag met het archief van Vrouwen Bouwen Wonen, in samenwerking met conservator Hetty Berens. We benaderen dit nu als een *netwerkarchief* en brengen in kaart welke verschillende vrouwen bij dit netwerk betrokken waren, zoals Lidewij Tummers van Bureau Tussen-Ruimte. Persoonsarchieven proberen we individueel te verwerven. Elk archief onderwerpen we aan een set vragen: welke stemmen komen hierin naar voren? Wat is hun achtergrond? Welke rollen nemen deze vrouwen op in het publieke domein en de architectuurpraktijk? Dit kunnen we niet altijd afleiden uit het archief zelf. Dat een vrouw een belangrijke rol opnam binnen het bureaumanagement, om maar iets te zeggen, vertaalt zich niet in een architectuurontwerp. Maar het is wel van wezenlijk belang! Vandaar dat we dit jaar starten met een *oral her-story pilot*. Deze aanpak is vernieuwend voor HNI. Wanneer er vroeger interviews werden afgenomen met archiefvormers, dienden die vooral om het verworven archief te contextualiseren, en werden ze niet beschouwd als archiefmateriaal. Dat is nu expliciet wel het geval. Zo voegen we aan de traditionele verhalen een nieuw en ander narratief toe: welke inspanningen en bijdragen leverden vrouwen en vrouwenbewegingen aan onze bouwcultuur? De tijd dringt bovendien: er zijn al enkele vrouwen overleden, en daarom interviewen we de komende maanden vijf vrouwen om hun verhaal vollediger te documenteren.”



‘Bestemmen met een emancipatoir oog’, NIROV Vrouwenwerkverband, 1988. Bron: Archief Vrouwen Bouwen Wonen / Bureau Tussen-Ruimte. Schenking Lidewij Tummers, Collectie Het Nieuwe Instituut.

Iedereen brengt eigen ervaring in, of die nu werkgerelateerd is, of voortvloeit uit een persoonlijke achtergrond. Samen vormen we een meerstemmige, multidisciplinaire en internationale werkgroep. Zo vliegen we die Rijkscollectie vanuit heel wat verschillende perspectieven aan. Dát is voor mij fundamenteel.

»



Deze 'Vrouwen Bouwen Wonen Tijdlijn' werd gemaakt tijdens 'Thursday Night Live! "What Would A Non-Sexist City Be Like?" op 27/02/2020. Bron: Archief Vrouwen Bouwen Wonen, Collectie Het Nieuwe Instituut

“Bij *Collecting Otherwise* maken we er een punt van dat de verschillende partners gelijkwaardig zijn. We denken dan ook veel na over relatiebeheer. Bij het verwervingsbeleid staan niet enkel de wensen van de archiefinstelling voorop; er is evenveel aandacht voor de noden van de archiefvormers en schenkers. Zo ontwikkelde de werkgroep een *Archival Care Rider*, als uitbreiding op de klassieke schenkingsovereenkomst. Die focust op de interrelationele aspecten van een schenking en legt de wensen van de archiefvormer met betrekking tot zijn archief vast. Mag (of moet) het verwerkt worden in een publieksprogramma? Moet er onderzoek op gebeuren? Etc. Bij Vrouwen Bouwen Wonen hadden de vrouwen, zoals Lidewij Tum-

mers, een duidelijke wens om hun verhaal ook via interviews te documenteren.”

Op welk thema focust *Collecting Otherwise* nu?

Noorani: “In 2022 ligt de focus met *Post/De/Colonial* op de relatie tussen de architectuurcollectie en de koloniale geschiedenis. We kijken bijvoorbeeld naar archieven van ontwerpers die werkten in of reisden naar toenmalige Nederlandse kolonies zoals Indonesië of Suriname. Veel Nederlandse architecten deden daar – en ook elders in de wereld – ‘inspiratie’ op. Je kan hun archieven lezen als een voorloper van Pinterest: een bonte verzameling van foto’s, postkaarten, schetsen, etc. waarvan de context vandaag niet meer te achterhalen valt omdat die door de blik van toen niet als volwaardige informatie werd gezien. Ook hier werpt de werkgroep een kritische blik op deze (voormalige) praktijken van verzamelen, bewaren en ontsluiten. Dit jaar willen we vooral mensen in de werkgroep betrekken die vertrouwd zijn met die (post)koloniale context, doordat ze bijvoorbeeld in Indonesië wonen en de gebouwen van op de schetsen en foto’s herkennen, of zelf academisch onderzoek doen met archieven in het mondiale Zuiden. Door die plaatsgebondenheid voegen we een gesitueerd en hedendaags perspectief toe en doorbreken we de westerse of eurocentrische bril die vaak de norm was en is. Terwijl de archivaris vroeger prat ging op zijn zogenaamde objectiviteit – maar dat natuurlijk niet was, iedereen heeft een bepaalde achtergrond en blik die hoe dan ook een rol speelt – vragen we personen net omwille van hun verschillende achtergrond, expertise en persoonlijkheid om lid te worden van de werkgroep. Meer nog, we verwachten van hen dat ze die expliciet in het onderzoek inbrengen.”

Bij Collecting Otherwise maken we er een punt van dat de partners gelijkwaardig zijn. We denken veel na over relatiebeheer. Bij het verwervingsbeleid staan niet enkel de wensen van de archiefinstelling voorop; er is evenveel aandacht voor de noden van de archiefvormers en schenkers.



Aankondiging "Zomerworkshop Vrouwen en Wonen" van De Born Vormingscentrum, 1984. Bron: Archief Vrouwen Bouwen Wonen / Bureau Tussen-Ruimte. Schenking Lidewij Tummers, Collectie Het Nieuwe Instituut.



Een blik op het depot van Het Nieuwe Instituut. © Petra van der Ree

U bent ook architect. Hoe verhoudt uw werk binnen HNI zich tot uw eigen praktijk?

Noorani: "Hoewel ik in die verschillende functies verschillende rollen opneem, zijn de twee absoluut met elkaar verbonden. Het is een verrijking om vanuit de HNI-praktijk aan de slag te gaan met theoretische vragen over archieven: 'Wat bewaren we voor de toekomst?' 'Wat zijn de onderdrukingsstructuren die we vanuit een publieke consensus voordragen voor de toekomst?' 'Welke machtsrelaties zitten hierin verborgen?' Als student was ik al geïntrigeerd door archieven, en welke functies ze vervullen. Anderzijds merk ik dat mijn ontwerppraktijk noodzakelijk is voor de projecten die ik binnen HNI doe. Zo is er het project *Appropriation as Collective Resistance*, dat volgde uit *Architecture of Appropriation*.³ In deze nieuwe iteratie gaan we aan de slag met zaken als het recht op wonen, toegang tot de woonmarkt, het zien van niet-normatieve woonpraktijken als architectuur, architectuur als representatie van bepaalde machtsstructuren, gentrificatie, etc. En dan helpt het als je met één voet in de praktijk staat."

Als u mag dromen: hoe ziet het archief- en erfgoedlandschap er over tien jaar uit?

Noorani: "Met stip op één: wat we nu in projecten gieten is verankerd in beleid en collectievorming van erfgoedorganisaties; zoals het dekoloniseren van archieven, oog hebben voor vrouwen en queerpersonen en met een meerstemmige bril naar de verzamelpraktijk kijken. Als erfgoedwerker zijn we ons bewust

van het ontregelende karakter dat ons werk kan hebben, en we maken daar tijd voor. Ja, ik mag drie uur praten over de wensen en eisen van schenkers, en zij kunnen gerust onaangekondigd op bezoek komen. En ook dat, luisteren en zorgen, is een wezenlijk onderdeel van erfgoedwerk. Zorg is arbeid, dat wil ik duidelijk stellen.

Daarnaast zijn we als verschillende partijen, archiefvormer, overheid, instituut of niet-institutionele actor, duidelijker over wat we kunnen doen voor elkaar. We laten veel meer ruimte aan niet-institutionele actoren om invloed te hebben op beleidskaders en op de processen van de erfgoedproductie."

Als winnaar van de Museumtalentprijs 2021 kreeg u 7.000 euro voor een eigen ontwikkeltraject. Heeft u al concrete plannen?

Noorani: "Zeker! Heel veel vaardigheden bouw je al doende op: mensen interviewen, spreken als moderator ... Ik wil graag trainingen volgen om me verder te ontwikkelen. Daarnaast ben ik van plan om me te verdiepen in archieftheorie en wil ik me nog verder bekwamen in feministische, queer en dekoloniale perspectieven. En natuurlijk gebruik ik een deel van het prijzengeld om conferenties en inspirerende plekken te bezoeken, om een nieuw project op te zetten over materiële verbanden en (post)koloniale uitwisselingen langs de Indische Oceaan."

Veel plannen, veel dromen. Succes, Setareh! ■

Elien Doesselaere is adviseur immaterieel erfgoed en communicatiemanager bij FARO. Jelena Dobbels is er adviseur archieven en erfgoedbibliotheken.

Bronnen en literatuur

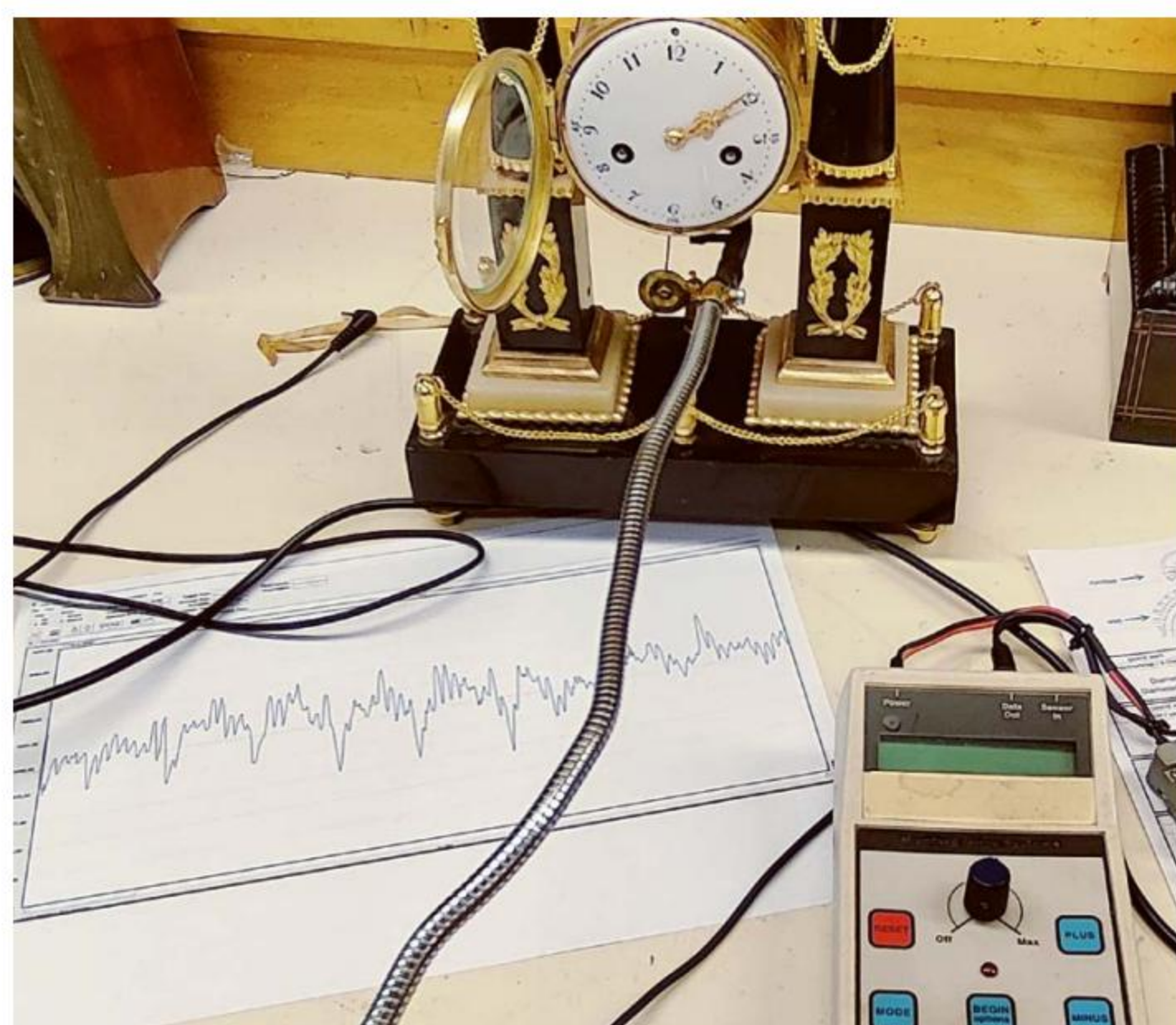
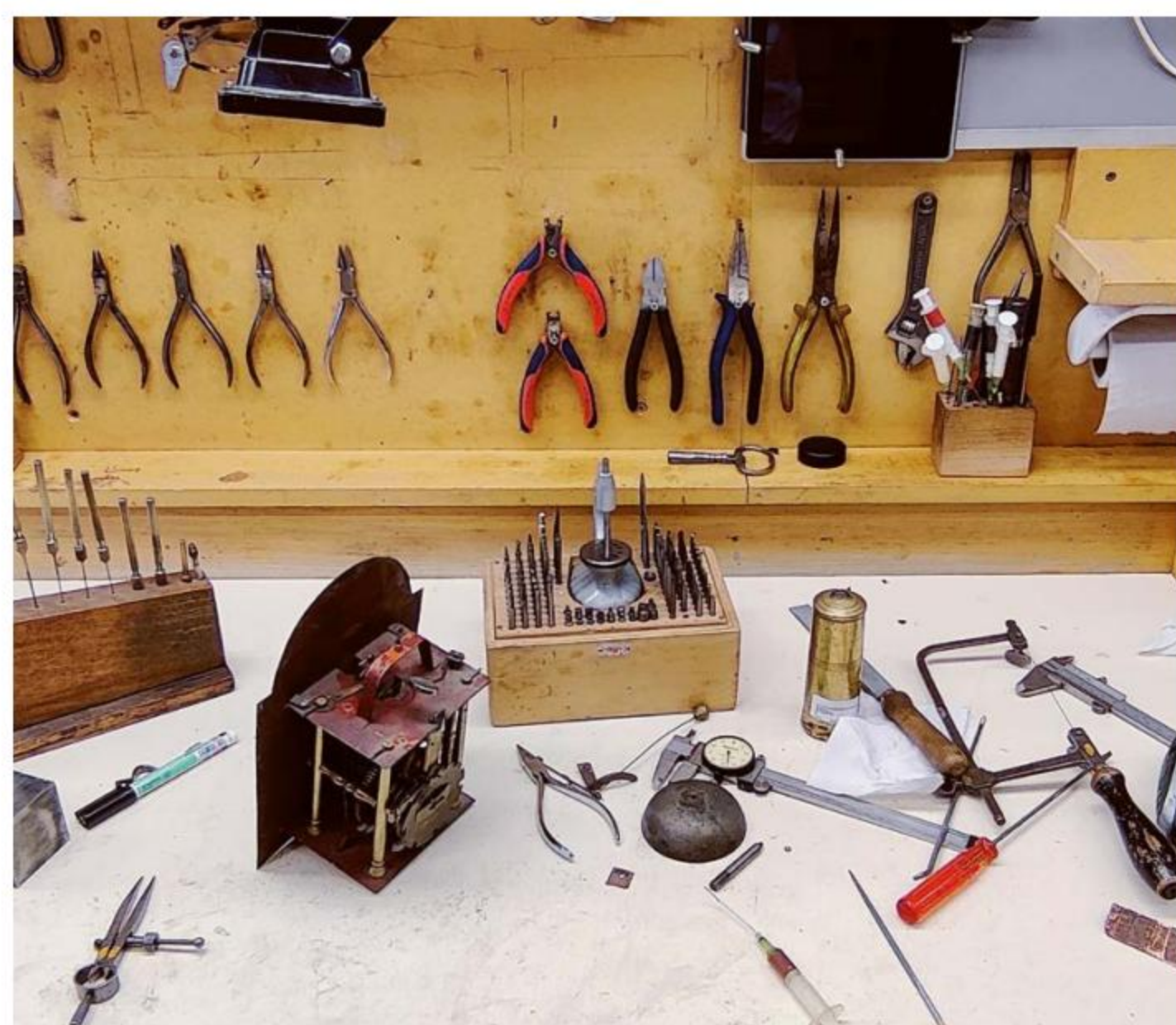
- <https://hetnieuweinstituut.nl>
- <https://collectingotherwise.hetnieuweinstituut.nl>
- <https://ontwerpvanhetsociale.hetnieuweinstituut.nl/en/appropriation-collective-resistance>



“Wat niet gecontroleerd is, werkt niet”

De werkplek van: Bernard Meier,
zelfstandig klokkenrestaurator in Kapellen.





faro trekt eropuit naar inspirerende werkplekken. Dit keer zijn we te gast in een echt atelier waar je als bezoeker ogen en oren tekortkomt. Naast een constant alomtegenwoordig getik weerklinkt er gebeier en getingel van bellen en belletjes, en ook regelmatig de sympathieke ‘koe-koe’ van een klok waarin de gelijknamige vogel woont. Geen twijfel mogelijk: hier worden klokken van alle groottes en types onderzocht, gerestaureerd en gekoesterd.

1 “Klokken uit musea hebben altijd bijzondere uitdagingen in petto. Neem nu deze, uit het Museum Plantin-Moretus; een Franse klok uit 1762. Doorheen de tijd raakten de veren beschadigd en loopt ze niet meer foutloos. In samenspraak met het museum heb ik de veren vervangen, net als een tandrad met een paar afgebroken tanden. Dat staat haaks op het principe van de reversibiliteit. Maar de kloktechniek is mechanisch: er komt onvermijdelijk sleet op de onderdelen. Ik moet dus goed afwegen en documenteren wat ik doe.”

2 “Bij elk onderhoud of elke restauratie maak ik het mechanisme vet-, stof- en roestvrij. Het binnenwerk moet *brandschoon* zijn en wordt in verschillende stadia grondig gereinigd. Slechts op een paar punten moet het geolied worden, om de wrijving op de draaipunten of lagers te verminderen. Daarvoor gebruik ik de allerbeste Zwitserse horlogeolie.”

3 “Dit jaar zit ik 40 jaar in het vak en ik heb letterlijk duizenden klokken in handen gehad: kleine, grote en ook hele grote. Zoals het torenuurwerk van de Sint-Jacobskerk in Antwerpen, dat ik als nieuweling mocht restaureren en nu, veertig jaar later, opnieuw mag aanpakken. Elke klok is een beetje een puzzel. Van sommige modellen heb ik er heel veel gerestaureerd en die kan ik, bij wijze van spreken, blindelings uiteenhalen. Van andere neem ik onderweg wel eens een fotootje. Mechanica is onverbiddelijk: je zult zien dat wat niet gecontroleerd is, niet werkt. Ik ga dus echt tot het gaatje.”

4 “Om na te gaan of een klok goed loopt – of om te onderzoeken waar de problemen zitten – maak ik ook een ‘hartslagcurve’ van de slingerbeweging. Onregelmatigheden in het raderwerk worden dan zichtbaar. Een geoefend oog ziet dan meteen waar het probleem zit.” ■

<https://klokkendokter.com>

PENSIONERING AN RENARD EN
TRUDI NOORDERMEER

“Het publiek is een echte ambassadeur”

In Antwerpen nemen An Renard en Trudi Noordermeer afscheid van de erfgoedbibliotheken die ze jarenlang leidden: respectievelijk de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience en de Universiteitsbibliotheek Antwerpen. Het moment om samen met hen terug te kijken én vooruit te blikken op nieuwe uitdagingen.

Jelena Dobbels en Jeroen Walterus

Wat zijn voor jullie de grootste gelijkenissen en verschillen tussen de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience (EHC) en de Universiteitsbibliotheek Antwerpen?

An: “De EHC is een pure erfgoedbibliotheek, een van de weinige. Ze is opgericht als bewaarbibliotheek. Onze werking en collectievorming draaien dus 100 % rond het verzamelen en bewaren op lange termijn. In ons collectieplan zijn een aantal domeinen vastgelegd waarrond we zoveel mogelijk publicaties verzamelen. We kiezen ervoor om die geselecteerde domeinen zo volledig mogelijk te documenteren. Hoewel we ook een onderzoeksbibliotheek zijn, houden we dus geen rekening met de huidige vraag. Wij bewaren voor de eeuwigheid.”

Trudi: “In een universiteitsbibliotheek staan onderzoekers en studenten centraal. Het is onze hoofdtaak om hen te ondersteunen bij hun onderzoek en onderwijs, ook steeds meer digitaal. Daarnaast werken we ook als erfgoedbibliotheek: we bewaren onder meer rechtscollecties, jezu-



Trudi Noordermeer (links) en An Renard (rechts) © FARO

itica, etc. Ons collectiebeleid focust vooral op de bestaande zwaartepunten in de collecties, en wordt verder gestuurd door eigen expertises, onderwijs en onderzoek. We kiezen expliciet voor een geïntegreerde erfgoedwerking. Naast de bibliothecaire collectie bewaren we ook academisch erfgoed zoals microscopen, rituelen van



Een blik op de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience vanop het Conscienceplein. © Stad Antwerpen, Foto: Karin Borghouts, via Wikimedia, CC BY-SA 4.0



De grote binnenkoer van het Hof Van Liere © UAntwerpen

de universiteit, een kunstcollectie en organiseren we het universiteitsarchief. Bij ons is er dus een ander evenwicht, maar we nemen de werking als erfgoedbibliotheek net zo serieus.”

Beide bibliotheken liggen op een boogscheut van elkaar in Antwerpen. Jullie hebben ook een groot gemeenschappelijk doelpubliek: onderzoekers en studenten. Werken jullie samen?

An: “Er is afstemming op het gebied van collectievorming. Zo verzamelde de EHC vroeger materiaal over exacte en medische wetenschappen. Dat veranderde tijdens de jaren 1980, toen universiteitsbibliotheken ontstonden die daar zelf op inzetten.”

Trudi: “Daarnaast werken we nauw samen voor de ontsluiting van onze collecties – we werken met hetzelfde bibliotheekstelsel, Brocade/Anet. De Universiteit Antwerpen ontwikkelde dit en de EHC en Universiteit Hasselt stapten van in het begin mee in dit verhaal. Nadien sloten ook andere aan voor de ontsluiting van hun bibliothecaire collectie, zoals Museum Plantin-Moretus, Middelhuis en Rubenianum. Voor gebruikers is het erg interessant dat ze via één systeem een overzicht krijgen van welke publicaties waar raadpleegbaar zijn.”

Bij mijn aanstelling kenden velen het verschil tussen de openbare bibliotheek en de Stadsbibliotheek niet, zoals de EHC toen heette.

An: “Brocade/Anet biedt uitstekende samenwerkingsmogelijkheden. Niet enkel tussen ons, maar ook met andere Antwerpse bibliotheken. Zo neemt de EHC binnen de stad een dienstverlenende taak op voor het MAS, Letterenhuis, Red Star Line Museum, Museum Vleeshuis en Museum Mayer van den Bergh. De EHC koopt in opdracht boeken voor hen aan, beschrijft ze in de catalogus en levert ze aan. Op die manier hebben we de ontsluiting van Antwerpse bibliotheekcollecties kunnen rationaliseren en optimaliseren.”

Het draagvlak voor erfgoed is bij jullie voogdijoverheden (stad en universiteit) de voorbije jaren toegenomen. Welke visie en vaardigheden hebben jullie als leidinggevenden gebruikt om dit ‘erfgoedbewustzijn’ te vergroten?

An: “Voor ik bij de EHC startte, werkte ik twintig jaar in een cultuurcentrum. Daar heb ik



met vallen en opstaan geleerd hoe je diplomatisch en consequent samenwerkt met verschillende spelers. Om binnen de stad draagvlak te creëren, was ook de naamsbekendheid erg belangrijk. Bij mijn aanstelling kenden velen het verschil tussen de openbare bibliotheek en de Stadsbibliotheek niet, zoals de EHC toen heette. Daarom heb ik sterk ingezet op integratie in het stedelijk netwerk. Bijvoorbeeld door een dienstverlenende taak op te nemen voor museumbibliotheken. Hoe meer stadsdiensten kennismaakten met onze werking, hoe meer waardering.”

“Daarnaast heb ik volop de publiekskaart getrokken, wat toen erg innoverend was in de sector. De bibliotheek had een goede en professionele werking, maar was nog een klassieke, gesloten instelling. Ik heb dit opengegooid, door – letterlijk – de deuren van de Nottebohmzaal te openen voor het publiek en meer de publieke belangstelling op te zoeken. Ik zie het publiek als een echte ambassadeur. Samen met het groeiende erfgoedbewustzijn en de introductie van het begrip ‘erfgoedbibliotheek’ heeft dit geleid tot een veel grotere naamsbekendheid.”

Trudi: “In 2007 startte ik in de Universiteitsbibliotheek; mijn belangrijkste opdracht was de digitale transformatie: elektronische collecties uitbouwen, digitalisering van de eigen collecties,

metadata en standaarden optimaliseren. Daar had ik de voorbije decennia veel ervaring over opgebouwd in Nederland, aan de Koninklijke Bibliotheek en de Universiteit Leiden. Als historisch letterkundige had ik bovendien veel affiniteit met kunsten en erfgoed.”

“In 2007 waren de drie Antwerpse universiteiten en hun bijhorende bibliotheken net geïntegreerd in één universiteitsbibliotheek. Ik focuste initieel dan ook op de herorganisatie van de bibliotheek. Omdat ik voordien in Nederland werkte, kende ik de Vlaamse sector minder goed. Dat hielp me om zaken in vraag te durven stellen. Daarbij nam ik als Nederlandse ook geen blad voor de mond!” (lacht)

“De UAntwerpen beheerde bibliothecaire collecties en academisch erfgoed. We besloten om de kunstcollecties en het universiteitsarchief erbij te nemen. Vanuit onze visie op samenwerking

Ik zie het publiek als een echte ambassadeur.

De Nottebohmzaal doet dienst als bewaarplaats voor bijzondere schenkingen en stukken. © Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Foto: LUCID





De ijzeren long als voorbeeld van academisch erfgoed. © UAntwerpen



Een foto van de studentenbetoging uit 1973 in het Universiteitsarchief. © UAntwerpen, Foto: Anthony Langley

pleitte ik in 2013 dan ook voor een *geïntegreerde* erfgoedwerking. Dit werd goedgekeurd door het universiteitsbestuur, maar we kregen geen extra middelen en mensen! Om de erfgoedwerking te kunnen uitbouwen, was innoveren erg belangrijk. We werken nu nog steeds met ongeveer hetzelfde aantal mensen, maar die hebben vaak een ander, veelal digitaal, profiel.”

Binnen het Cultureelerfgoeddecreet kunnen erfgoedbibliotheken sinds 2011 erkend worden, en sinds 2018 subsidies aanvragen. Door de huidige optimalisatie van het decreet kunnen ook organisaties waarbij de cultureel-erfgoedwerking een onderdeel is van een bredere kerntaak – zoals universiteitsbibliotheken of openbare bibliotheken – subsidies aanvragen. Hoe zien jullie deze evolutie?

An: “Als een mooi resultaat van twintig jaar aan de kar sleuren. Beginnend van een decreet dat niet over bibliotheken sprak, dan het samenwerkingsverband ‘de Vlaamse Erfgoedbibliotheek’ erkende (nu de Vlaamse Erfgoedbibliotheken vzw), en dat nu erkenning en subsidies voor alle erfgoedbibliotheken mogelijk maakt. Voor de EHC zijn die subsidies een wezenlijke aanvulling, waarmee we extra personeelsleden hebben aangeworven.”

Trudi: “Ik heb de aanvraag voor het kwaliteitslabel als checklist opgevat om de hele erfgoedwerking van de universiteit op orde te brengen, eerst als erfgoedbibliotheek (2011), vervolgens ook als culturele archiefinstelling (2021). Er is ook een evaluatie om de vijf jaar. Dat is een dankbaar beleidsinstrument: het geeft richtlijnen voor een kwaliteitsvolle en professionele erfgoedwerking. Het label heeft ons ook meer erkenning opgeleverd binnen de universiteit. Over de in het huidige decreet voorziene aanvullende subsidies

ben ik wel kritisch. Veel organisaties kunnen – terecht – subsidies aanvragen, maar er is weinig budget, terwijl zo’n aanvraag veel moeite kost. Daarom focussen wij nu op andere aspecten van onze erfgoedwerking, zoals de uitbouw van het universiteitsarchief. Mogelijk is het in de toekomst wel opportuun.”

Digitalisering is een grote uitdaging in de erfgoedsector. Hoe zetten jullie hierop in?

Trudi: “Erfgoed en technologie is een goed huwelijk, maar digitalisering is geen doel op zich. Het is een hulpmiddel om op een innovatieve manier met onze collectie om te gaan. Zo digitaliseren we 40.000 devotieprenten van het Ruusbroecgenootschap. We kiezen voor een hoogwaardige beschrijving, scanning en technologisch gedreven aanbieding aan studenten en onderzoekers via een IIF-viewer. Maar daar stopt het verhaal niet. We moeten ook waken over duurzame opslag. Zorgen dat die gedigitaliseerde bestanden ook in de toekomst toegankelijk blijven: dat wordt de belangrijkste uitdaging.”

An: “Ook wij verzamelen en digitaliseren zodat onderzoekers ermee aan de slag kunnen. Een project als Google Books is daar natuurlijk een extra stimulans voor. Zo digitaliseren we een 100.000-tal unieke publicaties uit onze collectie en die van Plantin-Moretus. Maar daarnaast kiezen we ook meer gericht wat we digitaliseren. Digitalisering kost immers tijd en middelen, en komt bovenop de zorg voor de papieren collectie.”

We leven in een steeds diversere maatschappij. Speelt dit in jullie erfgoedbibliotheken?

An: “Zeker. Wij zagen die evolutie eerst in ons personeelsbestand. Al twintig jaar zetten we in op sociale tewerkstelling (via de zogenaamde ‘tewerkstelling in het kader van artikel 60’). De

diversiteit in onze ploeg is daardoor groot. Die is een afspiegeling van de Antwerpse bevolking. De laatste jaren zien we dat ook onze bezoekers diverser worden, wat vooral een afspiegeling is van de toegenomen diversiteit in het hoger onderwijs.”

Trudi: “Aan de universiteit zien we die evolutie inderdaad: er zijn nu veel studenten met een migratieachtergrond. Op de universiteit geraken is één ding, er doorheen komen is nog iets anders. Het is daarom als bibliotheek onze belangrijkste opdracht om alle studenten de vaardigheden aan te leren en de context te bieden om hun studie te kunnen afwerken.”

Hoe zetten jullie hier concreet op in?

Trudi: “Onder andere via infrastructuur: in onze bibliotheek staat de gebruiker centraal. We hebben geen klassieke leeszaal. Er zijn wel individuele werkplekken om rustig te kunnen werken, maar ook loungeplekken, ruimtes om colleges te geven, groepsworkplekken, een *maker space* en een *skills lab*.”

An: “Infrastructuur is heel belangrijk. De manier waarop een klassieke leeszaal geconcipieerd is, is niet meer van deze tijd: ‘Je komt in de leeszaal, er komt een boek voor jou. Je bent stil en je leest.’ Om dit te doorbreken, willen we de drempel om binnen te stappen verlagen. Ik pleit er al lang voor om de ingang naar het Hendrik Conscienceplein open te trekken, om de bibliotheek meer zichtbaarheid te geven, en mensen meer uit te nodigen om binnen te komen. We denken echt na hoe we onze infrastructuur en werking optimaal kunnen inzetten voor het versterken van de geletterdheid bij een steeds diverser stedelijk publiek.”

In de erfgoedsector worden die rol én uitdaging inderdaad steeds vaker benoemd: inzetten op informatiegeletterdheid en mediawijsheid. Strijden tegen fake news en desinformatie.

An: “Binnen de stad Antwerpen werkt de EHC samen met de openbare bibliotheek en het Letterenhuis om – elk vanuit de eigen expertise – mensen meer informatiegeletterd te maken. We leren mensen zoeken, zowel digitaal als in papieren documenten. We ontwikkelden bijvoorbeeld het format ‘Slimmer zoeken op het web’, dat vooral gericht is op laatstejaars uit het secundair onderwijs en veel gebruikt wordt. We testen voortdurend nieuwe methodieken uit waarbij we meer focussen op beelden en interactie om de boodschap over te brengen. We hebben rond informatiegeletterdheid een raad samengesteld die ons hierbij kritisch bijstaat, met mensen uit het onderwijs, herinneringseducatie, NT2, Iedereen Leest etc.”


Naast zoeken is vinden voor mij de kern.

Trudi: “Als Universiteitsbibliotheek hebben we automatisch die link naar innovatie via professoren, onderzoekers en studenten. Iedereen is vertegenwoordigd in de bibliotheekraad en daarnaast zijn er ook facultaire bibliotheekcommissies als klankbord. Wij bieden studenten colleges mediawijsheid, ingewerkt in hun inhoudelijk programma. Ook bij het schrijven van hun bachelor- en masterscriptie voorzien we extra begeleiding met de docenten. Mensen zijn nu immers het Google-balkje gewoon en zoeken anders dan vroeger. Er is begeleiding nodig om ‘goed zoeken’ opnieuw te leren.”

Wat zijn voor jullie de komende decennia de belangrijkste (andere) uitdagingen voor erfgoedbibliotheken?

Trudi: “Naast zoeken is vinden voor mij de kern. Daarvoor zijn technologische evoluties belangrijk, zoals *Artificial Intelligence (AI)*, die de automatische creatie van metadata of automatische vertaling mogelijk maken. We zijn immers nog steeds erg westers georiënteerd. Maar ook publicaties in andere letterscripten zijn het ontdekken waard! Die kunnen onze ideeën en ons onderzoek misschien volledig bijstellen.”

An: “Het is een uitdaging voor erfgoedbibliotheken om zich te ontwikkelen tot echte kennis- en expertisecentra, en niet enkel informatie aan te bieden. Ze moeten zich meer profileren als een plek waar kennis gedeeld wordt, waar mensen in discussie kunnen gaan over (onderzoeks)vragen. In erfgoedbibliotheken vind je erg diverse publicaties, zonder ideologische of ethische filter. We moeten op die onafhankelijkheid staan: erover waken dat die brede collectievorming mogelijk blijft, en dat iedereen die vrij kan raadplegen. We moeten mensen – via die informatiegeletterdheid – wel ondersteunen met de juiste vaardigheden om kritisch te zoeken, lezen en interpreteren zonder een belerend vingertje.” ■

 Jelena Dobbels is adviseur archieven en erfgoedbibliotheken bij FARO. Jeroen Walterus is er zakelijk directeur.





“Laat ons de krachten bundelen”



Valerie Trouet

In deze rubriek stellen we een expat aan u voor en peilen we naar hoe het landgenoten vergaat die elders werken. Dit keer trekken we naar het zuidwesten van de VS. Daar werkt de wereldwijd bekende en gerespecteerde dendrochronoloog Valerie Trouet aan het Laboratory of Tree-Ring Research van de University of Arizona. Over haar onderzoekservaring schreef ze het bekroonde boek *Wat bomen ons vertellen. Een geschiedenis van de wereld geschreven in jaarringen*.

Hoe ziet uw werkweek er doorgaans uit?


“Dat hangt van het seizoen af. (glimlacht) In de herfst bijvoorbeeld geef ik op verschillende dagen les aan de universiteit. Daar kruipt heel wat tijd en energie in, ook in de voorbereidingen. Ook zijn er tussendoor teamvergaderingen van het onderzoeksteam dat ik leid. Maandag hou ik het liefst helemaal vrij: die dag is voorbehouden voor activiteiten die veel concentratie (en dus energie) vragen, zoals artikels en onderzoeksprojecten schrijven. Op maandag is mijn energiepeil het hoogst. (lacht) De zomer is doorgaans gereserveerd voor veldwerk, vaak met een internationaal team. Omdat ons werkterrein doorgaans veel reistijd vraagt zijn we toch geregeld wekenlang van huis weg. En in de lente – als ik geen lesopdracht heb – woon en werk ik bij mijn gezin, in Florida.”

Welke actuele thema's spelen er binnen uw werkterrein?

“Het grote thema vandaag binnen de gemeenschap van de dendrochronologen is de klimaatverandering. En met name de uitwassen en de oorzaken ervan. We onderzoeken en bestuderen klimatologische fenomenen als de straalstroom, en calamiteiten als bosbranden, hittegolven en orkanen. Die laten allemaal hun sporen na in de jaarringen van bomen. We proberen dus om die verschillende puzzelstukken over de lange termijn – zeg maar de voorbije 2.000 jaar – samen te leggen. In Europa zijn er niet zoveel oude bomen meer, maar is er wel een groot volume aan historisch hout, in erfgoed. Denk aan historische gebouwen en archeologische vondsten. Ook deze bronnen kunnen we gebruiken voor ons onderzoek, al is dat allesbehalve evident.”

Welke tips heeft u voor uw collega's in Vlaanderen?

“Ik kijk met bewondering naar de erfgoedsector in België en voel me niet geroepen om hen ‘tips’ te geven. Maar aansluitend bij wat ik net zei: het zou fantastisch zijn als onderzoekers uit de erfgoedsector, dendrochronologen en klimatologen de krachten zouden bundelen. Dat klinkt me als muziek in de oren!” ■



DOSSIER GEVAARLIJK ERFGOED: ASBEST

WAT KAN U ONDER DE A ALLEMAAL
VERWACHTEN?

DE A VAN ASBEST

Is asbest een nobele onbekende voor u? Lees dan eerst deze *a van asbest* voor u het dossier induikt. Binnen de kortste keren bent u helemaal vertrouwd met dit mineraal in al zijn facetten.

Joeri Januarius

aMIANTE

Dit synoniem voor asbest komt veel voor in de literatuur, in productcatalogi en gesprekken met mensen die het vroeger verwerkten. Wees dus niet enkel waakzaam voor asbest, maar ook voor het Franse broertje *amiante*.

aSBEST

Dit woord is een (commercieel) paraplubegrip dat verschillende mineralen omvat. Meer hierover leest u in het volgende artikel.

aSBESTATTEST

Vanaf 23 november 2022 is het bij de verkoop van huizen, gebouwd voor 2001, verplicht om een attest met een asbestinventaris voor te leggen aan de nieuwe eigenaars. Vanaf 2032 zullen alle eigenaars verplicht een asbestattest in huis moeten hebben.

aSBESTAFBOUWBELEID

De Vlaamse overheid streeft ernaar om tegen 2040 Vlaanderen asbestveilig te maken. In eerste instantie moeten risicovolle toepassingen in de omgeving verwijderd worden. Streven naar een asbestvrije omgeving is onmogelijk, gezien het mineraal ook veelvuldig gebruikt is in ondergrondse toepassingen. En die zijn niet te verwijderen.

aSBESTBEDRIJVEN

Ons land heeft de bedenkelijke reputatie een asbestkampioen te zijn. Vooral in de jaren 1960 en 1970 pieken de import- en verwerkingscijfers van het mineraal. Van de grote bedrijven die asbest verwerken, zijn vandaag Eternit en Scheerders Van Kerckhove (SVK) nog actief. De verwerking van asbest is in ons land in 1998 aan banden gelegd.

a SBESTBEHEERSPROGRAMMA

De federale arbeidswetgeving verplicht elke werkgever om een asbestinventaris op te stellen voor gebouwen waarin personeel wordt tewerkgesteld. Is er asbest in een gebouw aanwezig, dan moet de werkgever een beheerprogramma opstellen dat regelmatig wordt geactualiseerd. Ook voor asbest in collecties is zo'n beheerprogramma essentieel.

a SBESTGOLFPLAAT

Treinpendelaars weten het al langer: de Belg is verzot op zijn 'koterij'. Ongetwijfeld de meest bekende asbesttoepassing is de golfplaat uit asbestcement, die tot in de jaren 1990 veelvuldig is gebruikt en vandaag het landschap nog kenmerkt.

a SBESTEIGENSCHAP

Een wonderlijk mineraal: ook dat is asbest. Dit mineraal is op verschillende manieren verwerkt in en rond allerlei toepassingen. Zo is het bestand tegen zuren en logen, isoleert het, is het hittebestendig, versterkt het de hechting en dient het ook als vulmiddel. Asbesteigenschappen zijn een heel belangrijke tool om asbest in objecten goed te kunnen bepalen.

*Ons land heeft de
bedenkelijke reputatie een
asbestkampioen te zijn.*



a SBESTZIEKTES

Asbest is zonder meer schadelijk voor de gezondheid. Het contact met asbestvezels is dat in eerste instantie niet. De ziektebeelden manifesteren zich pas na afzienbare tijd; soms duurt het tot wel veertig jaar vooraleer de eerste symptomen opduiken.

a SBEST-PBM

Een must voor elke onderzoeker, collectie- en depotbeheerder: de persoonlijke beschermingsmiddelen (PBM) als u in contact komt met asbesthoudende objecten. De FFP3-maskers bieden een zeer effectieve bescherming tegen onder meer kleine en gevaarlijke stofdeeltjes zoals de asbestvezel. Ze horen dus in de gereedschapskist van elke erfgoedwerker. ■

 Joeri Januarius is doctor in de geschiedenis en gediplomeerde in de journalistiek. Hij is coördinator van ETWIE, de Expertisecel voor Technisch, Wetenschappelijk en Industrieel Erfgoed van het Industriemuseum in Gent.

DOOR DE BRIL VAN DE GEOLOOG

Asbest roept vandaag vooral negatieve associaties op. De bijzondere technische eigenschappen staan in schril contrast met de ernstige schade die ze aan de gezondheid toebrengen. Asbest is een natuurlijke delfstof waarvan de geologische aard, de vorming en het voorkomen vaak weinig bekend zijn bij erfgoedwerkers. Die kennis kan echter nuttig zijn om asbest en zijn toepassingen in collecties beter te identificeren en te begrijpen. In deze bijdrage zoomen we in op de geologie van asbest en onthullen we waarom de historische melding van een asbestmijn in België onwaarschijnlijk is.¹

Pieter Gurdebeke

Asbest² is een groep van zes in de natuur voorkomende gehydrateerde silicaatmineralen: chrysotiel, crocidoliet, amosiet, tremoliet, actinoliet en anthofylliet. Deze mineralen kunnen typisch gescheiden worden in lange dunne vezels die op hun beurt voldoende flexibel zijn om geweven en verwerkt te worden. De vezels doen het uitstekend als brandvertrager en thermische isolatie, dankzij hun fysicochemische eigenschappen. Ze zijn bovendien hittebestendig en chemisch resistent. Al deze troeven maken dat de delfstof massaal is ontgonnen en uiteindelijk ook verwerkt in zeer veel toepassingen. Belangrijk om te weten is dat de mineralogische component van deze definitie asbest niet sluitend onderscheidt van bepaalde andere bestaande vezelachtige mineralen. Asbest zoals we het kennen heeft dus eerder een technisch-commerciële dan een strikt mineralogische definitie.

MAAR WAT IS ASBEST NU JUIST?

Asbest is opgebouwd uit kristallen. De kenmerken van asbest zijn voor een groot deel te herleiden tot hun vezelige vorm en hun scheikundige samenstelling. Net als in andere kristallen worden de atomen, die de vezels samenstellen, geschikt in een welbepaald kristalrooster. De geometrie van dit rooster en de selectie van atomen die erin voorkomen bepalen de eigenheid van de kristallen en de eigenschappen van het specifieke mineraal. Asbest is dus niet zomaar asbest!

Asbestmineralen behoren tot de silicaten, de groep van mineralen die meer dan 90 procent van de aardkorst vormen. Silicaten worden gekenmerkt door een structuur waarin silicium (Si) en zuurstof (O) een centrale rol spelen. De basisstructuur is best voor te stellen als een viervlak (tetraëder). Het siliciumatoom wordt omringd door vier zuurstofatomen, de zogenaamde SiO₄-tetraëders. Met die tetraëders kunnen dan



Links: natuurlijk voorkomen van asbest: chrysotiel. Bron: Wikimedia, CC BY-SA 2.5

Onder: natuurlijk voorkomen van asbest: crocidoliet op gelaagde ijzersteen. © ETWIE



verschillende ruimtelijke structuren opgebouwd worden, die verschillende groepen van silicaten definiëren. Afhankelijk van andere atomen die in de structuur voorkomen, wordt een brede waaier van silicaatmineralen gecreëerd. De asbestmineralen behoren tot twee van deze silicaatgroepen die daarnaast nog tal van andere mineralen bevatten. Chrysotiel, het belangrijkste asbestmineraal, is een bladsilicaat waarvan het kristal als het ware opgerold wordt om spanningen in het kristalrooster op te vangen en zo een lange vezel te vormen. De andere vijf asbestmineralen behoren tot de amfibolen, een groep van kettingsilicaten met staaf- of latvormige kristallen die in één richting zeer lang kunnen worden. Met een elektronenmicroscop is het verschil tussen de chrysotiel en de amfibool-asbesten duidelijk te zien.

ANDERE VEZELIGE MINERALEN

Tal van andere mineralen komen in de natuur in vezelige vorm voor. Ze zijn echter nooit commercieel als asbest ontgonnen en hebben als dusdanig de

stempel 'asbest' niet meegekregen. Verschillende daarvan zijn echter niet minder schadelijk gebleken. Andere vezelige mineralen zijn niet of veel minder schadelijk (bv. haarzout). De fysische eigenschappen van deze vezels (zoals buigzaamheid en treksterkte) zijn meestal van een andere orde, waardoor ze vanuit een industrieel oogpunt minder interessant zijn. Collectiebeheerders en onderzoekers zijn dus beter waakzaam: niet enkel de zes bekende asbestmineralen zijn schadelijk, en omgekeerd zijn niet alle vezelachtige structuren schadelijk. »

Schema kenmerken van asbest volgens Hendry 1965, © Pieter Gurdebeke

Kenmerk	Chrysotiel	Crocidoliet	Amosiet	Tremoliet	Actinoliet	Anthofylliet
Flexibiliteit	zeer flexibel	redelijk tot goed	goed	broos	broos	broos tot flexibel
Lengte	kort tot 3"	kort tot 3"	1/4" tot 6"	kort tot lang	kort tot lang	kort
Textuur	ruw tot zijdeachtig	ruw of zacht	grof maar plooibaar	ruw tot zacht	ruw	ruw tot zacht
Treksterkte	zeer hoog	zeer hoog	redelijk	zwak	zeer zwak	zwak
Zuurweerstand	redelijk oplosbaar	zeer resistent	goed	redelijk resistent	zeer resistent	redelijk tot goed
Spinbaarheid	zeer goed	redelijk	redelijk	slecht	slecht	slecht
Thermische weerstand	goed	slecht	goed	redelijk tot goed		zeer goed

Interessant in dit opzicht is het voorkomen van calcclaciet, een organisch mineraal dat werd ontdekt als opbloeiingen op kalkhoudende stukken in de collectie van het Koninklijk Instituut voor Natuurwetenschappen in Brussel. Merkwaardig is dat dit enkel voorkomt op stukken die in eiken lades worden bewaard. Het mineraal kristalliseert zijdehaarachtige opbloeiingen. Tot op heden is dit mineraal nog niet in de natuur aangetroffen. Het verband tussen de kalkhoudende stukken in eiken meubels in collecties werd intussen over de hele wereld teruggevonden.

HOE ONTSTAAT ASBEST?

Metamorfisme is verantwoordelijk voor de vorming van asbestmineralen. Dit is een stap in de gesteentecyclus die plaatsvindt wanneer bestaande gesteenten onder nieuwe omstandigheden worden gebracht, bijvoorbeeld door een verhoogde druk en/of temperatuur en/of door scheikundige uitwisselingen. Een reeks complexe processen kan dan zorgen voor de vorming van nieuwe mineralen, afhankelijk van de oorspronkelijke samenstelling van de gesteenten die het proces ondergaan en de mineraalrijke vloeistoffen die door de formaties circuleren.

De meeste asbestsoorten lijken zich inderdaad te vormen onder zeer specifieke omstandigheden die voorkomen in gesteenten die op hun beurt een intense vervorming ondergaan (bijvoorbeeld plooien, breuken, schuifspanning, uitrekking).³ Bij deze vervormingen ontstaat ook de fysieke ruimte waarin de asbestkristallen kunnen groeien. De vezels kristalliseren in die zones waar een grote rek heerst.

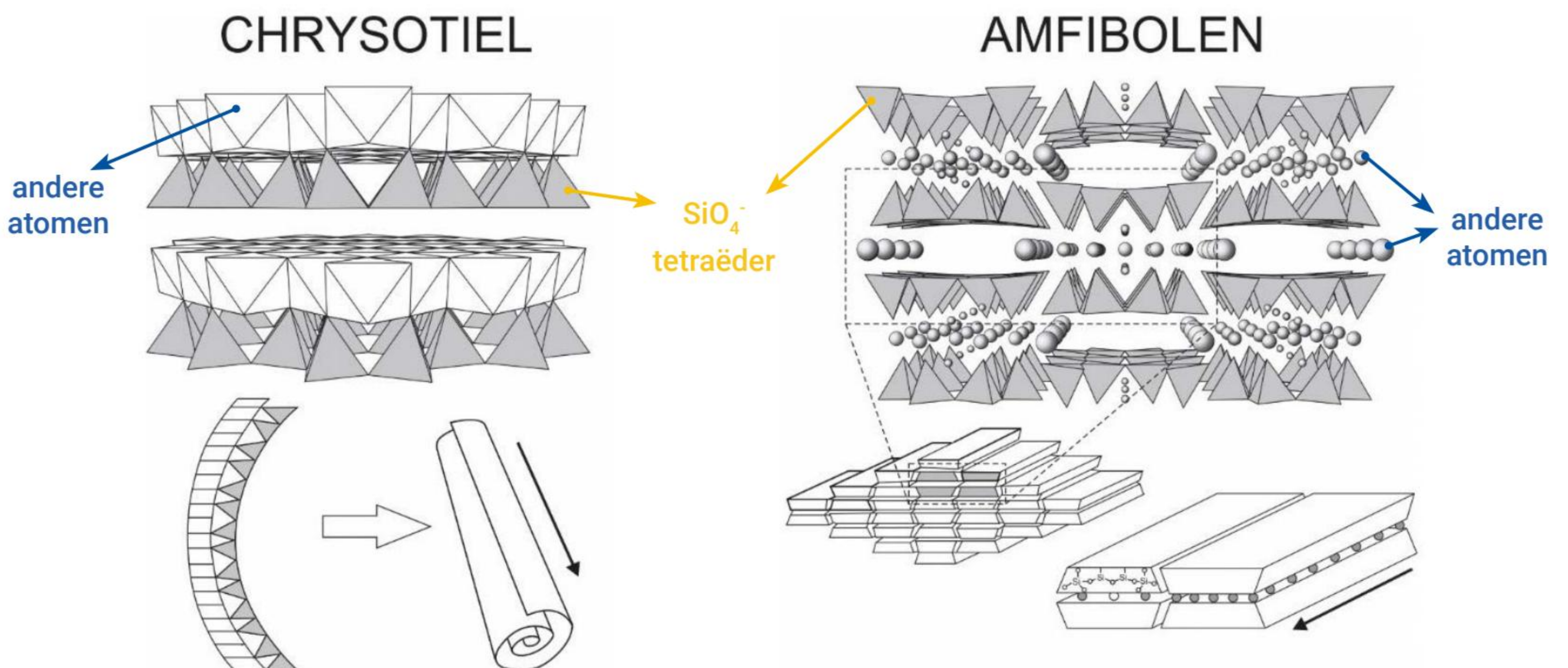
Omwille van de vele factoren die meespelen in de vorming van asbest zijn de meeste voorkomens beperkt in omvang. Grote voorraden, ontstaan uit de grootschalige omzetting van een gesteentemassa, zijn eerder zeldzaam. Voor iedere asbestsoort is een (of soms meerdere) typische geologische context aan te duiden waarin ze gevormd wordt.⁴ Zo zijn de historisch belangrijkste asbestvolumes, met name de chrysotiel van de Appalachen en de Oeral, ontgonnen in metamorfe ('geserpentineerde') mantelgesteenten die met de oceanische korst bovenop de continentale aardkorst zijn geduwd. Geologen spreken van een ofioliet.

KOMT ASBEST VOOR IN BELGIË?

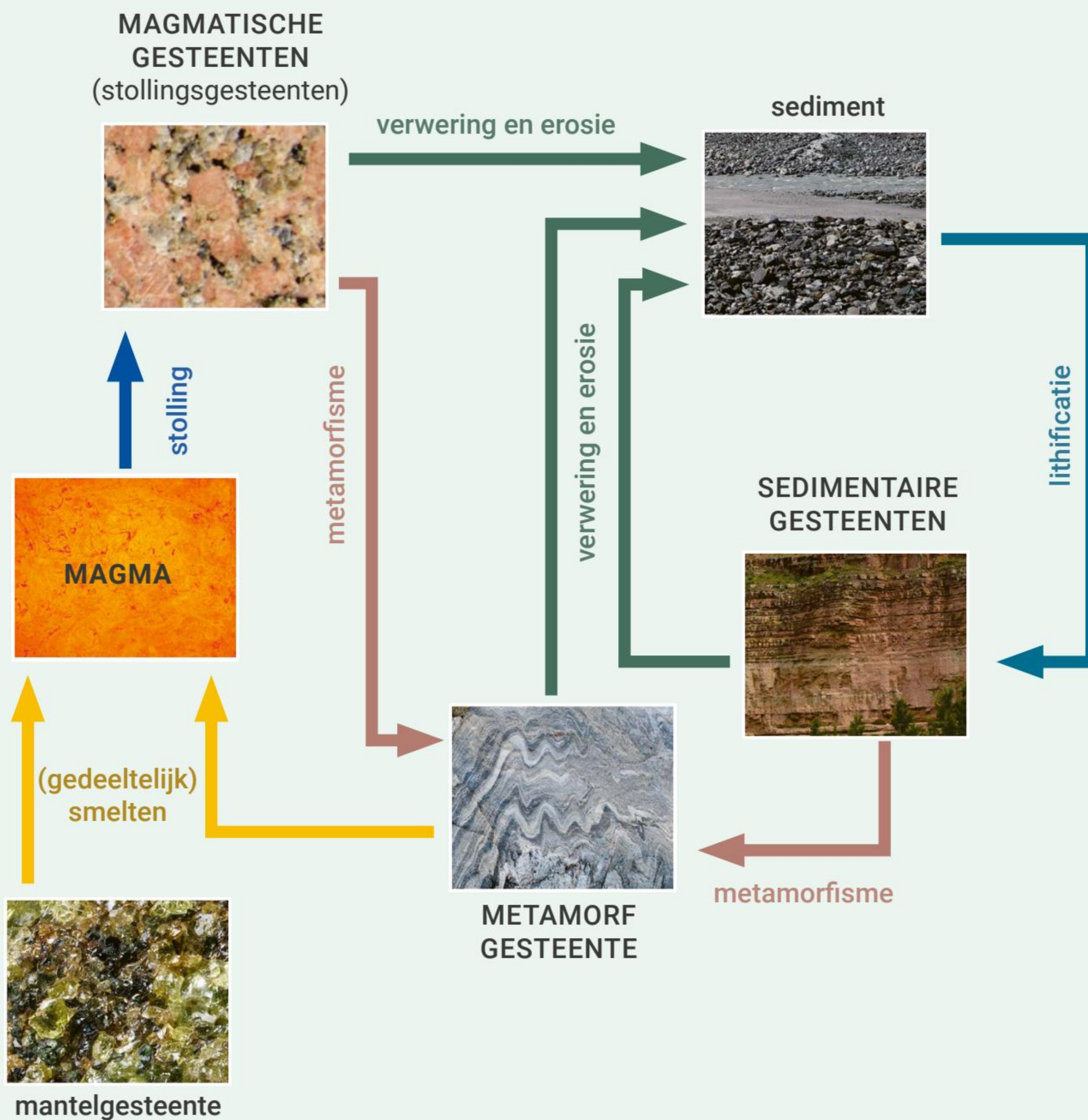
België heeft een belangrijke ontginningstraditie. Volgens de *Encyclopédie* van Diderot en d'Alembert uit het midden van de 18e eeuw was er in de buurt van Namen een belangrijke asbestmijn. Maar kan dit, vanuit geologisch perspectief?

De Belgische ondergrond heeft niet de juiste samenstelling waaruit asbest kan ontstaan. Bovendien heeft de ondergrond niet de nodige druk- en temperatuursomstandigheden gekend om asbestmineralen te vormen. Diderot en d'Alembert hadden het dus niet bij het rechte eind. In oude mineralogische geschriften is het steeds opletten voor fouten die vanuit bijgeloof en mythologie in de literatuur worden binnengebracht. De literatuur wordt in die tijd vaak overgenomen zonder enig origineel onderzoek toe te voegen. Men stelt vast dat onwaarheden bijzonder vlot verspreid en overgenomen worden in middeleeuwse en latere *lapidaria*.^{5,6}

Meer waarschijnlijk gaat het hier echter over een foutieve identificatie. In *De Re Metallica* (1556) lezen we dat Agricola bij het verbranden van pyriethoudende gesteenten een stof waarneemt die



Vereenvoudigde gesteentecyclus



De vereenvoudigde gesteentecyclus. Voornamelijk in de context van metamorfe gesteenten vormen zich asbestmineralen. © P. Gurdebeke

vuurbestendig is als asbest. Hij verwees hierbij naar opbloeiingen van *feathery alum* op aluimieuze schiefers.⁷ Het is inderdaad goed mogelijk dat de melding van asbest in België dus gaat over een verwarring met pluimaluin, een synoniem voor fibreuze sulfaten als halotrichiet en aluogeen. Deze mineralen ontstaan bij de verwerking door weer en wind van pyriet- en kleihoudende gesteenten. De schiefers van het Namuriaan (aluinschiefers, ampeliet) zijn inderdaad vaak pyriethoudend en zijn wijdverspreid in de omgeving van Namen. De opbloeiingen bestaan vaak uit een reeks van verschillende mineralen die niet altijd gemakkelijk te onderscheiden zijn zonder chemische analyse. Een betrouwbare identificatie met moderne technieken van deze sulfaat-opbloeiingen in de Belgische ondergrond werd gedaan door Van Tassel (1973), die ze vond op zowel verweerde Namuriaanschiefers en hogerop in de steenkoolformaties. De schiefers bevatten, in tegenstelling tot de naamgeving, geen aluin maar het is wel uit deze sulfaten dat men aluin⁸ kon maken, een belangrijke oude industrie tussen Huy en Luik. ■

Meer lezen

- » F. D. Adams, *The birth and development of the geological sciences*. The Williams and Wilkins Company, 1938, 506 p.
- » N.W. Hendry, 1965. *The geology, occurrences and major uses of asbestos*. Annals of the New York Academy of Sciences 132, 12-22.
- » H. C. Hoover en L.H. Hoover, 'Georgius Agricola, De Re Metallica, translated from the first Latin edition of 1556', in: *The Mining Magazine*, 1912, 640 p.
- » G.M. Militello, L. Gaggero en S. La Maestra, 'Asbestiform amphiboles and cleavage fragments analogues: Overview of critical dimensions, aspect ratios, exposure and health effects', in: *Minerals* 11, 2021, p. 525.
- » M. Ross, 'The geologic occurrences and health hazards of amphibole and serpentine asbestos', in: *Reviews of Mineralogy*, 9a, 1981, p. 279-323.
- » M. Ross en R.P. Nolan, 'History of asbestos discovery and use and asbestos-related disease in context with the occurrence of asbestos within ophiolite complexes', in: *Geological Society of America Special Papers*, 373, 2003, p. 447-470.
- » R. Van Tassel, 'Efflorescences de sulfates sur des roches carbonifères belges', in: *Bulletin de l'Institut Royal des Sciences Naturelles de Belgique*, 49, 1973, 3, 14 p.



Pieter Gurdebeke is doctor in Geologie (Universiteit Gent) en geïnteresseerd in de geschiedenis van het landschap ten tijde van en sinds de laatste IJstijd, inclusief de opkomst en de impact van de mens. In combinatie met een passie voor industriële geschiedenis bestudeert hij de herkomst van grondstoffen en de impact en nalatenschap van hun ontginning en verwerking, in het bijzonder voor de Belgische ondergrond.



Bronnen en literatuur

1. Deze bijdrage is een verkorte neerslag van twee uitgebreidere artikels die verschenen op ziterasbestin.be.
2. Militello et al. (2021)
3. Ross & Nolan (2003)
4. Ross (1981)
5. Lapidaria: een fysieke verzameling van bewerkte stenen, of een boek waarin stenen beschreven staan.
6. Adams (1938)
7. Hoover & Hoover (1912)
8. Aluin kent heel wat toepassingen: o.a. fixeren van pigmenten op textiel en papier, stelpmiddel en in de wijnbouw.

THE BEST OF ASBEST

Asbest in collecties? Zeker weten. Dit overzicht schetst een beeld van de variatie aan toepassingen van asbest in de cultureel-erfgoedsector. Voor meer voorbeelden en inzicht neemt u best een kijkje op ziterasbestin.be, waar asbestobjecten uit dertig verschillende collecties¹ te vinden zijn.

Peter Loockx

1. Straatnaambord 'Molenweg'

ORGANISATIE	heemkundige kring Erfgoedcel Kapelle-op-den-Bos
ID OBJECT	Geen
BESCHRIJVING VAN HET OBJECT	Straatnaambord 'Molenweg'; voorkant van het bord is geëmailleerd.
DATERING	Onbekend
ASBESTSTATUS	Asbesthoudend
BESCHRIJVING VAN HET ASBEST	Het straatnaambord komt uit Kapelle-op-den-Bos waar ook de asbestfabriek van Eternit ligt. Asbestcement werd vanaf 1905 tot in de jaren 1990 geproduceerd bij Eternit.
ASBEST-TOEPASSING	Asbestcementplaat
EIGENSCHAPPEN VAN HET ASBEST	Productversterkend (duurzaam)
ASBESTSOORT	Chrysotiel (witte asbest)

2. Beschermingspak voor bediening vlammenwerper

ORGANISATIE	War Heritage Museum
ID OBJECT	Masker 1105003 – kiel 1105004 – wanten 1105005
BESCHRIJVING VAN HET OBJECT	Lange kiel met kap en wanten; beschermingskledij uit blauwe asbest voor een vlammenwerper van het Italiaanse leger.
DATERING	1917
ASBESTSTATUS	Asbesthoudend
BESCHRIJVING VAN HET ASBEST	Het beschermingspak is gemaakt uit 100 % blauwe asbest, zowel de lange kiel, de kap als de wanten.
ASBEST-TOEPASSING	Geweven asbesttextiel
EIGENSCHAPPEN VAN HET ASBEST	Brandvertragend en warmte-isolerend
ASBESTSOORT	Crocidoliet (blauwe asbest)
ASBEST-BEHANDELING	Het pak werd in een hermetische zone volledig gereinigd en hersteld. Hierna geïsoleerd in een vitrine geplaatst met de nodige asbestmarkering, zodat vezels niet kunnen vrijkomen in de bezoekersruimte. Het openen van de vitrine moet opnieuw in een hermetische zone gebeuren.

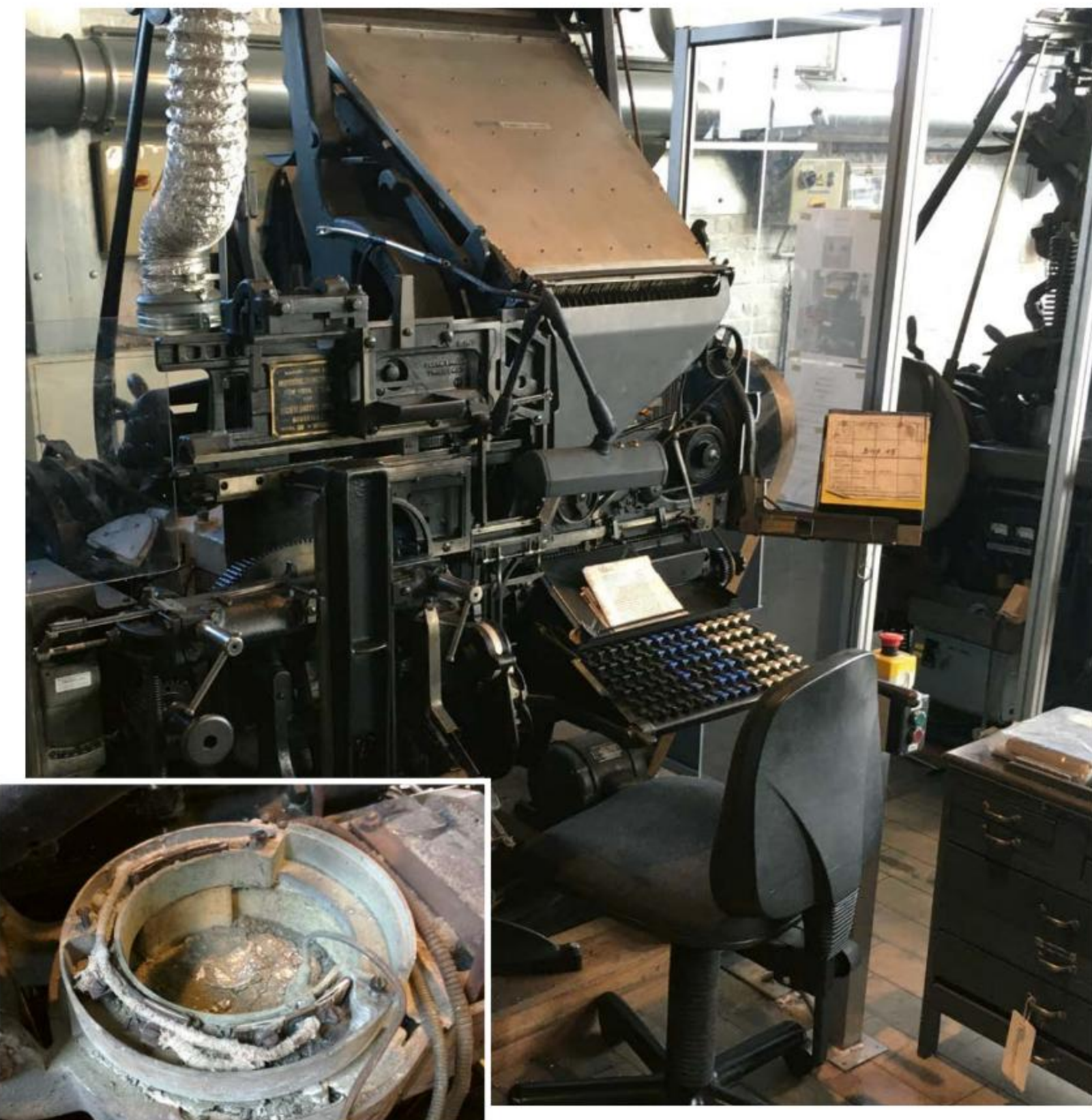
1



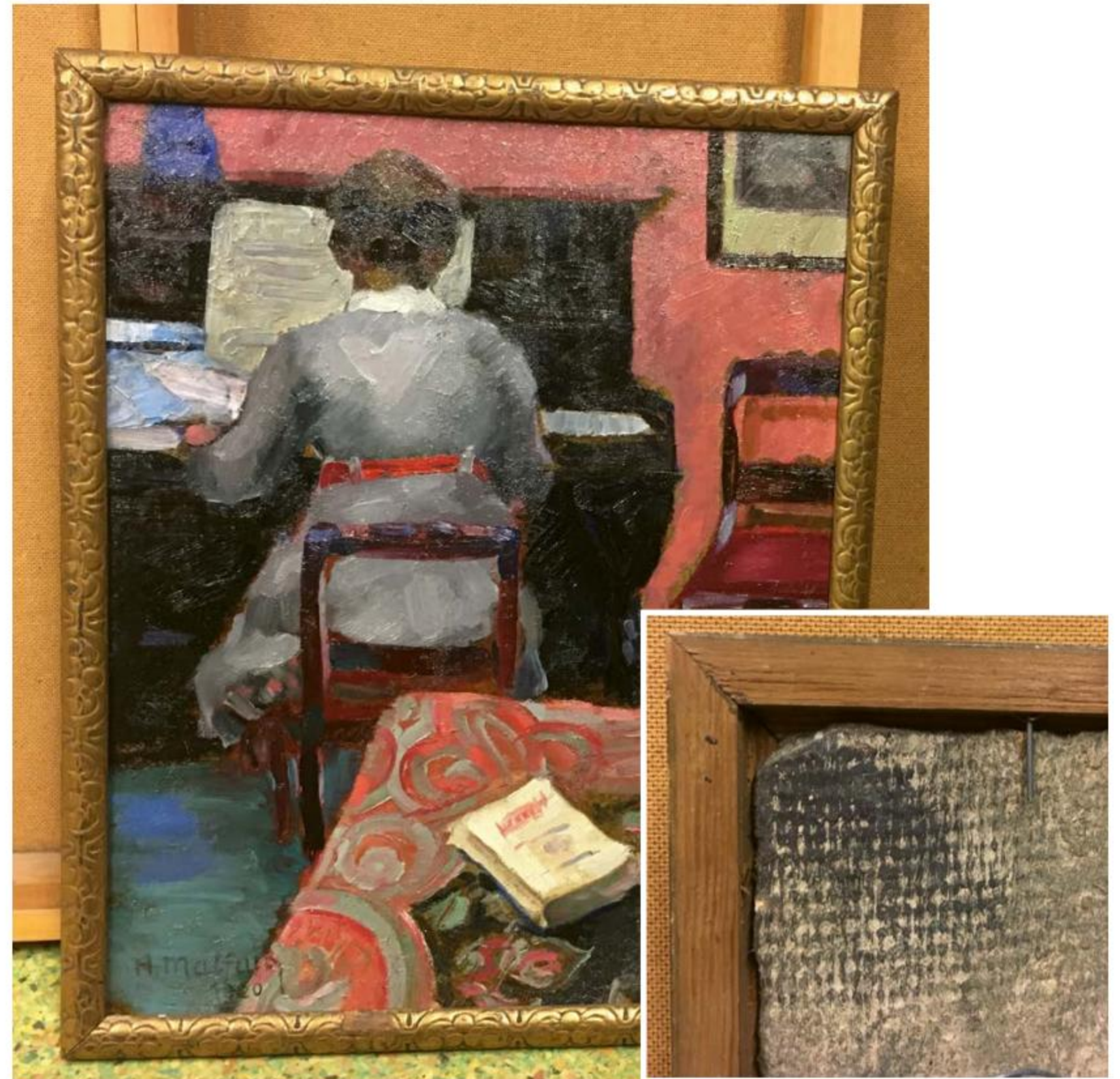
2



3



4



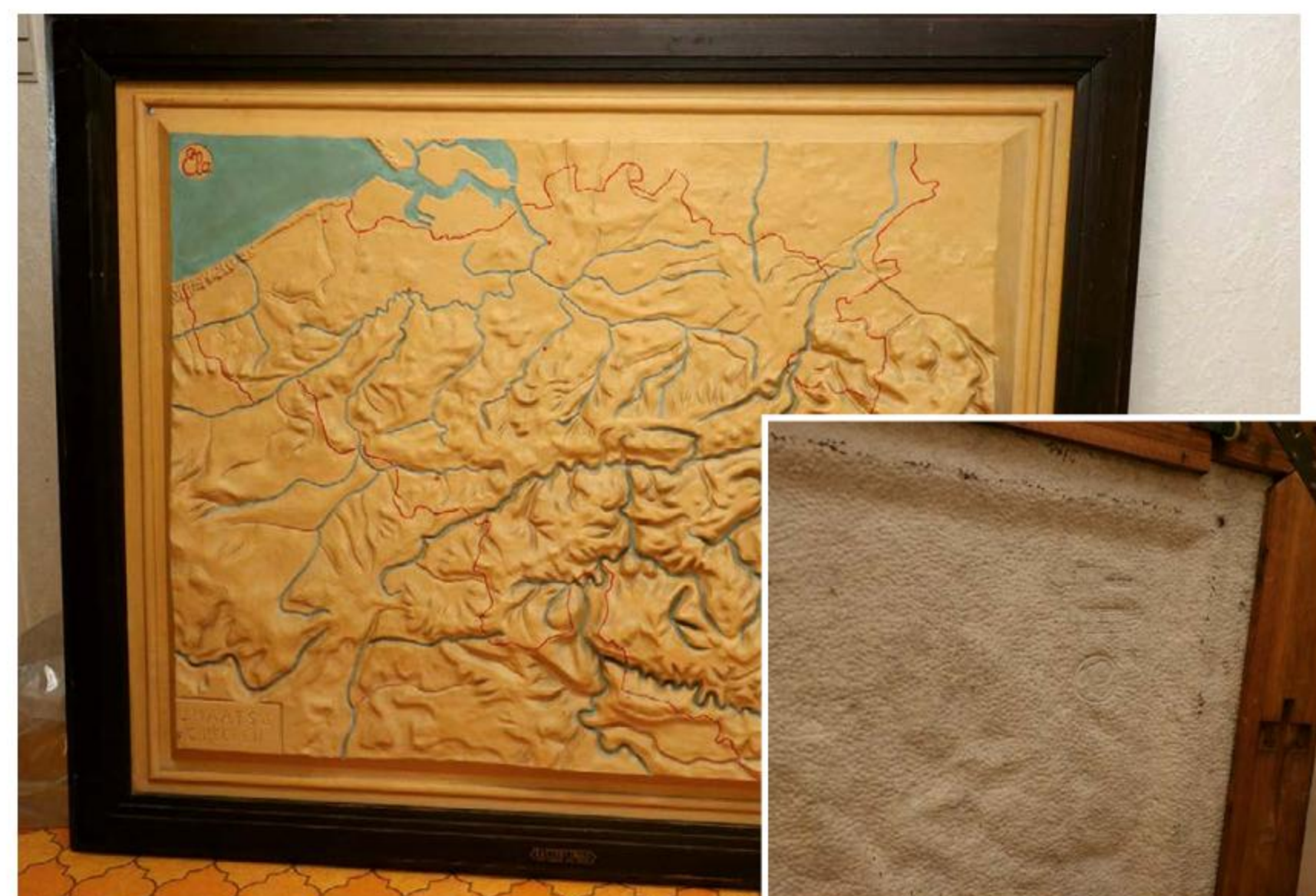
5



6



7



Beschermingspak voor bediening vlammenwerper, © ETWIE
 Schilderij 'Adrienne aan het klavier' van Hubert Malfait, © ETWIE
 Straatnaambord 'Molenweg', © ETWIE
 Loodpot van de regelzetmachine Linotype 5, © ETWIE
 Reliëfkaart van België, © ETWIE
 Elektrisch strijkijzer, © ETWIE
 Schakelkast van een bobijnmolen, © ETWIE

3. Loodpot van de regelzetmachine Linotype 5

ORGANISATIE	Industriemuseum Gent
ID OBJECT	V09102
BESCHRIJVING OBJECT	Regelzetmachine van het merk Linotype - Mergenthaler Linotype GmbH
DATERING	1931
ASBESTSTATUS	Asbesthoudend
BESCHRIJVING ASBEST	Bij het onderhoud werd de loodpot opengemaakt en werden de witte asbestsnoeren zichtbaar.
ASBEST-TOEPASSING	Elektrische asbestsnoeren en asbestkarton
EIGENSCHAPPEN ASBEST	Elektrisch isolerend – warmte-isolerend
ASBESTSOORT	Chrysotiel (witte asbest)
ASBEST-BEHANDELING	Aangezien de machine nog in gebruik is werden de asbestsnoeren vervangen door keramische snoeren zonder asbest. Het object zelf werd grondig gereinigd.

4. Schilderij ‘Adrienne aan het klavier’ van Hubert Malfait

ORGANISATIE	Mudel Deinze
ID OBJECT	wordt nog aangevuld in de pdf [RD]
BESCHRIJVING OBJECT	Schilderij ‘Vrouw aan de piano’ van Hubert Malfait, geschilderd op papier en gelijmd op plaat.
DATERING	1920
ASBESTSTATUS	Asbesthoudend
BESCHRIJVING ASBEST	Drager van het schilderij is een asbestcementen plaat. Op de bijkomende stalen van het rek waar het schilderij hangt, werd geen asbest gevonden. Het asbest is gebonden in de cementmatrix waardoor de vezels moeilijk kunnen vrijkomen.
ASBEST-TOEPASSING	Asbestcementplaat
EIGENSCHAPPEN ASBEST	Productversterkend (duurzaam)
ASBESTSOORT	Chrysotiel (witte asbest)

5. Elektrisch strijkijzer

ORGANISATIE	Industriemuseum Gent
ID OBJECT	V09994
BESCHRIJVING OBJECT	Elektrisch reisstrijkijzer
DATERING	Asbesthoudend
ASBESTSTATUS	Het reisstrijkijzer met asbestkarton tussen de bout en de houder is ondertussen behandeld met een consolidant (Klucel G), waardoor de asbestvezels niet meer kunnen vrijkomen.
BESCHRIJVING ASBEST	Asbestkarton
ASBEST-TOEPASSING	Elektrisch isolerend – warmte-isolerend
EIGENSCHAPPEN ASBEST	Chrysotiel (witte asbest)
ASBESTSOORT	De randen van het asbestkarton werden geconsolideerd met Klucel G.

6. Schakelkast van een bobijnmolen

ORGANISATIE	Industriemuseum Gent
ID OBJECT	V08323
BESCHRIJVING OBJECT	Bobijnmolen van het merk Gilbos
DATERING	1930
ASBESTSTATUS	Asbesthoudend
BESCHRIJVING ASBEST	Het bakeliet in de schakelkast bevat asbest. De schakelkast en componenten komen van de Amerikaanse Allen-Bradley Company (AB Quality). De elektrische componenten gemaakt uit bakeliet werden vermengd met asbest om het product te verstevigen en het tegelijk elektrisch isolerend te maken.
ASBEST-TOEPASSING	Kunststof met asbestbindmiddel
EIGENSCHAPPEN ASBEST	Elektrisch isolerend – productversterkend (duurzaam)
ASBESTSOORT	Chrysotiel (witte asbest)

7. Reliëfkaart van België

ORGANISATIE	Heemkundige kring Erfgoedcel Kapelle-op-den-Bos
BESCHRIJVING OBJECT	Reliëfkaart van België, ingekleurd en geëmailleerd, vermoedelijk gebruikt als didactisch materiaal voor scholen.
ASBESTSTATUS	Asbesthoudend
BESCHRIJVING ASBEST	Deze reliëfkaart werd gemaakt bij Eternit. De natte asbestcement kon worden gemodelleerd op de voor-gevormde mallen. Nadien werd de plaat ingekleurd en geëmailleerd.
ASBEST-TOEPASSING	Asbestcement
EIGENSCHAPPEN ASBEST	Productversterkend (duurzaam)
ASBESTSOORT	Chrysotiel (witte asbest)

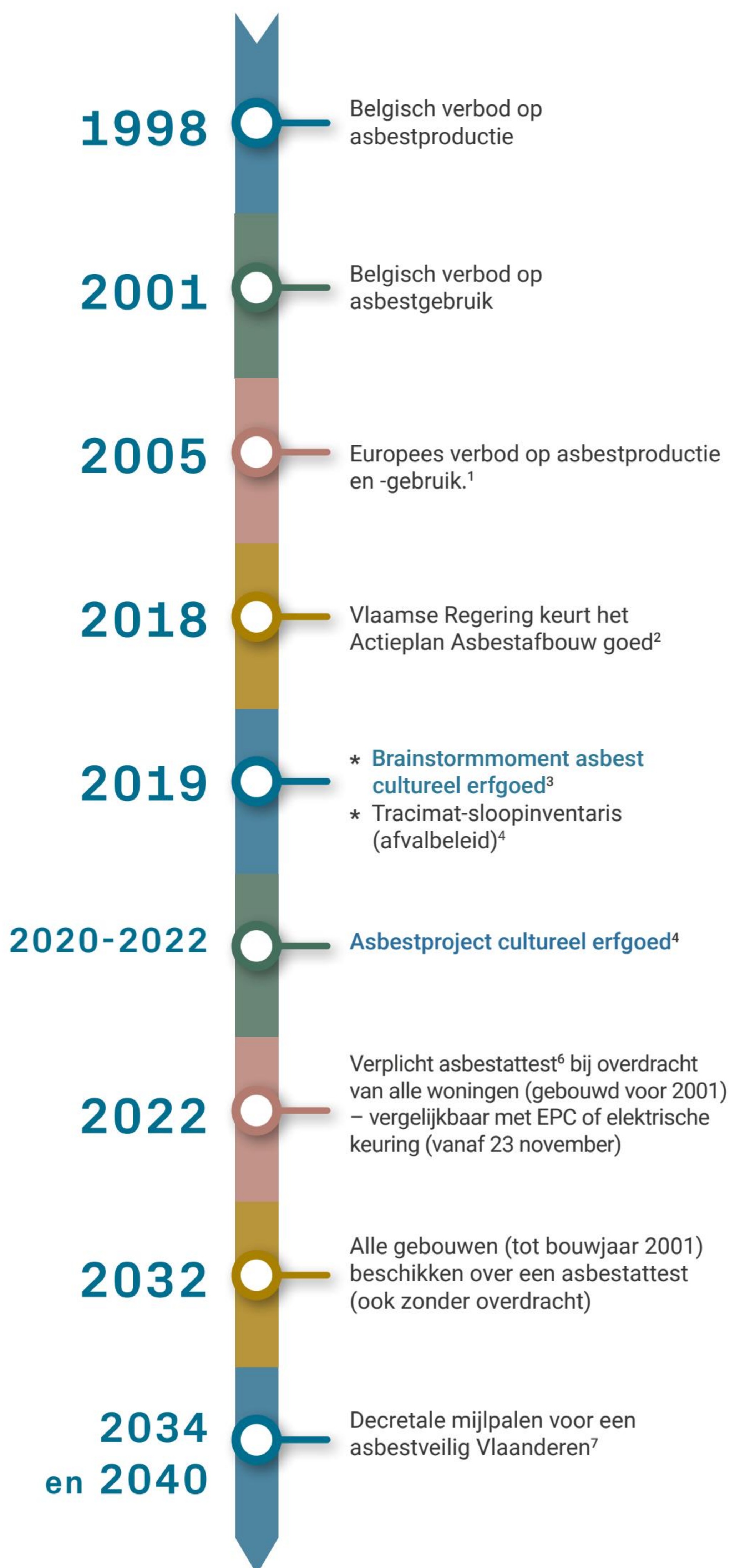
 Peter Looockx werkte tussen 2020 en 2022 voor ETWIE als onderzoeker voor het asbestproject *Gevaarlijk erfgoed*.

 Bronnen en literatuur

1. Dit werd mogelijk dankzij het asbestproject waaraan diverse partners, van musea tot heemkundige kringen, meewerkten. Zie volgend artikel voor enkele praktijkgetuigenissen van deze collectiebeheerders.

ASBEST IN CIJFERS

ASBEST DOORHEEN DE JAREN



DECRETALE MIJLPALLEN VOOR EEN ASBESTVEILIG VLAANDEREN

Tegen 2034 moeten de meest risicovolle asbesttoepassingen worden weggenomen uit gebouwen en woningen in Vlaanderen. Bijvoorbeeld asbestcementen daken en gevels, en niet-hechtgebonden asbesttoepassingen. Tegen 2040 moeten alle andere asbesttoepassingen in slechte staat verwijderd zijn. Voor publieke gebouwen geldt een decretale verplichting vanuit een voorbeeldfunctie, voor alle andere gebouwen wordt dezelfde doelstelling gehanteerd binnen een aanmoedigingsbeleid.

GESCHATTE HOEVEELHEDEN ASBEST IN GEBOUWEN IN VLAANDEREN ANNO 2019

bron: OVAM



Scholen
2.000.000 m²



Huizen en appartementen
30.500.000 m²



Land- en tuinbouw
22.500.000 m²



Bedrijven
27.100.000 m²



Overheidsgebouwen
4.200.000 m²



Totaal gebouwen
86.300.000 m²



Nutsleidingen (ondergronds)
40.000 km



Totaal gebouwen uitgedrukt in aantal voetbalvelden
17.260

Bronnen en literatuur

1. Wereldwijd zijn er nog maar 50 tot 60 landen die een (gedeeltelijk) verbod op asbestproductie en -gebruik hebben uitgevaardigd.
2. <https://ovam.vlaanderen.be/actieplan-asbestafbouw>
3. <https://faro.be/blogs/julie-lambrechts/brainstorm-asbest-een-synthese>
4. Zie: www.vlaanderen.be/sloopopvolgingsplan
5. <https://etwie.be/nl/kennisbank/projecten/asbest-in-collecties>
6. <https://ovam.vlaanderen.be/het-asbestattest> en de campagnewebsite: <https://ovam.vlaanderen.be/web/eerlijkhuis>
7. <https://ovam.vlaanderen.be/naar-een-asbestveilig-vlaanderen>



Dat je omzichtig moet omspringen met asbest in collecties, bewijst de grootschalige operatie in het War Heritage Institute. Asbesthoudende objecten zoals deze vlammenwerper zijn met de grootste voorzichtigheid in een nieuwe state-of-the-art vitrine geplaatst. © WHI

ER ZIT ASBEST IN MIJN COLLECTIE, WAT NU?

Tussen 2020 en 2022 liep in Vlaanderen het project *Gevaarlijk erfgoed*, geïnitieerd door ETWIE in nauwe samenwerking met FARO, de OVAM, het Industriemuseum en UAntwerpen. Voor dit project zijn meer dan dertig collecties bezocht en op de aanwezigheid van asbest onderzocht. Hoe kijken de partnerorganisaties terug op dit project? Hoe is asbest in hun collecties terechtgekomen? Gaan ze nu op een andere manier om met de problematiek? En wat zijn de grootste uitdagingen?

Joeri Januarius



WAANDER DEVILLÉ

Conservator maritieme collecties MAS, Antwerpen

“In onze collectie zijn er enkele grote machines uit de haven, naast een verzameling havenkranen en historische schepen. Over het algemeen belandden ze na uitdienststelling rechtstreeks in de collectie, zonder diepe reiniging of sanering. Die machines stammen uit een vervlogen tijd, en precies dat maakt ze zo fascinerend. Tegelijkertijd lijkt hun ouderdom een quasi-garantie op de aanwezigheid van asbest, bijvoorbeeld in de isolatie van stoomleidingen, remschoenen van lieren, enzovoort. Gelukkig lijkt de contaminatie in onze collectie nogal mee te vallen.

Asbest was voorheen geen onbekende, toch is ons inzicht tijdens het project gegroeid. De grootste verandering is de bewustwording: niet enkel het besef van het potentiële gevaar van asbest, maar ook van de mogelijke aanwezigheid op plaatsen waar we dat niet verwachtten. Beter voorkomen dan genezen dus, met gepaste bescherming.

De grootste verandering is de bewustwording, en niet enkel van het potentiële gevaar van asbest, maar ook van de mogelijke aanwezigheid op plaatsen waar we dat niet verwachtten.

In een collectie van een half miljoen objecten blijven sommige stukken jarenlang in depot – dat is de realiteit. Het is dus zaak te blijven screenen tijdens het dagelijkse werk en de aanwezigheid van asbest te controleren bij een conditiecheck.”



ARNAUD WIERTZ

Technisch coördinator La Fonderie –
Brussels Museum voor Arbeid en Industrie

“De asbesthoudende objecten in onze collectie werden voornamelijk verzameld in de beginjaren van La Fonderie. Er was toen minder ervaring en tijd om selectief te verzamelen. Het gaat hoofdzakelijk om toepassingen in historische industriële machines. De verwerving gebeurde vaak bij de sluiting van een onderneming of een opruimactie door een particulier. Naast tal van asbestverdachte objecten hebben we ook een vermoedelijk lokale contaminatie van het dak van het museumdepot.

Het voorbije jaar zijn we ons veel bewuster geworden van de problematiek. Zo stelden we een beheerprogramma op en werkten we procedures uit. Alle personeelsleden die potentieel het meest in aanraking komen met asbesthoudende objecten hebben een gecertificeerde opleiding gevolgd. Ook weigeren we voortaan schenkingen van asbestverdachte objecten. We streven naar een professionelere aanpak van de risicobeheersing. »

De eerste uitdagingen zijn het bewust blijven van de risico's en het consequent blijven toepassen van de procedures. Er treedt na verloop van tijd gewenning op wanneer je dagelijks aan risico's wordt blootgesteld. Dit geldt nog meer als dat risico onzichtbaar is, zoals asbest. De opleiding en sensibilisering van de collega's gaan we daarom jaarlijks herhalen. Een andere uitdaging is de kennisdeling met de museumbezoekers: dat vraagt een aanzienlijke investering in tijd en middelen.”

Er treedt na verloop van tijd gewenning op wanneer je dagelijks aan risico's wordt blootgesteld. Dit geldt nog meer als dat risico onzichtbaar is, zoals asbest.



PIETER NEIRINCKX

Medewerker collectie en onderzoek bij het Industriemuseum Gent

“De materiële cultuur van de industriële samenleving – van ca. 1750 tot heden – bewaren’, zo startte de museumcollectie eind jaren 1970. Sindsdien is de visie op de gevaren van asbest danig gewijzigd. Maar het was evident dat er na ongeveer veertig jaar verzamelen asbesttoepassingen in de collectie zaten. Misschien kwamen ze (bij nieuwe verwervingen) ongemerkt nog binnen?”

De *usual suspects* zoals de koord rond het deurtje van de kachel, komen snel in beeld. Alle toepassingen opsporen, om nadien de geschikte voorzorgsmaatregelen te nemen, bleek minder vanzelfsprekend, want hiervoor ontbrak de kennis. Bovendien had de jarenlange strijd voor de erkenning van de gevaren voor een beladen sfeer gezorgd. Dit bemoeilijkte de bespreekbaarheid en het onderzoek.

We hebben nu een beter zicht op asbest in de collectie. Onderzoek bevestigde vaak het vermoeden, maar bracht ook een reeks onverwachte toepassingen aan het licht. Nu kunnen we passende maatregelen ter bescherming van onze medewerkers én het publiek nemen. De opgedane ervaring geeft ook de mogelijkheid om bij nieuwe verwervingen bewuste keuzes te maken. Zo worden de museale zorgen of lasten die dergelijke stukken op termijn kunnen veroorzaken voorafgaand beter ingeschat.

Asbestvezels zijn onverwoestbaar, maar bindmiddelen als cement, karton, lijm, textiel, mastiek of de kunststoffen waarin ze verwerkt zijn, verouderen wel. Dit vraagt een blijvende opvolging en evaluatie.

Erfgoedorganisaties hebben de taak sporen van het verleden te verzamelen, ter beschikking te stellen, te bestuderen en erover te communiceren – ook al is dat verleden beladen. Asbestvezels zijn onverwoestbaar, maar bindmiddelen als cement, karton, lijm, textiel, mastiek of de kunststoffen waarin ze verwerkt zijn, verouderen wel. Dit vraagt een blijvende opvolging en evaluatie.”

Foto: © Industriemuseum Gent



KRISTEL WAUTIER

Coördinator collectiebeleid, GUM – Gent

“Het GUM – Gents Universiteitsmuseum – beheert een collectie wetenschappelijk academisch erfgoed waarbij de nadruk ligt op de link met de onderzoeks- en onderwijsactiviteiten van de Universiteit Gent. De collectie ontstond grotendeels uit het samenvoegen van in oorsprong hoofdzakelijk educatieve universitaire verzamelingen. Asbest treffen we in onze collectie tot nader order voornamelijk aan als toepassingen in wetenschappelijke instrumenten: asbestkarton, dichtingsringen, isolatiemateriaal, vuurvaste koord en als vulmiddel. Het GUM wordt het aanspreekpunt voor het beheer van universitaire collecties die nog gebruikt worden. Zo kregen we vanuit de vakgroep Geologie de vraag hoe ze het natuurlijke asbest in de collectie mineralen en gesteenten voor de studenten toegankelijk konden maken.

De groeiende aandacht voor asbest in erfgoedcollecties heeft een bewustzijn gecreëerd over de veelheid aan toepassingen die voorheen bij de collectiebeheerders onbekend waren. Het uitwerken en implementeren van specifieke protocollen voor de omgang met

Het uitwerken en implementeren van specifieke protocollen voor de omgang met asbestverdachte objecten staat op de agenda.

asbestverdachte objecten staat op de agenda. Een van de belangrijkste uitdagingen hierbij blijft het evenwicht tussen de erfgoedwaarde van het object en de veiligheid van de collectiemedewerkers. En in hoeverre brengt het eventueel verwijderen of consolideren van asbest in collectiestukken de integriteit van het object in het gedrang?”

Foto: © GUM



ILSE BOGAERTS

Diensthoofd Collecties Textiel & Iconografie / restauratieateliers, War Heritage Institute, Brussel

“Het War Heritage Institute beheert zes sites in België waar zeer gevarieerde militaire collecties worden geconserveerd en getoond.¹ Toepassingen van asbest in de militaire collecties duiken op rond de Eerste Wereldoorlog, in het bijzonder bij industriële technische uitvoeringen zoals tank- en vliegtuigmotoren, maar ook bij militaire brandwerende beschermkledij. Chemische wapens werden geïntroduceerd in 1914, waardoor alle legers gasmaskers voorzagen die soms asbestfilters bevatten. Daarnaast is er in het verleden een asbestcontaminatie geweest door het versleten dak uit asbestplaten van een groot extern depot.

Door het project zijn bepaalde deelcollecties meer in detail bestudeerd. Ook werden stalen van asbestverdachte objecten genomen. Na analyse konden de asbestverdachte objecten geschrapt dan wel op de lijst van asbest-erfgoed worden genoteerd. Door vroegere problemen gelieerd aan radioactiviteit in de collectie vliegtuigen was er al een bewustwording in de omgang met gevaarlijk erfgoed. Uiteindelijk bevestigt dit onderzoek over asbest in de collectie alleen maar de al bestaande noodzaak om voortdurend de nodige voorzichtigheid aan de dag te leggen bij het manipuleren van (militair) erfgoed.

Uiteindelijk bevestigt dit onderzoek over asbest in de collectie alleen maar de al bestaande noodzaak om voortdurend de nodige voorzichtigheid aan de dag te leggen bij het manipuleren van (militair) erfgoed.

De grootste uitdaging zal zijn om te bepalen of asbest wordt verwijderd, geïsoleerd of gestabiliseerd aan een object. Asbest is een vaak onlosmakelijk element, voorzien in de planning en productie van de voorwerpen in onze collecties. Telkens moet een evenwicht gevonden worden tussen het respect voor het erfgoed (inclusief gevaarlijke componenten zoals asbest) en de bekommernis voor de veiligheid van de museummedewerker en het publiek.”



SILKE DE SMET EN VEERLE VAN DEN ABEELE

Resp. collectiebeheerder en deskundige depotbeheer Erfgoeddepot Trezoor, Kortrijk

“In Trezoor bewaren we veel verschillende collecties, waarvan een aantal door hun aard meer gevoelig zijn voor het bevatten van asbest. Vooral de collectie historische decors van het cultuurcentrum van Kortrijk is zorgwekkend. Een aantal zetstukken hebben asbesthoudend papier op de achterzijde. Die werden geproduceerd aan het begin van de 20e eeuw, toen brandgevaar een reëel gevaar was in de schouwburg.

Door dit project zijn we ons bewuster geworden van het asbest in onze collecties en hoe hiermee om te gaan. Van sommige objecten ontdekten we nu pas dat zij asbest bevatten. De situatie van de decors was al gekend, maar via de opleiding en het netwerk ontstonden nieuwe inzichten over welke stappen we kunnen zetten.

De decors zijn de grootste uitdaging, letterlijk en figuurlijk: hiervoor werd speciaal een geklimatiseerde ruimte met aangepaste inrichting ontworpen. Momenteel worden de stukken met asbest dubbel verpakt in plastic bewaard, volgens de richtlijnen. Dit is vanuit het standpunt van bewaring niet ideaal, maar veiligheid primeert. We hopen dat we deze stukken ooit terug kunnen uitpakken én op een veilige manier bewaren. Zo kunnen we de conditie beter opvolgen. Daarnaast willen we een beleid over hoe die stukken op termijn terug een publieke functie kunnen krijgen. Het asbestprobleem oplossen is momenteel, financieel gezien, niet haalbaar.” ■

Foto Ilse Bogaerts: © War Heritage Institute
Foto Silke De Smet en Veerle Van den Abeele: © Erfgoeddepot Trezoor

Joeri Januarius is doctor in de geschiedenis en gediplomeerde in de journalistiek. Hij is coördinator van ETWIE, de Expertisecel voor Technisch, Wetenschappelijk en Industrieel Erfgoed van het Industriemuseum in Gent.

Bronnen en literatuur

1. In 2018 had het WHI al een asbest-risicoanalyseproces opgestart. Het WHI is o.a. de eerste erfgoedorganisatie in België die asbestveilige vitrines liet ontwerpen. Over dit project leest u meer op de Erfgoedwijzer, <https://faro.be/kennis/projectfiches/brussel-militair-asbest-erfgoed-conserveren-verpakken-verplaatsen-en>

EEN GIFTIGE CALAMITEIT

In de Stiftung für Kunst, Kultur und Geschichte (SKKG) in het Zwitserse Winterthur kwam asbeststof in een hele collectie terecht, via luchtcirculatie. *Enter* een groot reinigingsproject met lagedrukzones in gecontamineerde gebieden, passende bescherming voor het personeel en een uitgekiende planning door een interdisciplinair team. Daardoor konden de gecontamineerde zones stap voor stap worden gereinigd en opnieuw gevuld.

Karin von Lerber | Vertaling: Julie Lambrechts

Bruno Stefanini (1924-2018), een vastgoedinvesteerder uit Winterthur, bouwde zo'n zes decennia aan zijn verzameling met schilderijen, sculpturen, huishoudelijke voorwerpen, meubels, speelgoed, militaria, boeken, kunst op papier en meer. Hij bewaarde zijn schatten op verschillende locaties. In 1980 droeg hij zijn collectie en zijn vermogen over aan de *Stiftung für Kunst, Kultur und Geschichte*¹ in Winterthur. Die richt zich op activiteiten rond de collectie en financiert ook initiatieven over cultureel erfgoed. De collectie bevat zo'n 250.000 items en is gedocumenteerd in een databank van 100.000 records.

ASBEST, WAT NU?

Tijdens een test op verontreiniging met insecticide werd op het oppervlak van een aantal objecten een contaminatie met asbesthoudend stof ontdekt. Bijkomend onderzoek maakte duidelijk dat alle objecten die in een bepaald pand waren opgeslagen verontreinigd waren met asbeststof – in totaal ging het om ongeveer 200.000 voorwerpen. De oorzaak van deze verontreiniging was waarschijnlijk een verbouwing in het verleden. De verspreiding gebeurde via de lucht. Hoewel de collectie objecten bevat die asbesthoudend zijn, leken deze voorwerpen niet de bron van de verontreiniging te zijn.

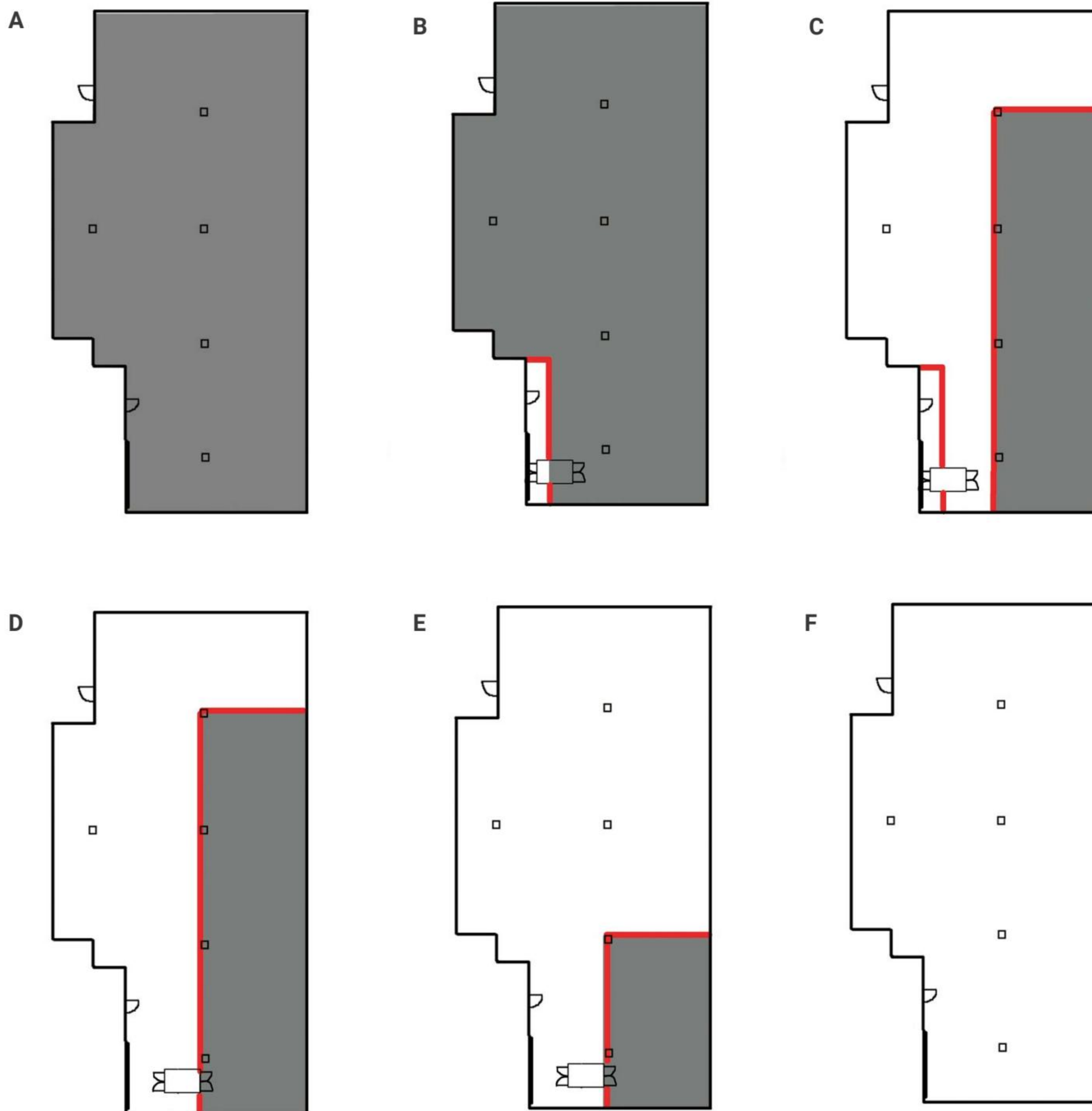


De bouw van scheidingswanden. De zonewand bestaat uit houten kozijnen vastgezet met wiggen, brandvertragende plastic folie en speciale stofdichte plakband die over naden of voegen werd geplakt. © SKKG



De collectieobjecten uit het rechter gedeelte van de ruimte werden in het linker gedeelte gecompriëerd opgeslagen. Lage druk werd geïnstalleerd (zie helemaal achteraan). © SKKG

»



© Prevert

Legende

- Gecontamineerd
- Zonewand
- Luchtsluis

A. De gecontamineerde depotruimte.
B. Een kleine voorzone werd gebouwd om de bouw van de zonewand en de sluisen voor objecten en personen in de gehuurde depotruimte mogelijk te maken.
C. Nadat alle objecten in een bepaald deel van de ruimte waren verwijderd en schoongemaakt, werd een nieuwe binnenzonewand gebouwd, werd de ruimte tussen de twee wanden (inclusief de zonewanden) schoongemaakt en werd de vrije ruimte getest. Hierna werd de luchtsluis verplaatst naar de binnenwand.

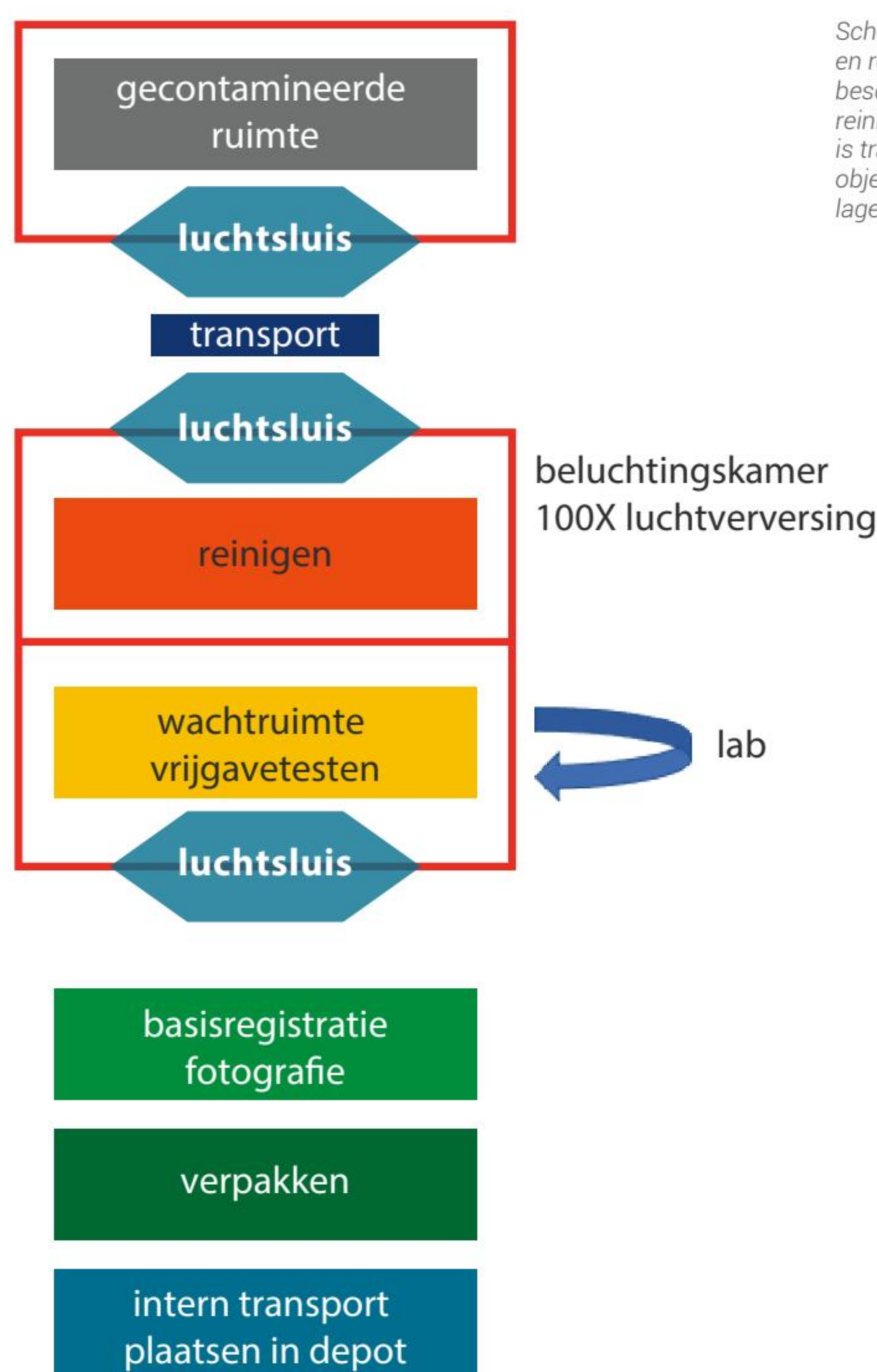
D. Bij de eerste terugbouw kunnen schone objecten terug naar de schone ruimte in dezelfde ruimte met verontreinigde collectie maar gescheiden door een zonewand en beschermd door de lage druk in de gecontamineerde zones.
E. Daarna volgt een tweede terugbouw van zones na het reinigen van de lege zone, zodat meer gereinigde objecten terug in de schone ruimte kunnen worden geplaatst.
F. Deze procedure kon zo vaak als nodig worden herhaald totdat de volledige opslagruimte inclusief de collecties schoon was.

Zoals u elders in dit dossier kunt lezen, kunnen asbestvezels ingeademd worden. Omdat ze niet worden afgebroken blijven ze in de longen achter, met verschillende levensbedreigende vormen van kanker en buikvliesontsteking tot gevolg. Alle landen in Europa en ook vele daarbuiten hebben wetten die gezondheidsbeschermingsmaatregelen verplichten voor het werk met losgebonden asbestmaterialen. Collecties waarin aan de oppervlakte asbesthoudend stof wordt aangetroffen, mogen alleen onder beschermende maatregelen worden behandeld. De collectie gebruiken is in die omstandigheden onmogelijk.

GENOMEN MAATREGELEN

Terug nu naar Winterthur, waar een hele collectie moest gereinigd worden. In 2019 schakelde de SKKG een ad-hoc team in dat eerder een andere collectie had ontsmet. Het team bestond uit een asbestverwijderingsbedrijf, een bedrijf gespecialiseerd in de analyse van verschillende verontreinigingen en een conservator.²

Eerst werden de gecontamineerde collecties fysiek gescheiden van de niet-gecontamineerde zones met een wand van houten kozijnen en vlamvertragende plastic folie. De kozijnen werden aan elkaar geschroefd, maar de volledige wanden werden alleen



Schema met de verschillende werkzones van het SKKG schoonmaak- en registratieproject. Verontreinigde zones, waar volledige beschermende kleding nodig was, zijn in rood omlijnd. Als de reinigingszone naast de verontreinigde ruimte kan worden geplaatst, is transport niet nodig. Indien transport noodzakelijk is, moeten objecten ofwel stuk voor stuk worden verpakt ofwel in een gesloten lagedrukcontainer worden vervoerd. © Prevert

vastgezet met wiggen tussen plafond en vloer; om te voorkomen dat er gaten in de constructie van de opslagruimte werden gemaakt. De gecontamineerde zones werden op onderdruk gehouden, met de laagste druk in de reinigingszone. Lage druk werd gecreëerd met verschillende aspirators uitgerust met ULPA-filters³ die de fijne stofdeeltjes uit vervuilde lucht verwijderen met een output tot 6.000m³/h.

De toegang tot de gecontamineerde zones verliep via luchtsluiskamers. Personeel werd beschermd met aangepaste veiligheidskledij, een luchtzuiverend ademhalingsapparaat en een beschermkap of een volledig of halfgelaatsmasker, afhankelijk van de mate van de contaminatie. De objecten gingen van de vervuilde opslag naar de beluchtungskamer en vervolgens naar de reinigingszone. Mensen bleven in hun werkgebied.

Reiniging bestond uit een combinatie van handelingen en instrumenten als aspiratie, borstelen, perslucht en latexsponzen. Daarbij werden altijd overlappende bewegingen gebruikt van zacht naar groter gereedschap, wat ervoor zorgde dat alle gebieden werden behandeld. De reiniging werd gevolgd door testen, waarbij de objecten in een retentiezone wachtten tot de laboratoriumresultaten er waren. Alleen asbestvrije objecten konden opnieuw langs de luchtsluiskamer passeren. Objecten met restverontreiniging werden opnieuw gereinigd. De details van de reinigings- en testprotocollen werden gepubliceerd.⁴

Hoe worden verschillende ruimtes achtereenvolgens schoongemaakt, getest en opnieuw gevuld met objecten?

STAPSGEWIJZE TERUGBOUW VAN ZONES

Hoe worden verschillende ruimtes achtereenvolgens schoongemaakt, getest en opnieuw gevuld met objecten? Bij de meeste collecties wordt de volledige ruimte van het depot benut. Als contaminatie wordt geconstateerd, zijn er drie mogelijkheden:

»

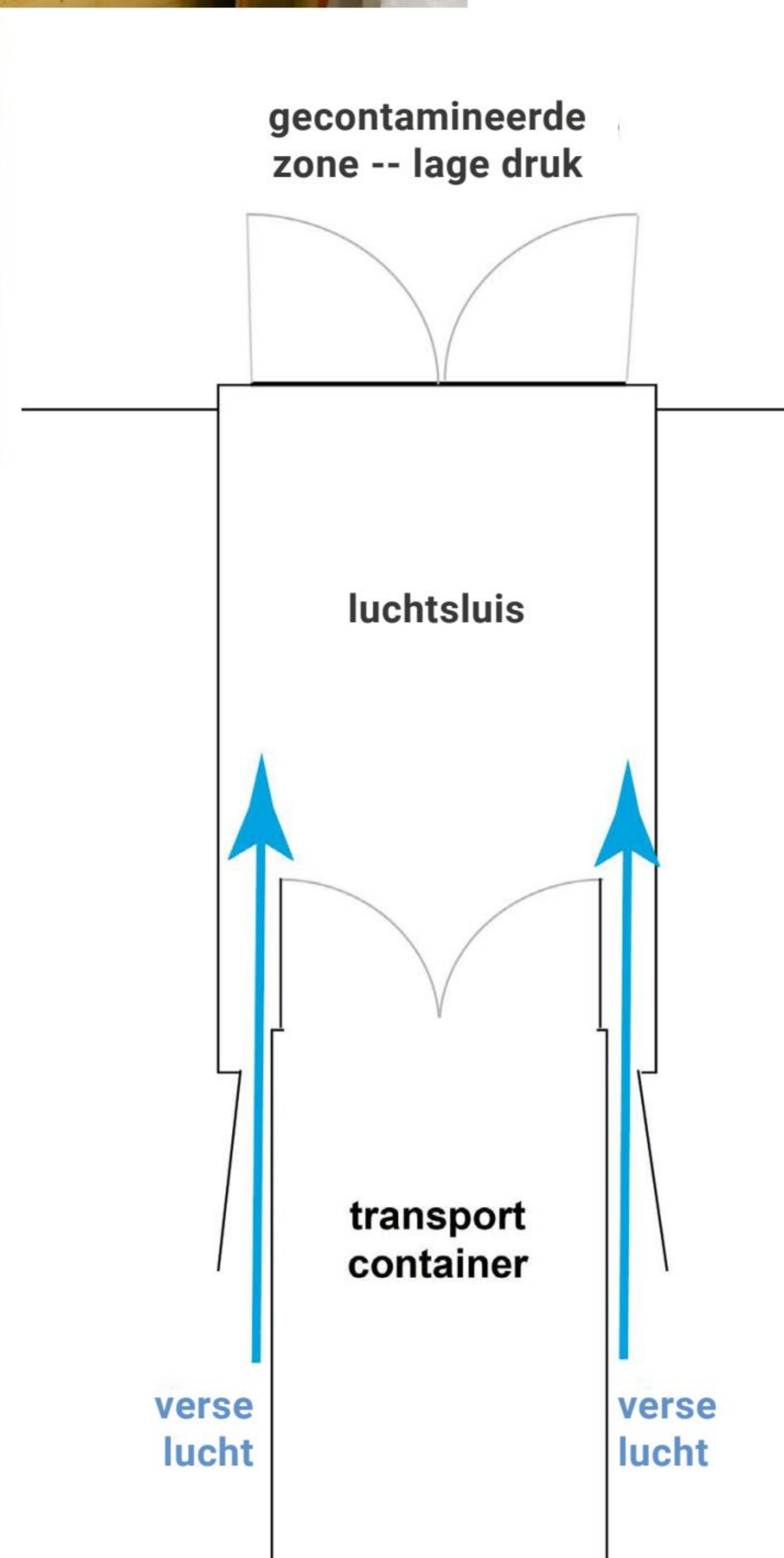
- de collectie ter plaatse reinigen;
- elk object dubbel verpakken in overeenstemming met de bestaande wetgeving en transporteren naar een externe locatie voor reiniging en tijdelijke opslag;
- (delen van) de collectie afvoeren in overeenstemming met de wetgeving.

Die laatste optie wordt meestal niet overwogen, en het vervoer van gecontamineerde objecten is peperduur.



In-huis transport van gecontamineerde objecten en van personen tussen gecontamineerde zones gebeurde met houten transportcontainers die onder lage druk werden gehouden. De lagedrukapparatuur is te zien op het dak en de stroomvoorziening (accu) onder het raam. © SKKG

Schematische weergave van de container aangesloten op een luchtsluis. Door de lage druk in de verontreinigde zone wordt schone lucht langs de geopende deuren van de container naar de verontreinigde zone getrokken, waardoor de deuren schoon blijven. © Prevert



Rest het op locatie schoonmaken en, indien nodig, het tijdelijk verplaatsen van een deel van de gereinigde objecten naar een tijdelijke opslag om ruimte vrij te maken. Voordat de collectie wordt verplaatst, moeten de bestaande organisatiesystemen worden beoordeeld en vastgelegd. Afhankelijk van de instelling zijn er verschillende afspraken en doelstellingen. Moeten thematische groepen objecten bijvoorbeeld bij elkaar blijven, of moet de opstelling op elke plank exact worden gereproduceerd? In onze ervaring is het gebruik van kleuren en logo's om de rangschikkingsystemen te identificeren zeer nuttig gebleken. Cijfers en minimale tekst worden alleen op secundair niveau gebruikt.

Onderstaande casus toont de reiniging op locatie van een van de SKKG-depots. In een eerste stap werd de collectie teruggebracht tot een compactere vorm in enkele ruimtes om de toekomstige werkruimte te kunnen schoonmaken. Er was nood aan een kleedkamer, luchtsluizen en ruimtes voor reiniging, vrijgavetesten, retentie, registratie en fotografie. Er was ook een 'wachtruimte' nodig voor objecten die wachtten op registratie of voor transport naar een externe opslag. De inrichting van de werkzones was zo gepland dat de verontreinigde zone stapsgewijs kon afgebouwd worden. De werkzones werden fysiek gescheiden van de verontreinigde zones. In alle verontreinigde zones werd lage druk geïnstalleerd en de leeggemaakte ruimtes werden schoongemaakt. Na het testen konden de werkruimtes worden geïnstalleerd en kon het schoonmaken beginnen. Telkens wanneer een deel van een kamer leeg was, werd een binnenwand gebouwd, de afgesneden lege ruimte schoongemaakt


en werden testen uitgevoerd. Nadat een ruimte was vrijgemaakt, werd de binnenwand de nieuwe zonewand, kon de vorige buitenzonewand worden gedemonteerd en kon het schoongemaakte deel van de kamer vanaf de schone kant worden betreden en hergebruikt voor de opslag. Elke kamer, inclusief de reinigings-, opruimings- en retentiezones zelf met al hun apparatuur, werd geleidelijk gelegeerd en schoongemaakt. Een van de projecten behandelde 63.000 objecten met drie reinigings- en twee fotografiestations. Op de werf werkten 30 personen, waarvan 22 voltijds, goed voor een totaal van 2.285 werkdagen gedurende 7,5 maanden. Een kleinere groep personeel werkte nog twee weken voor de installatie en ook een week voor voltooiing en opruiming.

LADEN EN LOSSEN

Als ruimten met gecontamineerde objecten zich in een niet-verontreinigd gebouw bevinden, moeten

objecten in huis worden verplaatst zonder andere delen van het gebouw te contamineren. In een ander project voor de SKKG werden twee transportcontainers van hout gebouwd, voorzien van een lage-drukunit en een ononderbroken stroomvoorziening. Voor het laden en lossen sluiten zij aan op de luchtsluizen. Door de sterke lage druk in de verontreinigde zones wordt schone lucht langs de containers naar de verontreinigde zones gezogen, waardoor de geopende deuren van de containers schoon blijven.

Samenvattend kunnen we stellen dat, hoewel elk schoonmaakproject anders is, strategische planning en hoge flexibiliteit reiniging op locatie in veel situaties mogelijk maken. Het welslagen van de operatie hangt af van wederzijds vertrouwen, relaties met collega's en de gedeelde doelen tussen alle betrokkenen. ■

 Karin von Lerber is codirecteur van Prevert, een adviesbureau met focus op preventieve conservering van cultureel erfgoed. De voorbije jaren leidde ze diverse collectiebrede asbest- en schimmelreinigingsprojecten.⁵

Bronnen en literatuur

1. www.skkg.ch
2. Anliker AG, Emmenbrücke <https://www.anliker.ch/de/bauunternehmung/erneuerungsbau/schadstoffsanierung/asbestsanierungen.php>, bafob GmbH, Bern <https://bafob.ch/en> en Prevert GmbH, Winterthur www.prevert.ch. Omdat tijdens de twee SKKG-projecten alle objecten werden geregistreerd, gefotografeerd en verpakt voor opslag en toekomstig transport, was er een vierde partner, een registrar van Steiner-Kunst GmbH, <http://www.curator-on-demand.com/>. Deze onderdelen van het project zijn echter niet gerelateerd aan asbestsanering en worden daarom niet behandeld in dit artikel.
3. ULPA-filters behoren tot filterklasse 15 (HEPA = klasse 10).
4. K. von Lerber, S. Baumann en D. Gervasi, 'Decontaminating an entire museum collection affected by asbestos'. In: J. Bridgland (ed), *Transcending Boundaries: Integrated Approaches to Conservation. ICOM-CC 19th Triennial Conference Preprints, Beijing, 17-21 May 2021*. Paris: International Council of Museums, 2021. Zie: <https://www.icom-cc-publications-online.org/4354/Decontaminating-an-entire-museum-collection-affected-by-asbestos> en: K. von Lerber, *Reinigung von asbestkontaminierten Sammlungen – ein interdisziplinäres Grossprojekt. Presentation for VDR-Arbeitssicherheits-Seminar, Verband der Restauratoren VDR, 05.05.2021*, <https://www.prevert.ch/download/file/136-asbest-vdr>.
5. De auteur dankt textielconservator Jane Hutchins voor haar hulp bij het schrijven van dit artikel.

Atlantis

Platform voor collectiebeheer en online presentatie

Atlantis is een volledig webbased oplossing voor collectiebeheer en het online publiceren van erfgoedcollecties. Kenmerken van Atlantis zijn: gebaseerd op internationale standaarden, géén gebruikerslicenties, onbeperkt support en krachtige publicatie-, zoek- en integratie-functies.

Online presentatie van collecties is naadloos onderdeel van de oplossing waarmee Atlantis volledig integreert binnen uw eigen website of websites van derden. Collecties uit systemen van derden worden met Atlantis samengesmeed tot één geïntegreerd geheel.

Erfgoedwebsites van DEVENTit zijn toegankelijk en onderscheidend in vormgeving en werking. Door toepassing van de nieuwste technieken en standaarden wordt bezoekers een optimale erfgoedbeleving geboden.

☎ 033-2992277
 ✉ office@deventit.nl
 🌐 www.deventit.nl

DEVENTit
 Developers & Inventors in IT



DEVENTit is ISO 27001 gecertificeerd.



Atlantis is NEN 2082 gecertificeerd.

Beleef het Erfgoed

- Archief- en inventaris
- Beeldbank
- Museum
- Bedrijfshistorie
- Bibliotheek
- Archeologie
- Bouwdossiers
- Kranten en tijdschriften
- Akten en registers

“We moeten het over asbest hebben”

Als we denken aan asbest, denken we vooral aan de producten die gemaakt zijn met dit mineraal. Wat veel minder op de radar staat, is de impact die de verwerking van het mineraal gehad heeft (en nog altijd heeft) op die regio's waar grote asbestverwerkende bedrijven actief waren (en/of zijn). Het is in die context dat we kennismaken met STOFF vzw, een organisatie die het beladen asbestverleden in het Waasland bespreekbaar wil maken. We schuiven aan de virtuele tafel voor een goed gesprek met voorzitter Hugo De Blende.

Joeri Januarius

STOFF is een jonge vereniging. Hoe is ze ontstaan?

“Het begon met een boek dat Johan de Vos anno 2017 schreef: *Het boek van Sint-Niklaas*.¹ Dat verscheen naar aanleiding van het 800-jarige bestaan van de stad. Daarin beschrijft De Vos verschillende aspecten van het leven in Sint-Niklaas. Een van de hoofdstukken gaat over asbest. In het centrum van Sint-Niklaas, langsheen de spoorlijn Antwerpen-Gent, staat namelijk de fabriek Scheerders Van Kerckhove (SVK). SVK maakte allerlei bouwmaterialen waarin asbest verwerkt werd en dat gedurende een lange periode. In het boek wordt voor het eerst kritisch naar die geschiedenis gekeken. Dat heeft wel wat opschudding veroorzaakt bij de bevolking, en ook bij het stadsbestuur.”

“In opvolging van het boek is Johan met een aantal mensen gaan praten over de problematiek. Hij toetste ook de mogelijkheden af om met een beperkte groep rond dit thema initiatieven te nemen. De mensen die hij daarvoor contacteerde, waren mensen die hij van vroeger kende, vanuit

de Academie Beeldende Kunsten in Sint-Niklaas. Johan was er directeur, ik voorzitter van de adviesraad, Eric student en Veerle deed het secretariaatswerk. Dat was een handig begin, omdat we elkaar al kenden. En die gesprekken hebben eind 2018 geleid tot de oprichting van STOFF.”

Bent u betrokken bij de asbestproblematiek in Sint-Niklaas?

“In mijn directe omgeving is er niemand die ziek werd of overleden is als gevolg van asbestblootstelling. Dat geldt trouwens voor iedereen die nu in het bestuur zit. Ik was in de beginjaren van mijn carrière regionaal vrijgestelde voor de Kristelijke Werknemersbeweging (KWB) in het Land van Waas. Vanuit die verantwoordelijkheid heb ik veel contacten gehad met arbeiders en bedienden die werkten in bedrijven in Sint-Niklaas en de rest van het Waasland. De Boelwerf in Temse, een van de grootste Belgische scheepswerven, was een van die bedrijven. Ik wist vanuit die contacten hoe nonchalant sommige werkgevers met asbest omgingen. Maar dat is dan ook de enige manier waarop ik ermee in contact ben gekomen.”



Jullie hebben een groot engagement om de asbestproblematiek in de regio ken- en bespreekbaar te maken. Kan u de asbestproblematiek eerst even schetsen?

“Het massale gebruik van asbest vroeger zadelt ons vandaag op met twee problemen. De milieuproblematiek aan de ene kant, en de gezondheidsproblematiek aan de andere kant. De Vlaamse overheid heeft een plan om Vlaanderen asbestveilig te maken tegen 2040. De OVAM schat de aanwezigheid van asbest in gebouwen en infrastructuur van vóór 2001 op 2,3 miljoen ton. Als we Vlaanderen asbestveilig willen maken, dan staan we voor een massaal probleem van afbraak, vervoer en opslag van asbest. Dat moet op een veilige manier gebeuren die niet belastend is voor het milieu en al evenmin voor de gezondheid van mensen. Een grote

We willen de gezondheidsproblematiek die gepaard gaat met asbest in de openbaarheid brengen, bespreekbaar maken, en we sturen ook aan op een erkenning van dit probleem. We hopen dat er ten aanzien van de slachtoffers erkend wordt dat er in het verleden fouten zijn gemaakt.

uitdaging die weliswaar niet de focus is van onze vzw. Er bestond overigens al een lokale actiegroep ‘Asbeststort Dicht’ die de asbestvervuiling ter harte nam. Die zette juridische stappen tegen het onveilig storten van asbest in de kleiputten van SVK – het bedrijf werd veroordeeld. Wij focussen ons op de gezondheidsproblematiek. De gevolgen van de blootstelling aan asbest zijn verregaand. Het zijn niet alleen mensen die in asbestverwerkende bedrijven gewerkt hebben die ziek

worden, maar ook gezinsleden en omwonenden van de fabrieken. En niet te vergeten: ook veel doe-het-zelvers.”

Waar liggen jullie accenten omtrent de asbestproblematiek? En hoe zijn jullie hiertoe gekomen? »

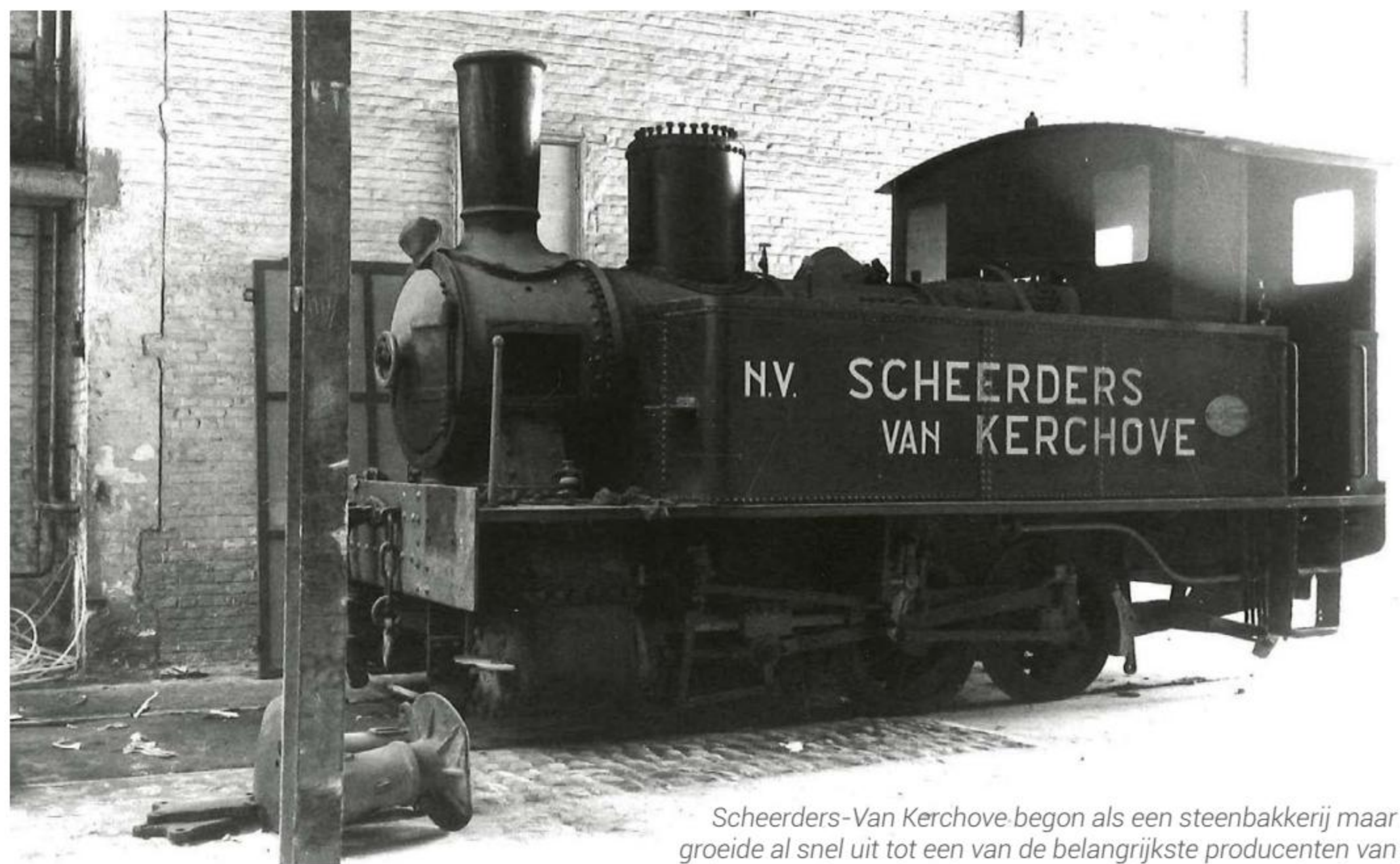
“We zetten vooral in op de gezondheidsproblematiek, omdat we dat een culturele insteek vinden. Wij komen met het bestuur uit de culturele wereld. Cultuur is voor ons de manier waarop mensen met elkaar omgaan.

In het verleden ging men cynisch om met mensen die aan asbest blootgesteld werden. Dit facet van het asbestprobleem komt vandaag veel te weinig aan bod. Er wordt over gezegd – meer nog, het is bijna een taboe. Erover spreken ligt echt heel moeilijk. Dat is de reden waarom we een culturele invalshoek gekozen hebben. We hebben dat toen als volgt geformuleerd: ‘We willen de gezondheidsproblematiek die gepaard gaat met asbest in de openbaarheid brengen, bespreekbaar maken, en we sturen ook aan op een erkenning van dit probleem. We hopen dat er ten aanzien van de slachtoffers erkend wordt dat er in het verleden fouten zijn gemaakt.’ Onze baseline luidde aanvankelijk dan ook: ‘Een stem geven aan asbestslachtoffers.’

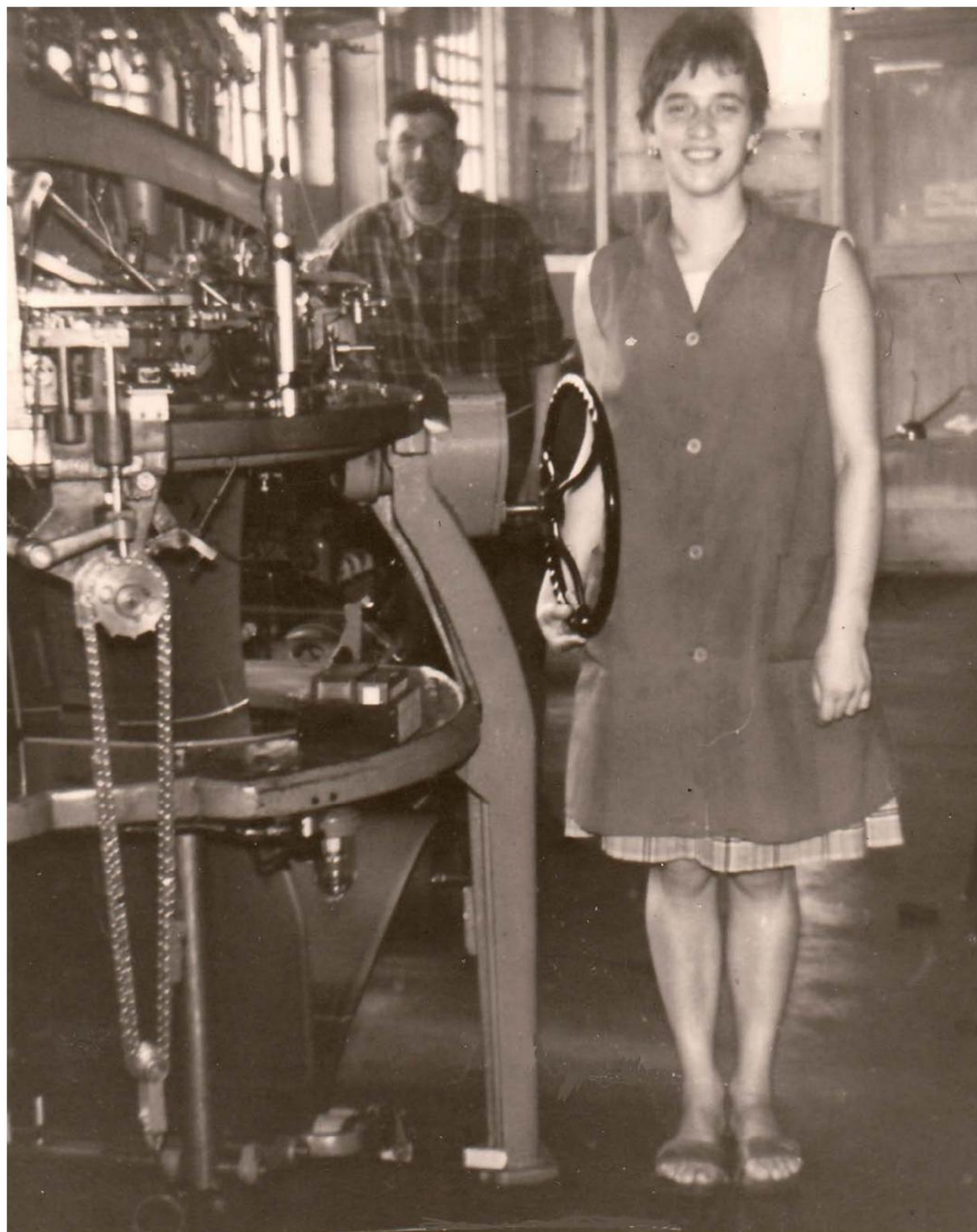
In de loop van de werking hebben we de accenten toch een beetje verlegd. We benoemen de gevolgen voor de gezondheid van asbestblootstelling meer en meer als ‘lastig erfgoed’. Het is een deel van de industriële geschiedenis van het Waasland waarover niets gezegd wordt en die ook niet beschreven wordt ... Het is een verzwegen en onverwerkte geschiedenis. We willen die leemte uit het verleden van de regio aanvullen. De baseline van vandaag luidt: ‘De verzwegen en onverwerkte geschiedenis van het onrecht dat asbestslachtoffers is aangedaan beschrijven, registreren en bewaren voor de toekomst.’ Om dat te realiseren hebben we een eigen manier van werken: we spreken met asbestslachtoffers of nabestaanden en nemen die gesprekken op. Hun verhalen zijn authentiek, doorleefd en dikwijls ook erg confronterend. We vinden het belangrijk dat deze getuigenissen bewaard worden. Als kleine vereniging hebben we niet de mogelijkheid om dat op een professionele manier te doen, volgens de regels van de erfgoedwerking. Daarom werken we samen met ETWIE, dat op een deskundige wijze de uitgeschreven en geregistreerde gesprekken bijhoudt.”

Hoe is de vzw de afgelopen jaren geëvolueerd?

“STOFF is geen ledenvereniging in de strikte zin van het woord. Wij rekruteren geen leden, wij vragen



Scheerders-Van Kerchove begon als een steenbakkerij maar groeide al snel uit tot een van de belangrijkste producenten van bouwproducten in asbest. © Agentschap Onroerend Erfgoed



Christiane Thijs, een van de vele asbestslachtoffers in het Waasland, poseert hier tijdens haar werk in een van de vele breigoedfabrieken in Sint-Niklaas. Haar verhaal is te boek gesteld door Johan de Vos. Foto: familie Thijs

ook niet om bij ons aan te sluiten en lidgeld te betalen. We bereiken wel verschillende doelgroepen, op verschillende manieren. Op de eerste plaats gaat het om de mensen die we interviewen: de asbestslachtoffers en hun familie. Zij zijn voor ons de belangrijkste groep in de werking. Maar we bereiken ook geïnteresseerden via ons tijdschrift *STOFF A*; zij betalen abonnementsgeld. En via de

nieuwsbrief en website bereiken we dan weer een bredere groep, net zoals met de activiteiten die we organiseren. We hebben op dit ogenblik ongeveer een dertigtal interviews afgenomen; het tijdschrift wordt uitgestuurd naar 120 adressen. We zien ook wel dat onze werking ruimer



Het bestuur van STOFF vzw samen met de asbest-collega's Joeri en Peter: het begin van een mooie samenwerking.
© ETWIE

bekend raakt en gewaardeerd wordt. We werken bijvoorbeeld samen met Op Stoapel, een erfgoedvereniging die het scheepsbouwerfgoed van de vroegere Boelwerf als thema heeft. We werken ook goed samen met de longartsen van VITAZ, het ziekenhuis in Sint-Niklaas. Zij ondersteunen ons als het om medische aangelegenheden gaat. We werden ook door UZA/UA gecontacteerd met de vraag om samen een infosessie te organiseren over nieuwe hoopgevende therapieën voor de behandeling van longvlieskanker. En onlangs is een onderzoek gestart in samenwerking met de VUB over rouwverwerking bij nabestaanden van asbestslachtoffers.”

De belangrijkste doelgroep zijn dus de slachtoffers en families. Hoe gaat het afnemen van die interviews in zijn werk?

“Die interviews zijn de basis van onze hele werking. Dat klinkt eenvoudig, maar dat is het niet. Het is echt uitdagend om asbestslachtoffers op het spoor te komen. Er bestaat geen register van slachtoffers en zij die wel over namen beschikken zijn meestal gebonden aan het beroepsgeheim. Daarom maken we gebruik van het sneeuwbaaleffect: we interviewen iemand die op zijn of haar beurt iemand kent ... Andere manieren hebben we ook geprobeerd, zoals oproepen in de regionale pers om met ons contact op te nemen, maar dat had weinig succes. Als we iemand getipt krijgen, dan nemen we contact op met die persoon en vragen we of we kunnen langskomen voor een gesprek. We doen dat het liefst bij de mensen thuis, in een vertrouwde omgeving. In de woning vind je gemakkelijker aanknopings-

punten om het gesprek op gang te brengen, zoals foto's. Je ziet ook veel beter hoe mensen omgaan met verlies. We hebben geen vast stramien voor zo'n gesprek en laten het vrij gebeuren. Als we zouden werken met een gestandaardiseerde vragenlijst, zou de authenticiteit van het verhaal verloren gaan. Dat is precies wat we *niet* willen. We maken wel op voorhand aan de geïnterviewden duidelijk wie we zijn en waarom we interviews afnemen. Wat met de inhoud van de interviews mag gebeuren wordt vastgelegd in een overeenkomst tussen de geïnterviewde en STOFF. De uitgeschreven getuigenis wordt ook altijd terugbezorgd aan de geïnterviewde om te kijken of er nog zaken moeten aangepast worden. De gesprekken uitschrijven doen we trouwens heel letterlijk. We respecteren de stijl en de woorden die de mensen gebruiken.

We merken daarbij dat deze gesprekken een middel zijn om het verleden te verwerken. Dit hangt uiteraard ook af van het ogenblik waarop het interview plaatsvindt, kort of lang na een overlijden. Mensen zeggen vaak: ‘Ik ben blij dat ik mijn verhaal heb kunnen doen, het heeft me deugd gedaan.’ De verhalen zijn natuurlijk heel intiem: het gaat over ziekte en dood ... niet iets wat je aan de eerste de beste vertelt. Het is soms nodig om in verschillende fases te werken. Er is soms tijd nodig om vertrouwen te wekken.”

Dat vertrouwen opbouwen lijkt me inderdaad essentieel in de manier waarop jullie werken. Er zijn ondertussen een dertigtal interviews afgenomen. Herkent u bepaalde verhaallijnen tijdens de

gesprekken? Of zijn het telkens individuele verhalen, telkens anders?

“Elk verhaal is heel persoonlijk. Als het gaat over gevoelens, emoties ... dan is elk interview uniek. Die emoties gaan van gelatenheid tot woede en de vele variaties daartussen. Soms wordt een gesprek geweigerd omdat de nabestaande alles achter zich wil laten en alleen nog naar de toekomst kijkt. Of men wil niet voluit spreken uit loyaliteit aan de vroegere werkgever. Woede komt voort uit het onrecht dat is aangedaan of omdat er geen juridisch verhaal mogelijk is ten aanzien van degene die het probleem veroorzaakt heeft. Waar wel bepaalde lijnen in kunnen getrokken worden is het ziekteproces.”

Tegen 2040 moet Vlaanderen asbestveilig zijn. Hebben jullie in dat kader nog een wens voor de toekomst?

“Ik heb twee wensen; de eerste heeft te maken met de slachtoffers. Ik hoop dat de medische wetenschap verder vooruitgang maakt in de behandeling van asbestgerelateerde ziekten. Het is hoopvol dat er lichtpunten zijn in de behandeling van mesothelioom, een ziekte die tot nog toe geen enkel perspectief bood. Ik hoop ook dat er op een bepaald moment ook publieke erkenning komt voor het onrecht dat asbestslachtoffers werd aangedaan. Dat zou voor de asbestslachtoffers zelf toch een belangrijke stap vooruit zijn. En voor onze vzw hoop ik op continuïteit. Gezien de leeftijd van sommige bestuurders moeten we daar dringend werk van maken. Maar oplossingen liggen niet voor de hand.” ■

<https://www.stoffvzw.be>

 Joeri Januarius is doctor in de geschiedenis en gediplomeerde in de journalistiek. Hij is coördinator van ETWIE, de Expertisecel voor Technisch, Wetenschappelijk en Industrieel Erfgoed van het Industriemuseum in Gent.

 Bronnen en literatuur

1. Zie: <https://faro.be/blogs/roel-daenen/sint-niklaas-800-jubileumjaar-en-boek>

OP ZOEK NAAR EEN BELADEN VERLEDEN

Ons land heeft niet alleen de bedenkelijke reputatie van asbestkampioen te zijn; we kampen ook met een perceptieprobleem rond asbest. Tot die conclusie komt sociaal geografe Laura Van den Borre in haar onderzoek naar arbeidsveiligheid in België.¹ Na decennia volop waarschuwen voor de gevaren van asbest, blijft de algemene kennis over dit mineraal relatief beperkt.

Joeri Januarius

En is asbest nu echt wel zo gevaarlijk als beweerd wordt? Ook die vraag blijft helaas hardnekkig de ronde doen. Asbest is een moeilijk onderwerp om over te praten, zeker in regio's waar er vroeger veel fabrieken actief waren en waar nu veel slachtoffers met asbestgerelateerde ziektes zijn. Dat verleden heeft nog te weinig een plaats gekregen. Tijd dus voor een aantal nieuwe onderzoekssporen.

ASBESTOS MAN

Augustus 1963. Amerikaanse liefhebbers van de strip *The Thing and the Human Torch* staan te drummen voor de deuren van de stripboekenwinkels. Nummer 111 is aangekondigd in de reeks *Strange Tales*. En het belooft een heel speciale editie te worden, want een nieuwe antiheld doet zijn intrede: *Asbestos Man*. Ingenieur en genie Orson Kasloff wordt in het labo waar hij werkt niet geapprecieerd. Hij beslist om zijn intellect te

gebruiken om in de misdaad te stappen en zo grof geld te verdienen. Hij bedenkt een manier om de held van de dag, de licht ontvlambare Human Torch, uit te schakelen zodat hij zonder enig probleem banken kan overvallen ... in een pak uit blauwe asbest versterkt met calcium en ijzer. De Human Torch, die nog niet gehoord heeft over het wonderlijk mineraal, gaat totaal onwetend de strijd aan met *Asbestos Man* en wordt in de eerste ronde zowaar op de vlucht gedreven. Maar, zoals dat gaat met superhelden in het Marvel-universum, bedenkt de Human Torch een plan om Kasloff te klissen en uiteindelijk over te leveren aan de politie. Eind goed, al goed.²

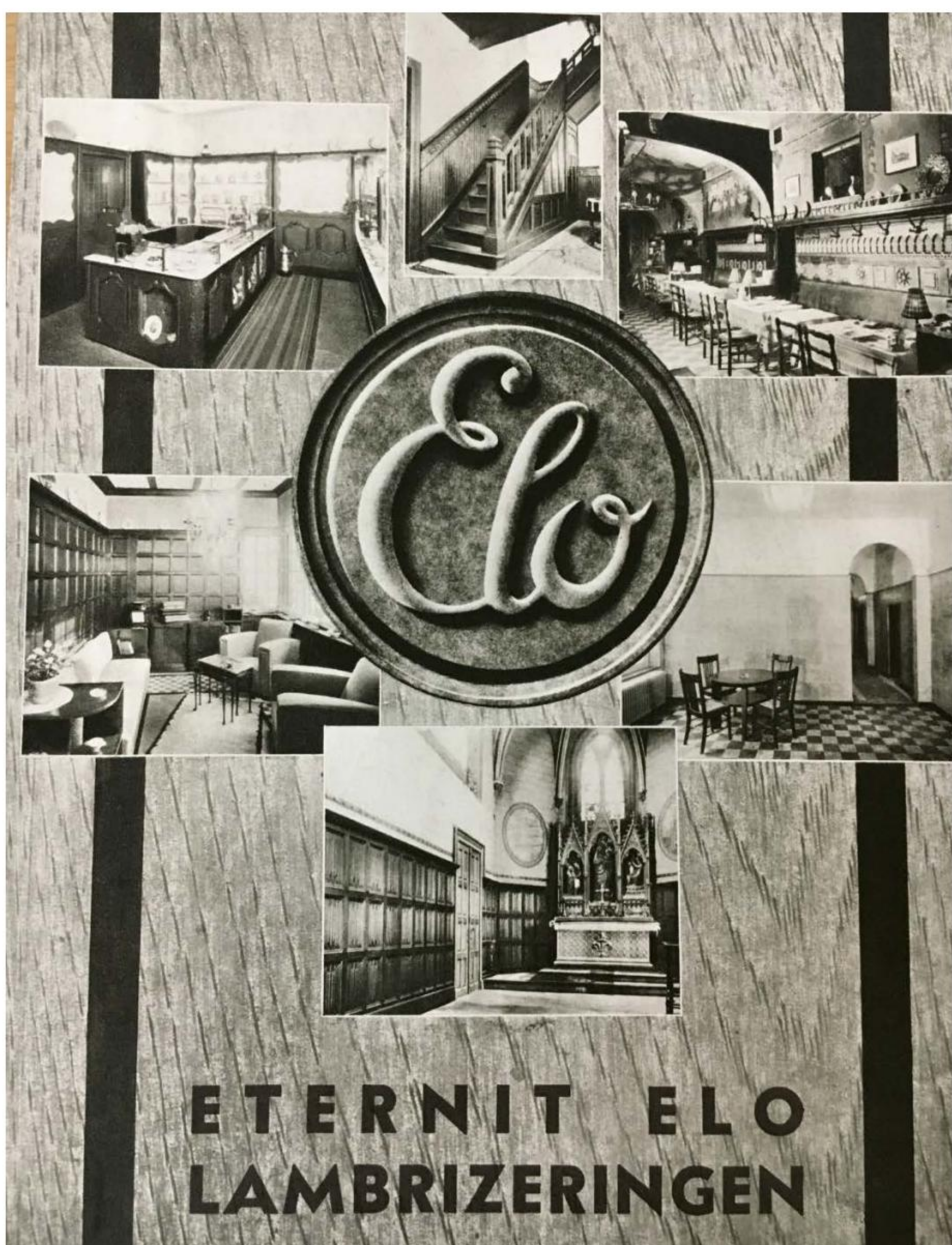
Een figuur à la *Asbestos Man* zegt veel over de tijdgeest van de jaren 60 en 70, toen de marketingcampagnes van de grote asbestmijnen en asbestverwerkende bedrijven op volle toeren draaiden. Het doel was duidelijk: asbestproduc-

»



Links: de marketing van grote bedrijven ging ver. Zo werd ook speelgoed in asbest gemaakt, zoals deze actiefiguur in een brandwerend pak. © Tony Rich, Asbestorama

Onder: de toepassingen van het 'wonderlijke' mineraal gingen soms ver. Zo is er ook asbestsneeuw gemaakt die dient om kerstbomen te decoreren. © ETWIE

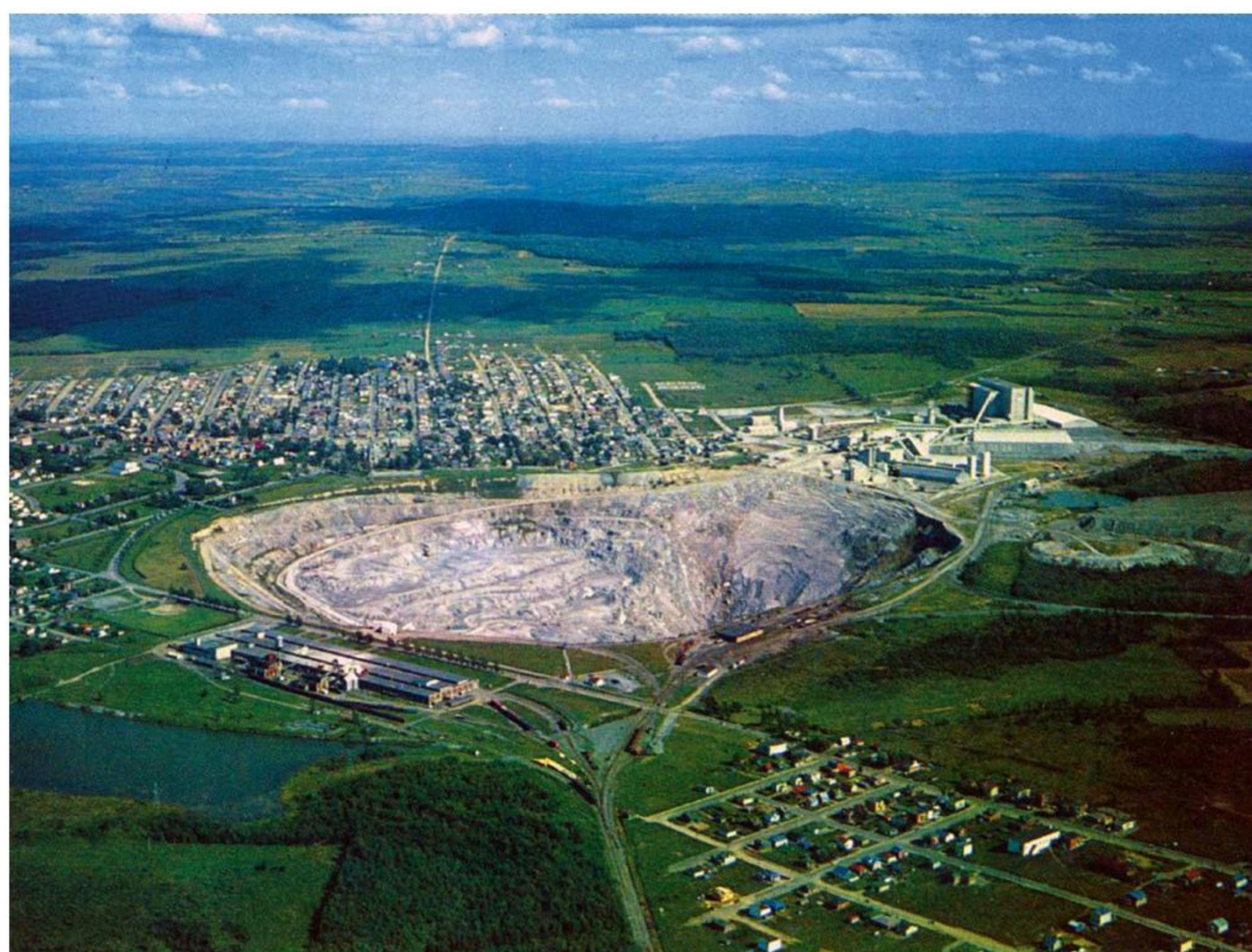


Links: asbest werd in vele toepassingen gebruikt, ook in lambriseringsen. © ETWIE

Boven: reclame voor asbesttoepassing in hout. © Industriemuseum



Er zijn weinig foto's die een inzicht geven in de werking van een Belgische asbestfabriek. Deze foto is genomen in de asbestfabriek J.M. Balmatt in Mol en geeft een goed inzicht in de structuur van dergelijke fabriek. Ook een belangrijke bron dus voor onderzoekers! © Andre Joosse - urbex.nl



Luchtfoto van de Canadese stad Asbestos, waar de openluchtmijn het leven heeft bepaald en nog bepaalt.
© Tony Rich, Asbestorama

ten moesten zoveel mogelijk op een positieve manier onder de aandacht worden gebracht. Over de schadelijke gezondheidsgevolgen, die toen al zeer goed waren gedocumenteerd, werd er wijselijk gezwegen. De onderzoeken die verschenen over de gevaren werden stevast in twijfel getrokken door de artsen van kapitaalkrachtige bedrijven, zoals het onderzoek van Jessica Van Horssen overtuigend aantoonde.³ De focus kwam exclusief te liggen op de wonderlijke kwaliteiten van het mineraal en de vele manieren waarop het in de industrie verwerkt kon worden.

TOXIC HERITAGE

Door het verleden en het erfgoed op een eenzijdige manier of via een dominant narratief te benaderen, zoals de asbestmijnen en -bedrijven dat succesvol deden in de naoorlogse periode, is er volgens het onderzoek van erfgoed specialisten onder leiding van Gustav Wollentz weinig ruimte voor andere, kritische narratieven die bijvoorbeeld het wonderlijke karakter van het mineraal in vraag durven te stellen. Dit zorgt er mee voor dat facetten van ons verleden of erfgoed een beladen betekenis krijgen. Of, zoals Wollentz het stelt, *toxic* – giftig dus – worden. In het geval van asbest is dat niet alleen letterlijk maar ook figuurlijk te nemen: door de manier waarop iets in de markt wordt gezet, kunnen die narratieven generaties later nog altijd dominant blijven. Andere perspectieven krijgen daardoor geen aandacht.⁴

Een andere manier waarop het verleden en het erfgoed *toxic* kunnen worden, aldus Wollentz, is als een onderwerp dat moeilijk ligt wordt doodgezwegen. Als men er niet over praat, dan bestaat het niet. Zoals het interview met STOFF uit Sint-Niklaas in dit dossier duidelijk maakt, is het capteren van de verhalen van asbestslachtoffers geen evidentie. De verhalen in het tijdschrift *STOFF A* van die vereniging maken duidelijk dat het telkens gaat om zeer persoonlijke verhalen over verlies en verdriet.

De focus kwam exclusief te liggen op de wonderlijke kwaliteiten van het mineraal en de vele manieren waarop het in de industrie verwerkt kon worden.

Ieder individu reageert anders op de omstandigheden. Door een verhaal te brengen wordt evenwel een proces in gang gezet dat er mee voor kan zorgen dat dat verleden een plaats krijgt.

Anders ligt het bij de asbestverwerkende bedrijven. Sommige bedrijven hebben onder meer door het asbestverbod uit de jaren 1990 de boeken moeten toedoen; andere bedrijven zijn erin geslaagd om te innoveren en nieuwe toepassingen op de markt te brengen. Toen wij met ETWIE een boek aan het voorbereiden waren over honderdjarige bedrijven in Vlaanderen en Brussel met interessant erfgoed⁵ kwamen de voormalige asbestverwerkende bedrijven ook op onze radar. We wilden het verhaal brengen van een van die bedrijven, op voorwaarde dat er ook een duidelijke passage over dat asbestverleden in de tekst opgenomen werd. Toen het woord asbest werd uitgesproken tijdens een vergadering met het bedrijf, keerde de stemming en werd de prille samenwerking meteen gekelderd. Over dat verleden mocht blijkbaar niet gesproken worden.

SPOREN VOOR TOEKOMSTIG ONDERZOEK

In tegenstelling tot de ons omringende landen ontbreekt het voor onze regio aan een diepgaand onderzoek naar het Belgische asbestverleden. Er zijn veel artikelen en pu-

Inspiratie nodig voor onderzoek? We lijsten alvast een aantal leestips op die u op weg helpen:

Rachel Carson, *Silent Spring*, 1962.

Dit boek blijft een absolute klassieker voor iedereen die zijn eerste stappen wil zetten in het onderzoek naar milieu- en omgevingsgeschiedenis. Het boek is in het Nederlands vertaald als *Dode Lente*. Het zoomt in op de schadelijke gevolgen van de industrie op de onmiddellijke omgeving door het veelvuldig gebruik van pesticiden aan te kaarten.

Johan de Vos, *Christiane Thijs. Een biografie*, 2022.

De Vos is met zijn laatste boek niet aan zijn proefstuk toe. Als fotograaf en gewezen directeur van de academie in Sint-Niklaas heeft hij eerder bij onder meer EPO Uitgeverij gepubliceerd over de geschiedenis van de stad Sint-Niklaas, waar hij nog steeds woont en waarmee hij een haat-liefdeverhouding heeft. Als bezieler van STOFF geeft hij in deze biografie een stem aan een van de vele asbestslachtoffers in het Waasland.

Bram Vandromme, *Asbest. Niet wachten tot het stof gaat liggen*, 2019.

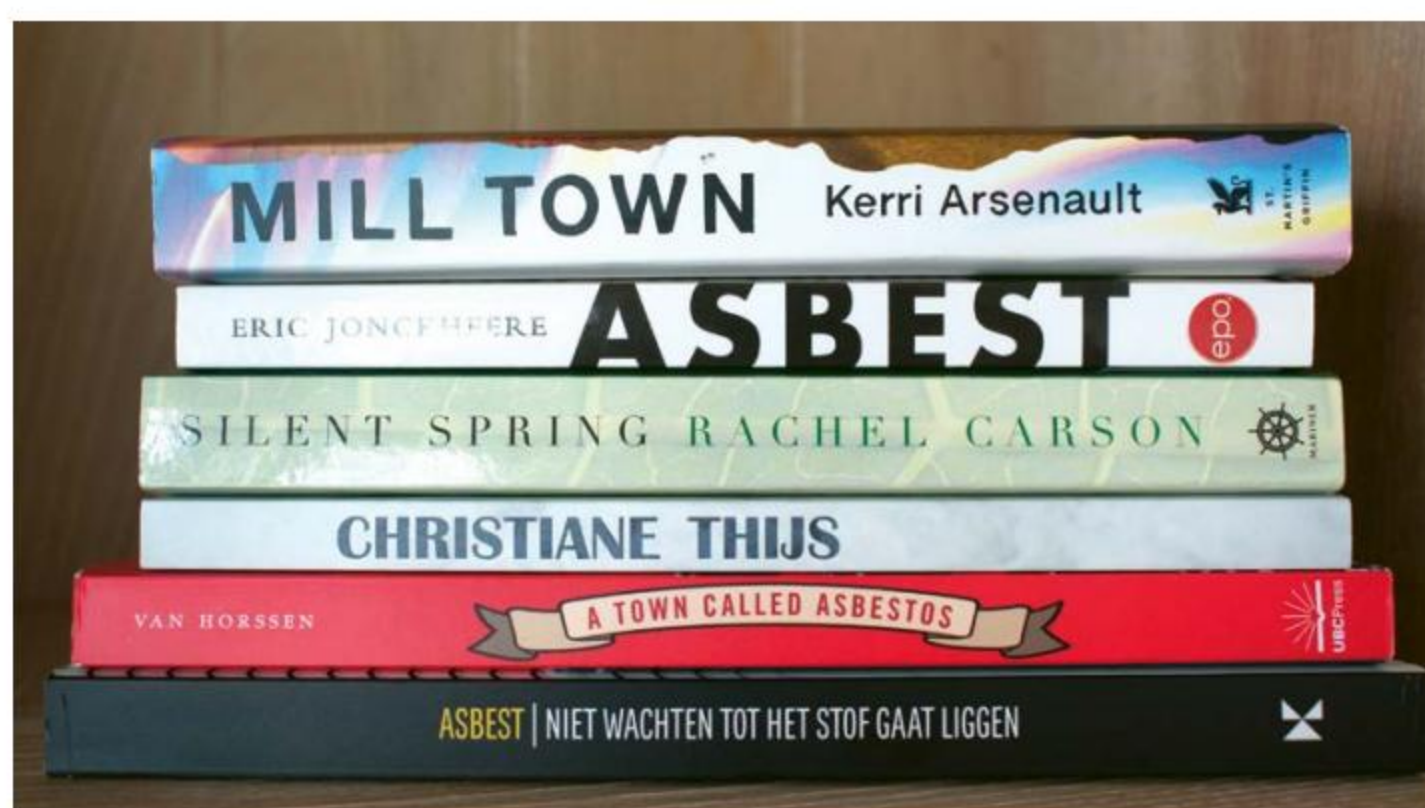
Vandromme is als jurist gespecialiseerd in het omgevingsrecht. Met deze publicatie biedt hij de lezer een houvast in het wetgevend kader rond asbest en het beleid dat zich de komende twintig jaar zal ontwikkelen.

Monika Beunisch, *Feuerfest. Zur Geschichte eines Umweltproblems. Begleitband zu der Ausstellung im Deutschen Hygiene-Museum Dresden*, 1992.

Een must-read voor elke collectiebeheerder, onderzoeker of conservator die van plan is een tentoonstelling te wijden aan asbest. Al in 1992 heeft het Duitse Hygiënmuseum in Dresden geëxperimenteerd met een expo over het mineraal. Niet alleen het veilig tentoonstellen van die objecten vormde een heuse uitdaging, ook het onderzoek naar het gebruik van asbest in Duitsland blijft inspirerend.

Wolfgang E. Höper, *Asbest in der Moderne*, 2008.

Op dit ogenblik nog altijd het meest complete referentiewerk over asbest in Europa, met vooral boeiende inzichten over het belang van asbest voor de industriële geschiedenis. Fris wel eerst die kennis van de Duitse taal op voor u eraan begint.




Een aantal must-reads over asbest.
© ETWIE


blicaties beschikbaar die verschillende facetten van dat verleden (en erfgoed) aanstippen. Maar een globale synthese ontbreekt tot op heden. Het belang van dergelijke studie kan zeker niet onderschat worden. Het onderzoek van Jessica Van Horssen over de Canadese stad Asbestos bijvoorbeeld zorgde ervoor dat er in een zeer gesloten asbestgemeenschap een debat over het moeilijk bespreekbare asbestverleden kon groeien. Een van de resultaten is dat het gemeentebestuur beslist heeft om de naam Asbestos eind 2021 te vervangen door Val-des-Sources. Een nieuwe naam voor een nieuwe gemeenschap en een nieuwe start.

De studie van Van Horssen bewijst dat het voor asbestonderzoek essentieel is om de verschillende perspectieven van het verleden te belichten: de bedrijfsgeschiedenissen (van mijnbouw tot afgewerkt product), het verhaal van de vakbonden en de lokale gemeenschappen die vaak afhankelijk waren van de bedrijven, het verhaal over het medisch onderzoek en de slachtoffers, het verhaal over de rol van de politiek en de lokale besturen, en tot slot, de rol van de media in de berichtgeving over asbest.

De grootste uitdaging voor het onderzoek ligt ongetwijfeld in het toegang verkrijgen tot de bedrijfsarchieven. De gedrukte jubileumpublicaties van asbestbedrijven zijn gelukkig vlot terug te vinden in gespecialiseerde bibliotheken; hetzelfde geldt voor een aantal productcatalogi die te raadplegen

zijn in technische musea. Een rondvraag naar aanleiding van dit artikel leert dat voor asbestbedrijven die in de jaren 1980 en 1990 zijn opgedoekt, er geen bedrijfsarchieven bewaard zijn. Voor de twee grote bedrijven, SVK en Eternit, zijn er wel nog bedrijfsarchieven die bewaard worden door de bedrijven zelf, maar waar we na drie jaar aandringen nog steeds geen toegang toe hebben gekregen. Stof genoeg dus voor toekomstige onderzoekers om ervoor te zorgen dat dit beladen verleden aangepakt wordt en dat het belangrijke bronnenmateriaal op een degelijke manier ontsloten wordt. ■

 Joeri Januarius is doctor in de geschiedenis en gediplomeerde in de journalistiek. Hij is coördinator van ETWIE, de Expertisecel voor Technisch, Wetenschappelijk en Industrieel Erfgoed van het Industriemuseum in Gent.

 Bronnen en literatuur

1. L. Van Den Borre, 'Understanding a man-made epidemic: the relation between historical asbestos consumption and mesothelioma mortality in Belgium', in: *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, 4 (2017) 14, p. 116-138.
2. S. Lee, *Strange Tales: The Human Torch fighting to the death with the Asbestos Man!*, 1963.
3. J. Van Horssen, *A Town Called Asbestos: Environmental Contamination, Health, and Resilience in a Resource Community*. Toronto, UBC Press, 2017, 228 p.
4. G. Wollentz e.a., 'Toxic heritage: uncertain and unsafe', in: R. HARRISON e.a. (eds.), *Heritage Futures. Comparative Approaches to Natural and Cultural Heritage Practices*, 2020, p. 294-313.
5. J. Januarius e.a., *Eeuwen ondernemen. 100 historische bedrijven vertellen hun verhaal*. Gent, Snoeck, 2017.

OVER HET BELANG VAN EEN ASBESTBEHEERSPROGRAMMA

EN WAT NU?

Na dit dossier over asbest gaat u misschien zelf op zoek naar asbest in de collectie. De witte koord in de oude kachel of het karton in de broodrooster lijken plots allemaal asbestverdacht. Wat nu? Is het asbest, hoe gevaarlijk is het en hoe moet u ermee omgaan? Vragen die we in het asbestbeheersprogramma moeten beantwoorden om verantwoord en veilig met asbest in collecties om te gaan.

Peter Loockx

MAG ASBEST IN EEN ERFGOEDOBJECT BLIJVEN?

OVAM (Openbare Vlaamse Afvalstoffenmaatschappij) en de Vlaamse overheid zijn gestart met het asbestafbouwbeleid. Tegen 2040 moet Vlaanderen ‘asbestveilig’ zijn. De overheid geeft het goede voorbeeld en verwijdert systematisch asbest uit haar gebouwen. Ongetwijfeld een werk van lange adem, maar noodzakelijk om voor eens en voor altijd komaf te maken met de kankerverwekkende stof. Maar wat met de erfgoedobjecten? Geldt hier dan ook de verplichting om het asbest te laten verwijderen? Het asbestproject¹ van ETWIE toonde de noodzaak aan om het asbest onder bepaalde voorwaarden te bewaren. De meeste asbesttoepassingen vormen een wezenlijk onderdeel van het erfgoedobject en zijn meestal functioneel aangebracht aan een toestel om bijvoorbeeld warmte of elektriciteit te isoleren. Vaak is het asbest verwerkt in het object en kan het niet worden verwijderd zonder het object zelf te vernietigen, zoals in bakelieten

Vaak is het asbest verwerkt in het object en kan het niet worden verwijderd zonder het object zelf te vernietigen, zoals in bakelieten schakelaars. Als het asbest wordt bewaard in het erfgoedobject, zal moeten aangetoond worden dat de collectiebeheerder op een verantwoorde en veilige manier omgaat met het asbest.

schakelaars. Als het asbest wordt bewaard in het erfgoedobject, zal moeten aangetoond worden dat de collectiebeheerder op een verantwoorde



© WHI

en veilige manier omgaat met het asbest. Registreren, de toestand controleren en de acties die u onderneemt met het asbesthoudend voorwerp documenteren vormen, samen met de medewerkers sensibiliseren en opleiden, de basis van het asbestbeheersprogramma.

KEN UW STOFFEN ... HOE HERKENT U ASBEST?

OVAM kent meer dan 3.500 asbesttoepassingen, een lijst die jaarlijks aangroeit. Die toepassingen zitten meestal verwerkt in een object waardoor ze pas na het demonteren van de onderdelen (denk aan machines) vastgesteld kunnen worden. Het lijkt bijna onbegonnen werk voor een leek. Tegelijk is de asbestdeskundige eerder vertrouwd met asbest in gebouwen. Asbest herkennen bij objecten vereist meestal een grondige kennis over de bouw- en materiaaltechnische aspecten van het object. Hierdoor is de samenwerking tussen asbestdeskundige en collectiemedewerker noodzakelijk om asbestherkenning in erfgoedcollecties grondig uit te voeren.

Om hen daarbij te helpen is er nu een handige tool.² Aan de hand van tien eigenschappen van asbest (warmte-isolerend, elektrisch isolerend, geluidsisolerend, chemisch inert, bescherming tegen micro-organismen, adhesieversterkend, productversterkend, filterend, brandvertragend en asbestgecontamineerd) kan de collectiemedewerker een eerste doorlichting uitvoeren op de collectie.

Asbesttoepassingen herkennen start met goed kijken. De beeldatabank *ziterasbestin*³ is daarbij een handig middel, opgebouwd tijdens en dankzij het asbestproject met elementen uit meer dan dertig uiteenlopende collecties. Het resultaat? Een representatieve waaier van verschillende asbesttoepassingen. Deze beelden zijn de basis van de kennisbank waarin eigenschappen, asbesttoepassingen en erfgoedobjecten met elkaar verbonden worden. Uiteraard dekt dit niet het volledige gamma van alle asbesttoepassingen; de beeldatabank zal in de loop der jaren uitbreiden. Als collectiemedewerker kan u via deze tool een eerste screening uitvoeren om asbestverdachte erfgoedobjecten te identificeren.

»

TIP: draag tijdens het screenen van de collectie een mondkap van het type FFP3.

Het gevaar van asbest zit in het inademen van asbestvezels.

Doe eerst een visuele controle en registreer verdachte materialen. Staal- of monsternamen en behandelen van het asbest zijn maatregelen die later genomen worden in het kader van het asbestbeheersprogramma.

HOE BEHEER(S)T U HET ASBEST IN DE COLLECTIE? DE ASBESTINVENTARIS

De kans op de aanwezigheid van asbest in een collectie is groot, gezien asbest meer dan twee eeuwen lang in allerlei producten en op grote schaal werd verwerkt. Na een eerste screening staat de collectiemedewerker oog in oog met asbestverdachte toepassingen. Paniqueer niet. Het asbestbeheersprogramma treedt nu in werking.

De asbestinventaris

- Registreer de asbestverdachte toepassing op de objectfiche (Adlib of andere).
- Schat de beschadiging van het asbest in en noteer deze op de objectfiche. Gebruik hiervoor een schaal van 1 tot 4:
1: onbeschadigd / 2: licht beschadigd / 3: beschadigd / 4: zwaar beschadigd
- Documenteer met foto's de asbestverdachte toepassing zodat de collega's het asbest ook kunnen herkennen.

Het wettelijke asbestbeheersprogramma vraagt om een jaarlijkse controle uit te voeren van de toestand van het asbest. Noteer de graad van beschadiging van de asbestverdachte toepassing op de objectfiche. Bij wijzigingen houdt u een historiek bij. Om zeker te weten dat het om een asbesttoepassing gaat, laat u bij voorkeur monsters of stalen nemen door een erkend asbestlabo of laat u de collectie onderzoeken door een asbestdeskundige. De resultaten van de laboanalyse en het verslag van de asbestdeskundige vormen nu een deel van de asbestinventaris. Verwijs op de objectfiche naar de rapporten.

Het asbestverdachte erfgoedobject heeft na het onderzoek de status verkregen van 'asbesthoudend' of 'geen asbest'. Het labo zal eveneens een van de zes soorten asbest identificeren.

OVERGAAN TOT ACTIE: DRIE DOCUMENTEN

De asbestinventaris vormt de basis van het asbestbeheersprogramma. Maar om de risico's op asbestziekten te verkleinen moet actie ondernomen worden. Deze acties worden verwerkt in drie documenten: de asbestmarkering, het blootstellingsregister en het opleidingsregister.

- De asbestmarkering: breng een asbestmarkering aan op het asbestverdachte erfgoedobject. Op de website *ziterasbestin* vindt u de asbestmarkering terug.
- Het blootstellingsregister: hierin worden de acties van de eigen medewerkers genoteerd. Iedereen die een handeling uitvoert (manipulatie, transport, reiniging ...) aan asbestverdachte erfgoedobjecten noteert dit in het blootstellingsregister. Hierin wordt ook de jaarlijkse controle op de toestand van het asbest genoteerd.
- Het opleidingsregister: organisaties moeten hun medewerkers sensibiliseren over de gevaren van asbest en opleiden om verantwoord en veilig met asbest om te gaan. Deze gegevens worden bijgehouden in het opleidingsregister. Sommige specifieke opleidingen moeten jaarlijks worden herhaald. Meer hierover vindt u terug in de leidraad op de Erfgoedwijzer.⁴

HOE MAAKT U DE COLLECTIE ASBESTVEILIG ? VERWIJDEREN, ISOLEREN ...

Naast registreren en documenteren onderneemt een organisatie ook acties om het asbest veilig te stellen. Voor de goede orde: een collectie mag asbest bevatten en tentoongesteld worden, zolang dit op een verantwoorde en veilige manier gebeurt.⁵ De keuze om asbest te verwijderen, te isoleren of zelfs geen actie te ondernemen hangt sterk af van het object en de asbesttoepassing en moet geval per geval bekeken worden.

Als algemene richtlijn kunnen we stellen dat:

- bij didactische erfgoedobjecten het asbest wordt verwijderd. Zowel de museumvrijwilligers als de bezoekers kunnen worden blootgesteld aan asbest. Het verwijderen van asbest mag enkel door een opgeleide of erkende asbestverwijderaar worden uitgevoerd. En hier wringt het schoentje nog ... De asbestverwijderaar, meestal uit de bouw of sloop, kent en werkt niet volgens de regels van de conservator-restaurators. Daardoor kan het erfgoedobject permanent zwaar beschadigd geraken. Een strikte opvolging, een opgeleide of erkende asbestrestaurator en een uitgebreid werk- en



veiligheidsplan van de restauratie zijn noodzakelijk om dit te kunnen uitvoeren.

- bij statische erfgoedobjecten kan het asbest worden geïsoleerd, afhankelijk van de conditie. Het asbest kan afgeschermd worden door de verpakking errond of door het materiaal te consolideren (waarbij de gevaarlijke asbestvezels worden ingekapseld en het risico op de verspreiding van de vezels drastisch verlaagt). Twee mogelijke consolidatiemiddelen zijn: Klucel G voor asbestkarton of Metocel 4AC.⁶ Het verpakken in plastic folie heeft negatieve gevolgen voor het erfgoedobject wanneer dat niet in een ideale bewaaromgeving staat. Er kan namelijk een ongunstig microklimaat ontstaan. Een mogelijke andere methode is het verpakken met Tyvek.⁷ Bij


het manipuleren of openen van de verpakking is het dragen van een stofmasker met een beschermingsfactor FFP3 noodzakelijk. Zwaar beschadigde asbesttoepassingen moeten afzonderlijk geëvalueerd worden en krijgen een oplossing op maat van het specifieke stuk. Verder onderzoek is nodig naar de ideale verpakkingsmogelijkheden en consolidatiemogelijkheden.

De kans is groot dat ook u asbest in uw collectie heeft. Dit hoeft echter niet het einde te betekenen voor het erfgoedobject. In plaats van meteen naar afstoting over te gaan of de asbestonderdelen te verwijderen, kan er vaak verantwoord en veilig worden omgesprongen met het aanwezige asbest. Dit vergt extra inspanningen, zeker. Maar hierdoor zal heel wat asbesterfgoed en asbestkennis behouden blijven. ■

Foto links: asbestlabel van het elektrisch strijkijzer waarbij het asbestkarton werd geconsolideerd. © ETWIE

Foto rechts: de bakelieten chocoladevormen zijn asbestverdacht aangezien er geen destructieve staalname is gebeurd. © ETWIE

Foto onder: de asbestkartonnen onderzetter werd volledig geconsolideerd. © ETWIE

 Peter Loockx werkte tussen 2020 en 2022 voor ETWIE als onderzoeker voor het asbestproject *Gevaarlijk erfgoed*.

Bronnen en literatuur

1. Meer weten over het asbestproject *Gevaarlijk erfgoed* (2020-2022): <https://etwie.be/nl/kennisbank/projecten/asbest-in-collecties-2020-2022> of <https://ziterasbestin.be>.
2. <https://ziterasbestin.be/ziterasbestin/artikels/eigenschappen-van-asbest/>
3. <https://ziterasbestin.be/ziterasbestin/databank/>
4. Zie: <https://faro.be/kennis/gevaarlijk-erfgoed/asbest>
5. https://issuu.com/faronet/docs/faro_2022_15_1_issuu, p 66-67.
6. <https://etwie.be/storage/files/a767a9fd-f0a8-4706-9fb6-8807f7fb130a/studie-consolidatie-asbest.pdf>
7. <https://etwie.be/storage/files/aa682533-2bb5-4003-a1c5-f88105b88cfa/studie-verpakking-asbest.pdf>



OH LA LA LA

Erfgoed is voor letterlijk iedereen betekenisvol en relevant.
Bekende personen wijzen u de weg naar hun erfgoedplek.

Vosseweg, erfgoedplek van: **Jimmy Dewit**, componist en dj.



Jimmy Dewit (°1971) wordt standaard geleverd met hoofdtelefoon en mengpaneel. Hij componeert soundtracks voor tv en onder zijn alter ego DJ Bobby Ewing heeft hij behoorlijk veel kilometers op de teller. Daarenboven is hij een wandelende muziekencyclopedie. Getuige *Belpop Bonanza*, waarvoor hij put uit de rijke schatkamer van muziekland België.

Geen verrassing dus dat er uit zijn erfgoedplek muziek komt: de Vosseweg in Kessel-Lo. Dit onooglijk kasseiwegje herbergt een straffe Belpop-geschiedenis. Deze geschiedenis begint wanneer gitarist en producer Jean-Marie Aerts er een boerderijtje huurt begin jaren 70. Aerts is een spilfiguur in de vaderlandse popgeschiedenis. Zijn woning aan de Vosseweg werd een repetitieplek voor onder andere Big Bill, Raymond van het Groenewoud, Johan Verminnen en TC Matic. De eerste demo van überclassic *Oh La La La* werd

zelfs in de Vosseweg opgenomen. En Lange Polle (aka Monsieur Paul van Triggerfinger – toen nog een tiener) lag er in het gras naar zijn helden te luisteren en te dromen van zijn eigen rock-'n-roll-carrière. De straatnaam schopte het met *Vosseweg Tune* bovendien tot songtitel op Big Bill's debuutplaat.

Ook de burenen van de Vosseweg maakten muziek: Della Bosiers, Walter Verdin (Pas de Deux) en het geslacht Hautekiet (Jan, Jasper en Eva) woonden op de aanpalende Trollieberg. Toen Jean-Marie Aerts op een dag in een aanpalende straat bij beenhouwerij Vloeberghs binnenstapte, stopte de slager hem een democassette van zijn zoon toe. Die jongen was 'TB Frank'. Hij groeide met The Neon Judgement uit tot een van de beste new-wave-bands van het land.

De Vosseweg is heilige grond, dat is duidelijk. ■

KMSKA

**WIJ DELEN
SCHOONHEID**

Open vanaf 24 september
Koop nu je ticket op kmska.be

KONINKLIJK MUSEUM VOOR SCHONE KUNSTEN ANTWERPEN

 Vlaanderen
verbeelding werkt



**BELEEF
WEER
MEER**

met de
ErfgoedApp



Download de
ErfgoedApp

 Vlaanderen
verbeelding werkt

 **faro**
VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED

Erfgoeddag 2023 wordt **beestig!**

Beestig! Met die titel richt Erfgoeddag de schijnwerpers op het dierenrijk. Verwelkomt ook u op **zondag 23 april** het publiek?

Download de inspiratiebrochure en blijf op de hoogte van het vormingsaanbod op faro.be/erfgoeddag.



Erfgoeddag en onderwijs: dat smaakt naar meer!

FARO organiseert tussen **17 en 28 april** opnieuw een **Erfgoedweek** voor het onderwijs.

Tips om een activiteit te organiseren? Download de brochure *Erfgoeddag en onderwijs* op faro.be/publicaties.